

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**YUKARI FIRAT BÖLGESİNDE YAŞANAN KİTİLİK
HADİSELERİ (19. ve 20. Yüzyıl)**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Salih COŞKUN**

**Danışman
Prof. Dr. Abdulkadir GÜL**

Eylül 2023, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“Yukarı Fırat Bölgesinde Yaşanan Kıtlık Hadiseleri (19. ve 20. Yüzyıl” **Yüksek Lisans** tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Salih COŞKUN

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı: Tarih

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Yukarı Fırat Bölgesinde Yaşanan Kıtlık Hadiseleri (19. ve 20. Yüzyıl)

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 61. Sayfalık kısmına ilişkin 12.09.2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre benzerlik oranı %15'dir.

Filtrelemeye **alıntılar dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 25/09/2023

Danışman: Prof. Dr. Abdulkadir GÜL

Öğrenci: Salih COŞKUN

KILAVUZA UYGUNLUK

“Yukarı Fırat Bölgesinde Yaşanan Kıtık Hadiseleri (19. ve 20. Yüzyıl)” başlıklı Yüksek Lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Salih COŞKUN

Danışman

Prof. Dr. Abdulkadir GÜL

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Abdulkadir GÜL danışmanlığında **Salih COŞKUN** tarafından hazırlanan “**Yukarı Fırat Bölgesinde Yaşanan Kıtık Hadiseleri (19. ve 20. Yüzyıl)**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih** Ana Bilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

25/09/2023

JÜRİ

Danışman	: Prof. Dr. Abdulkadir GÜL	(İmza)
Üye	:Doç. Dr. Muhammet KÖSE	(İmza)
Üye	:Prof. Dr. Yakup KARATAŞ	(İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu’nun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /.....

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Herhangi bir ihtiyaç malzemesine erişmede yaşanan güçlüğü ifade etmekle birlikte kıtlık, terim olarak yiyecek maddelerine erişememe, bu maddelerin piyasada bulunmaması ya da çok az bulunması durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Tarihi süreçte genellikle kıtlık hadiseleri, doğal ve beşeri afetlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Doğal afetler arasında salgın hastalıklar, depremler, sel, kuraklık, çekirge istilası, bitki ve hayvanlarda görülen salgın hastalıklar önde gelmektedir. Beşeri afet olarak tanımlayabileceğimiz savaşlar, siyasi istikrarsızlık, aşırı fiyat artışları vb. olaylar da kıtlık hadisesinin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Ayrıca kıtlık hadiselerine sebep olan etkenlerin boyutuna göre kıtlık, bölgesel olabildiği gibi çok geniş coğrafyaları da etkileyebilmektedir. Zaman aralığı olarak da bir veya birkaç yıl sürebilmektedir.

Kitlesel ölümlere sebep olması, toplumları derinden etkilemesi ve büyük acılara sebep olması açısından, afet olarak nitelendirilen kıtlık ne zaman ve nerede ve hangi şartlarda ortaya çıkacağı önceden kestirilememesi yüzünden verdiği zarar bakımından afetlerin en önemlilerindendir. Tarihi süreçte birçok devlet ve toplum kıtlık hadiselerinden etkilenmiştir. Arşiv kayıtları incelendiğinde Osmanlı sınırları içerisindeki coğrafyalarda dönem dönem kıtlık hadiselerinin yaşandığı belgelere yansımıştır. Yağış rejimi itibariyle Anadolu coğrafyasının kurak- yarı kurak bölge olarak tanımlanan Yukarı Fırat Bölgesi'nde de kıtlık hadiselerinin sıklıkla yaşandığı görülmektedir. Her dönem bölgedeki yerleşim birimleri doğal ve beşeri afetlerin neticesinde kıtlık hadiselerinden etkilenmişlerdir.

İşte bu çalışmada, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu bölgede görülen kıtlık hadiselerinin hem yerleşim birimlerine ve hem de nüfusa etkisi bu çalışmanın hipotezini oluşturmaktadır. Çalışmanın başlığı hem mekânsal hem de kronolojik olarak sınırlarını ifade etmektedir. Buna göre çalışma giriş hariç, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde temel kavramlar, çalışmanın sınırları, hipotezi, problem cümleleri ve literatürden bahsedilmiştir. Birinci bölümde Osmanlı coğrafyasında kıtlığa sebep olan hadiseler ve Yukarı Fırat Bölgesi yerleşmelerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar Yukarı Fırat Bölgesi'nde kıtlığa sebep olan faktörler, bölgede görülen kıtlık hadiseleri, devletin aldığı tedbirler ve afet

yönetimi, karşılaşılan zorluklar gibi konular ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise kıtlığın bölgedeki sosyal hayat üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular üzerinden genel değerlendirmeler yapılmıştır.

Tez konusunun belirlenmesinden çalışmanın tamamlanmasına kadar bilgi, tecrübe ve desteğini esirgemeyen danışmanım sayın Prof. Dr. Abdulkadir GÜL'e, tez jürilerim Prof. Dr. Yakup KARATAŞ ve Doç. Dr. Muhammed KÖSE'ye, yüksek lisans eğitimim boyunca destek ve iyi dileklerini derinden hissettiğim yöneticilerim ve çalışma arkadaşlarım ile maddi manevi hep yanımda olan aileme şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Salih COŞKUN, Erzincan, 2023

YUKARI FIRAT BÖLGESİNDE YAŞANAN KITLIK HADİSELERİ (19. VE 20. YÜZYIL)

Salih COŞKUN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2023

Danışman: Prof. Dr. Abdulkadir GÜL

ÖZET

Çalışma konusunun sınırlılığı ve içeriği, tezin başlığında da görüldüğü gibi doğal ve beşeri faktörlere bağlı olarak Anadolu'nun kurak bölgelerinden olan Yukarı-Fırat Havzasındaki kıtlık konusu ele alınmıştır. Çalışma alanımız Erzincan, Kemah, Eğin, Dersim, Gercanis, Arabgir'e kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır. Bölgenin yağış rejiminin düzensizliği ve yetersizliği meteorolojik istatistik sonuçlarına bakıldığında Anadolu'nun en kurak bölgelerinden biri olduğu göze çarpmaktadır. Bölge ki yerleşmeler başta Fırat Nehri (Karasu) olmak üzere birçok ırmak ve su kaynağının yanında veya yakınında kurulmuşlardır. Şehir, kasaba, köy ve köy altı yerleşmeleri (Erzincan hariç), yeteri kadar tarım arazisi bulunmayan, arızalı bir coğrafya üzerinde konumlanmışlardır. Genellikle de tarım arazilerinde susuz ve ilkel teknikler ile üretim yapılmıştır. Bölgede az olmakla birlikte su kaynaklarının olduğu yerlerde bağ ve bahçeciliğin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yönüyle yerleşmeler, tarihi süreçte yoğun miktarda kıtlıkla karşı karşıya kalmışlardır.

Afet kavramına bakıldığı zaman afeti doğal ve beşeri afet olarak ikiye ayırmak mümkündür. Çalışmaya konu olan ve afetin bir neticesi olan kıtlık genellikle doğal afetlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Doğal afetler deprem, çekirge istilası, sel, aşırı soğuk veya yağış rejimindeki düzensizlik gibi tabiat olaylarıdır. Bu afetlerin temel özelliği önceden tahmin edilemeyen ve sonuçları da önceden bilinmeyen doğa olayları olmalarıdır. Bu doğa olaylarından kuraklık ve akabindeki kıtlık hadiseleri bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır.

Kıtlıktan kastedilen ve arşiv belgelerinde *kaht ü galâ* olarak geçen ifade genel olarak hububat ve temel iâşe eksikliğini vurgulamaktadır. Osmanlı arşivlerine bakıldığı zaman, klasik dönem kayıtlarında doğal afetlere ait yoğun materyal bulunmazken son dönem kayıtlarında bürokrasinin de gelişmesiyle birlikte bu tür belge sayısında artışın olduğu gözlenmiştir. Bu sebepten dolayı çalışma 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başına kadarki dönemi kapsamaktadır.

Yukarı Fırat Bölgesinde yaşanan kıtlık hadiselerinin hangi iskân birimlerinde ve hangi zaman aralığında daha etkin olduğu, kıtlığın etkileri, sonuçları ve devletin afet yönetiminin nasıl olduğunun ortaya konulması hedeflenmektedir. Çalışmada arşiv kayıtlarının yanı sıra araştırma-inceleme eserlerine de müracaat edilmiştir. Metin içerisinde tafsilatlı irdelenen konunun bulguları sonuç kısmında genel hatlarıyla ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Yukarı Fırat Bölgesi, 19. Yüzyıl, Doğal Afetler, Kıtlık.

FAMINE EVENTS IN THE UPPER EUPHRATES REGION
(19TH AND 20TH CENTURIES)

Salih COŞKUN

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School Of Social Sciences

Master's Thesis, September 2023

Advisor: Prof. Dr. Abdulkadir GÜL

ABSTRACT

As seen from the title of this thesis, the limitation and content of the study is the famine caused by natural and man-made factors in the Upper-Euphrates Basin, one of the arid regions of Anatolia. Our work area covers a wide area extending to Erzincan, Kemah, Eğin, Dersim, Gercanis and Arabgir. Considering the irregularity and insufficiency of the region's rainfall regime, the results of meteorological statistics indicate that it is one of the driest regions of Anatolia. Settlements in the region were established next to or near many rivers and water sources, especially the Euphrates River (Karasu). Cities, towns, villages and sub-village settlements (except Erzincan) are located on a damaged geography where there is not enough agricultural land. Generally, agricultural lands were cultivated without water and with primitive techniques. Although it is rare in the region, it is seen that vineyards and gardening come to the forefront where there are water resources. In this respect, settlements have faced intense famine throughout history.

When we look at the concept of disaster, it is possible to divide it into two: natural and human-made disasters. Famine, which is the subject of the study and is a consequence of the disaster, generally occurs as a result of natural disasters. Natural disasters are natural events such as earthquakes, locust invasions, floods, extreme cold or irregular rainfall regimes. The main characteristic of these disasters is that they are unpredictable natural events with unknown consequences. Among these natural events, drought and the subsequent famine constitute the main theme of this study.

The expression of famine, which is referred to as *kaht ü gala* in archival documents, generally emphasizes the lack of grain and basic subsistence. When the Ottoman archives are examined, it is observed that while there is no extensive material on natural disasters in the records of the classical period, there is an increase in the number of such documents with the development of bureaucracy in the records of the recent period. For this reason, the study covers the period from the mid-19th century to the beginning of the 20th century.

It is aimed to reveal in which settlement units and in which time intervals the famine events in the Upper Euphrates Region were more effective, the effects and consequences of the famine, and how the state managed the disaster. In addition to archival records, the study also makes use of research and analysis works. The findings of the subject, which are examined in detail in the text, are presented in general terms in the conclusion.

Keywords: Ottoman Empire, Upper Euphrates Region, 19th Century. Natural Disasters, Famine.

İÇİNDEKİLER

YUKARI FIRAT BÖLGESİNDE YAŞANAN KITLIK HADİSELERİ

(19. VE 20. YÜZYIL)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KITLIĞA SEBEP OLAN AFETLER

1.1. Biyolojik Kökenli Afetler	8
1.2. Salgın Hastalıklar	11
1.3. Jeolojik Afetler	14
1.4. Meteorolojik Afetler	15
1.5. Kuraklık	16
1.6. Kıtlık.....	17
1.7. Yukarı Fırat Bölgesi Yerleşim Yerleri	19
1.7.1. Erzincan	19
1.7.2. Kemah.....	22
1.7.3. Gercanis (Refahiye)	24

1.7.4. Eğin (Kemaliye).....	24
1.7.5. Arabgir	25
1.7.6. Dersim (Tunceli).....	26

İKİNCİ BÖLÜM

YUKARI FIRAT YERLEŞMELERİNDE YAŞANAN KİTLİK HADİSELERİ

2.1. Kıtılığa Neden Olan Faktörler	28
2.1.1. Kuraklık	28
2.1.2 Deprem.....	34
2.1.3. Salgın Hastalıklar.....	35
2.1.4. Sel, Dolu Yağışı ve Fırtına	36
2.2. Karşılaşılan Zorluklar	38
2.2.1.Kuraklığın Diğer Bölgelerde de Görünmesi	38
2.2.2. Eşkıyalık ve Genel Asayişin Bozulması	38
2.2.3. Kamu Görevlilerinin ve Mültezimlerin Suiistimalleri.....	41
2.2.4. Karaborsacılık.....	42
2.3. Devletin Aldığı Tedbirler	43
2.3.1. Nakdi Yardımlar	44
2.3.2. Ayni Yardımlar	45
2.3.3. Zahire İhracının Yasaklanması	46
2.3.4. Yakın Bölgelerden Zahire Tedariki ve Borçlanma	47
2.3.5. İskân.....	47
2.3.6 Taşkınlar	48
2.3.7. Yolların Güvenliğinin Sağlanması ve Askeri Faaliyetler	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KITLIĞIN SOSYAL VE İKTİSADİ HAYATA ETKİLERİ

3.1. Kıtılığın Sosyal-İktisadi Hayat ve Yerleşmeye Etkileri	51
3.1.1. Sözlü Kültüre Etkileri	51
3.1.2. Yeme İçme Kültürü ve Mutfağına Etkileri	53
3.1.3. İç Göçler	55
3.1.4. Yağmur Duası	56
3.1.5. Doğal Afetlerin Şehirlerin Mekânsal Gelişimine Etkisi	57
3.1.6. İktisadi Yapı.....	58
SONUÇ	59
KAYNAKÇA.....	62
EKLER	73
ÖZ GEÇMİŞ	89

KISALTMALAR DİZİNİ

A. DVN. MHM	: Bab-1 Asafl Divan-1 Hümayun Mühimme Kalemi
A. DVNS. MHM. d.	: Bab-1 Asafl Divan-1 Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri
A. MKT.	: Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı
A. MKT. MHM.	: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı
A. MKT. UM.	: Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı
BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. DH.	: Cevdet Dahiliye
DH. İ. UM. EK.	: Dahiliye İrade-i Umumiye Ekleri
DH. MKT	: Dahiliye Mektubi Kalemi
DH. MTV.	: Dahiliye Mütenevvia
DH. MUİ.	: Dahiliye Muhaberat-1 Umumiye İdaresi
DH. ŞFR.	: Dahiliye Şifre Kalemi
DH. TMIK.	: Dahiliye Nezareti Tesli-i Muamelat ve Islahat Komisyonu
DH. TMIK. S.	: Dahiliye Nezareti Tesli-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Islahat
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi
İ. DH.	: İrade Dahiliye
İ. HUS.	: İrade Hususi
İ. KAN	: İrade Kanun ve Nizamat
İ. MMS.	: İrade Meclis-i Mahsus
İ. MVL.	: İrade Meclis-i Vâlâ
İ. RSM.	: İrade Rüsumat
İE. SH.	: İbnülemin Sıhhiye

MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL.	: Meclis-i Vâlâ
ŞD.	: Şura-yı Devlet
Y. A. RES.	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat
Y. PRK. ASK.	: Yıldız Perakende Askeri Maruzat
Y. PRK. AZJ.	: Yıldız Perakende Arzuhal Jurnal
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y. PRK. UM.	: Yıldız Perakende Umumi
ABCFM.	: The American Board Of Commissioners For Foreign Missions- Amerikan Yabancı Misyonlar Masası

GİRİŞ

Arşiv belgelerinde *kaht*, *kaht ü galâ*, *illet-i galâ*, *fıkdân* şeklinde tanımlanan kıtlık,¹ insan ve diğer canlıların yaşamı için gerekli olan yiyecek ve mamullerin yoksunluk durumu olarak ifade edilebilir. Genellikle meteorolojik olayların bir sonucu olarak ortaya çıkan kıtlık, insanoğlunun ve sosyal hayatın devamı için gerekli olan mallara erişilememesi ya da erişimde ortaya çıkan güçlükler ile bu halin uzun sürmesi neticesinde felaket halini almaktadır.²

Tarihin her döneminde görülen kıtlık hadisesi özellikle geçimini tarım ürünlerinden sağlayan kırsal kesimi daha derinden etkilemekle beraber uzun vadede şehirleri de etkisi altına alabilmektedir. Bundan dolayı kıtlık ortamında toplumlar uzun süreli yiyecek yetersizliğinin bir sonucu olarak yiyeceğe erişmek için yeni yöntemler geliştirmişlerdir. Bazı toplumlar daha önce tüketilmeyen yiyecekler ile kendi mutfaklarını oluşturma yoluna gitmiş, her türlü bitki, kök ve etler tüketime konu olmuştur.³

Afet; sosyal hayatı durduran veya kesintiye uğratan, ani ya da yavaş olarak gelişen, nerede ve ne zaman ortaya çıkacağı öngörülme-yen, çok sayıdaki insanın savunmasız bir durumda kalmasına neden olan olaylara afet denilmektedir. İnsan eliyle önlenemeyen sel, deprem, çekirge istilası, salgın hastalıklar, kuraklık, çığ gibi ekonomik ve sosyal kayıplara neden olan afetler doğal afet olarak adlandırılırken, nükleer-biyolojik-kimyasal kazalar, taşımacılık kazaları, endüstriyel kazalar, orman yangınları gibi olaylar ise insan kaynaklı afetler olarak adlandırılmaktadır.⁴

Bir olayın afet olarak adlandırılabilmesi için insanları ve yaşadıkları çevreyi derinden etkileyecek kadar büyük olması gerekmektedir. Can ve mal kayıpları ile tarım arazilerinin zarar görmesiyle neticelenen afetler aslında bir olaydan ziyade o olayın

¹ Abdulkadir Gül, “Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilayeti Örneği:1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/9 (2009), 144.

² Nehir Varol, Eda Selimoğlu, Timur Gültekin, “Anadolu’da İklima Bağlı Kıtlık Afeti ve Risk Yönetimi”, *Antropoloji Dergisi*, 37 (2019), 81.

³ Ayşegül Kuş, “Tozer’in Turkish Armenia ve Eastern Asya Minor Adlı Yapıtında Yozgat ve Çevresinde Yaşanan Kıtlığın (1873-1875) Doğal ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 44 (2018), 108-109.

⁴ <https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler> (28.08.2023)

doğurduğu sonuçtur.⁵ Hatta bazı doğa olaylarının ne zaman afet olarak değerlendirileceği bile toplumdan topluma, bölgeden bölgeye değişebilmektedir.

Doğal Afetler; deprem, sel, çığ, volkanik patlama, kuraklık gibi meteorolojik ve jeolojik olaylar ile çekirge istilası, yangın, kıtlık gibi doğa olayların bir sonucu olarak ortaya çıkan, insan yerleşim alanlarını ve çevresini etkileyen, insan ve toplum yaşamını sekteye uğratan, büyük can kayıplarına/maddi zarara neden olan, dış yardıma gerek duyulan, ekolojik ve sosyal dengeyi bozan olaylara doğal afet denilmektedir.⁶

Doğal Olmayan/Beşeri Afetler; insan müdahalesi sonucu ortaya çıkan ve toplumları ve çevreyi olumsuz etkileyen afetlerdir. Savaşlar ve terörist faaliyetler sonucu ortaya çıkan toplu ölümler ve kitlesel göçler, doğayı ve insanları geri dönülemez ya da uzun süreli etkiler altında bırakan kimyasal-biyolojik-nükleer kazalar, insan eliyle ortaya çıkan büyük yangınlar doğal olmayan afetlere örnek olarak verilebilir.⁷

İnsan kaynaklı afetlerin en başında yangınlar bulunmaktadır. Her ne kadar bazı doğa olayları (deprem, yıldırım düşmesi, aşır sıcaklık) da yangına sebep olsa da günümüzde Avrupa'daki orman yangınlarının %95'i insan kaynaklıdır.⁸ İhmal veya kundaklama şeklinde ortaya çıkan yangınlar, ahşap yapılaşmanın olduğu bölgelerde afet haline gelmekte, can kayıplarına, ekilebilir arazilerin tahrip olmasına, hayvan varlığının azalmasına ve kıtlığa neden olabilmektedir. Özellikle “*ihrâk-ı azîm*”, “*harîk-i kebîr*”, “*harîk-i ekber*”⁹ olarak adlandırılan büyük yangınlar şehirleri harap etmiş, sosyal ve ekonomik açıdan devleti uzun müddet uğraştırmıştır.

Eşkıyalık hareketleri, savaşlar, idarecilerin hata ve suiistimalleri kıtlık ortamına zemin hazırlarken aynı zamanda demografik yapının bozulmasına ve göç olaylarının artmasına da sebep olmuştur. Celali İsyanları ve Büyük Kaçgun sırasında Anadolu'nun

⁵ Ahmet Şahin Özcan, “Afet ve Acil Durum Yönetimi Mahiyeti İlgili Kurumları ve Kapsamı”, *İdarecinin Sesi Dergisi*, 144 (2011): 11.

⁶ Hasan Özdemir, *Türkiye Afetler Coğrafyası* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2016): 18. ; Hikmet Yavaş, “Türkiye’de Doğal Afetlerin Merkez-Yerel İlişkiler Açısından Yönetim Sorunları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/3 (2005): 282.

⁷ https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/190603/mod_resource/content/0/1.%20HAFTA.pdf.

⁸ Metin Serhat İlder, “Kırsal Yoksulluk, Göç ve Afet İlişkisi: Zeytinköy Orman Yangını Örneği”, *Afet ve Risk Dergisi*, 2 (2019): 86.

⁹ Fatih Köse, “1756 İstanbul Yangını”, *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2019): 193; Kenan Yıldız, “Şehir Topografyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları”, içinde *Büyük İstanbul Tarihi C.1*, ed. Coşkun Yılmaz, M. Akif Aydın, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, 2015), 490.

pek çok yerinde üretim durma noktasına gelmiş ve kıtlık hadiseleri yaşanmıştır.¹⁰ Yaşanan iktisadi darlık nedeniyle çiftçiler vergilerini ödemekte zorluk çekerken toprağını terk eden köylüler nedeniyle de ziraat ciddi zarar görmüştür.¹¹ Eşkîyalık hareketleri ve savaşlar nedeniyle taşrada yaşayan halk daha güvenli gördüğü şehir merkezlerine yönelmiş, büyük şehirlerin nüfusu da kaldıracabileceğinden fazla artmıştır.¹²

Diğer taraftan kıtlık ve salgın hastalılar birbirleri ile doğrudan ilişkili olabilmekte, kıtlık bazen salgın hastalıkların bir sonucu olarak ortaya çıkarken bazen de kıtlığın bir sonucu olarak salgın hastalıklar toplumsal yaşamı olumsuz etkileyebilmektedir. Kıtlığın hüküm sürdüğü bir ortamda genel yiyecek maddelerine erişimde güçlük çeken insanların yetersiz beslenmenin bir sonucu olarak hastalıklara yakalanma riski oldukça artmaktadır. Salgın hastalıklar sonucu nüfus önemli ölçüde azalırken hayatta kalanların da hastalık görülmeyen yerlere kaçıışı sonucu üretimde ciddi azalmalar meydana gelmekte, bunun sonucu olarak da kıtlık tehlikesi ortaya çıkabilmektedir.¹³

Çalışmanın Zaman Bakımından Sınırlılığı

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar Yukarı Fırat bölgesinde görülen kıtlık hadiseleri ele alınmıştır. Özellikle 1892-1893 ve 1906-1908 yıllarında yaşanan kuraklık ve kıtlık olayları araştırmamızın odak noktasını teşkil etmiştir.

Mekân Bakımından Sınırlama

Çalışmanın coğrafi sınırı batıda Suşehri önlerinden başlayıp kuzeye doğru Şebinkarahisar'a, kuzeyde Kelkit, doğuda Tercan'dan güneye doğru Pülümür, Dersim, Pertek, Elazığ, Ağın, Arabgir ve Eğin ile bunların arasında kalan Gercanis, Erzincan, Ovacık, Çemişgezek, Hozat, Kemah'ı içine almaktadır. Kısaca Yukarı Fırat Bölümünde

¹⁰ Mustafa Akdağ, "Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/2 (1964):2; Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660)* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017), 103.

¹¹ Mustafa Akdağ, "Celali İsyanlarının Başlaması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4/1 (1945): 29-30; Mustafa Akdağ, "Celali Fetreti", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 16/1-2 (1958):71.

¹² Faroqhi Suraiya, *Osmanlı Zanaatkarları İmparatorluk Döneminde Zanaatlar ve Loncalar*, çev. Zülal Kılıç, (İstanbul: Alfa Basım 2017), 131.

¹³ Varol, "Anadolu'da İklima Bağlı Kıtlık Afeti ve Risk Yönetimi 84.

yer alan şehir, kasaba, köy ve köy altı yerleşmelerinde görülen kıtlık hadiseleri incelenmiştir.

Çalışmada Müracaat Edilen Bazı Kaynakların Tanıtımı

Çalışmada kullanılan kaynakları iki temel başlık şeklinde tasnif etmek mümkündür. Birincisi Osmanlı arşivlerinde özellikle dosya usulü kayıtların muhtelif tasniflerinde bulunan kayıtlardır. Belirtilen tarih aralığı ve coğrafi bölgeye ait kayıtlar elde edilmiş ve incelenmiştir. Özellikle 19. yüzyılda bürokrasinin büyümesi ve gelişmesi doğal afetler hakkında belge sayısının, klasik döneme göre sayısı ve türlerinin artmasına sebep olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmanın ana kaynağını oluşturan bu kayıtlar metin içerisinde ve kaynakça kısmında künyeleriyle birlikte belirtilmiştir. Ayrıca incelenen araştırma ve inceleme çalışmalarının ana kaynaklarının da benzer tasniflerdeki kayıtlar olduğu gözlemlenmiştir.

Türkiye’de tarihçilik daha çok siyasi tarih etrafında şekillense de son yıllarda sosyal tarih yazıcılığı da belli bir aşamaya gelmiştir. Kısaca tarihte yaşanan olayların sosyal hayata ve toplumlara etkilerinin araştırılması olarak adlandırılan sosyal tarih sosyal, siyasi, iktisadi, kültürel vb. birçok etkenin dikkate alınarak değerlendirildiği tarihçiliktir. Sosyal hayata ve toplumlara etkisi bakımından kıtlıklar da sosyal tarihçilik içinde elbette mühim bir yer işgal etmektedir.

Türkiye’de son yıllarda doğal afetlerle ilgili müstakil çalışmalar yapıldığı gibi özellikle kent tarihi çalışmalarının ilgili bölümlerinde de bu konular ele alınmıştır. Kıtlıklarla ilgili önemli çalışmalar yapılmakla birlikte Erzincan ve çevresini konu alan bir çalışma şimdiye kadar yapılmamıştır. Mehmet Yavuz Erler’in 1997 yılında tamamladığı doktora çalışması kıtlık alanında yapılan en önemli çalışmalardan biridir. Tez daha sonra Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880) adıyla kitap olarak basılmıştır.¹⁴ Daha sonra kitap haline getirilen çalışmada 1800-1880 yılları arasında Osmanlı Devleti’nde meydana gelen kıtlık hadiseleri bir bütün olarak incelenmiştir.

Yakup Karataş’ın Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nde Erzurum (Sosyal, Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı) adlı doktora tezi 19. yüzyılın ikinci yarısından

¹⁴ Mehmet Yavuz Erler, “Ankara ve Konya Vilayetlerinde Kuraklık ve Kıtlık (1845 ve 1874 Yılları)”(Yayımlanmış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 1997).

itibaren Erzurum ve Erzincan'ın idari yapısı, nüfusu, ekonomik ve sosyal hayatıyla ilgili bilgiler vermesi açısından önemlidir. Bu çalışmada Erzurum ve havalisinde yaşanan kıtlık hadiseleri ve devletin kıtlıkla mücadelesine de değinilmiştir. Çalışma bu yönüyle müracaat edilen eserlerden biridir.¹⁵

Yener Bayar'ın 1873-1875 kıtlığını inceleyen yüksek lisans tezi 1873-1875 yıllarında Orta Anadolu'da yaşanan kıtlığın Osmanlı toplumundaki yansımalarını arşiv kayıtları ve ABCFM misyoner raporlarıyla birlikte ele almıştır.¹⁶ Osmanlı devlet adamlarının kıtlık sürecinde takındığı tavır ve aldıkları önlemlerin yanı sıra halkın tepkisi, Yozgat isyanı ve gayrimüslimlerin gözünden de yaşanan kıtlık yılları incelenmiştir. Eserin en önemli özelliği Orta Anadolu'da yaşanan kıtlık hadisesi karşısında devletin aldığı tedbirleri yine aynı tarihlerde meydana gelen Bengal Kıtlığı sırasında İngiliz sömürge yönetiminin aldığı tedbirlerle karşılaştırmasıdır.

Abdulkadir Gül'ün "*Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)*" adlı makalesi de bu konuda yapılan çalışmaların ilk örneklerindendir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede yaşanan kıtlık hadiselerinin sebep ve sonuçlarıyla birlikte değerlendirildiği çalışma arşiv belgelerine dayanarak özellikle Erzincan ve çevresinde yaşanan kıtlık hadiselerini kronolojik olarak ortaya koyması açısından son derece değerlidir.¹⁷

Zafer Karademir'in 2013 yılında tamamladığı ve 2014 yılında kitap haline getirilen doktora çalışması 1560-1660 arasındaki yüzyılda yaşanan kıtlıkları nedenleriyle açıklamaya çalışmıştır. Kıtlık yıllarında Osmanlı toplumunun yemek kültüründeki değişim ve alternatifleri de göz önüne sermektedir.¹⁸

¹⁵ Yakup Karataş, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Erzurum (Sosyal, Ekonomik, İdarî ve Demografik Yapı)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

¹⁶ Yener Bayar, "1873-1875 Orta Anadolu Kıtlığı", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013).

¹⁷ Abdulkadir Gül, "Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/9 (2009).

¹⁸ Zafer Karademir, "Osmanlı İmparatorluğunda Darlık Ekonomisi ve Kıtlıklar: 1560-1660" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

Selma Turhan Sarıköse¹⁹ ve Salahattin Satılmış'ın doktora çalışmaları²⁰ ile Mesut Aydın'ın yüksek lisans tezi²¹ kıtlık hadisesini genel olarak kuraklık bağlamında ele almıştır. Merve Aydın'ın 2018 tarihli yüksek lisans tezinde²² ise çekirge istilasası sonucu ortaya çıkan kıtlık ve sosyal hayata etkileri incelenmiştir.

Sabri Mengirkaon'un çok yakın bir zamanda ortaya çıkan (2021) doktora çalışması²³ 19. Yüzyılda Diyarbakır'da yaşanan kıtlık hadiselerini nedenleriyle açıklamaya çalışmış, yerelde meydana gelen asayişsizlik ve kıtlık hadisesi ve sonrasında devletin attığı adımlar değerlendirilmiştir.

Şenay Atam'ın *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kıtlık* adlı eseri 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki kıtlıklara genel olarak işaret ettikten sonra 1887 kıtlığını Adana, Ankara ve Konya özelinde arşiv kayıtlarıyla açıklamaya çalışmıştır. Çalışma genel olarak arşiv kaynaklarına dayanmakla birlikte Mehmet Yavuz Erler'in doktora tezinden oldukça faydalanıldığı görünmektedir.²⁴

Doğrudan kıtlıkla ilgili olmasa da Arslan Doğan'ın yüksek lisans çalışması İstanbul'da meydana gelen doğal afetlerin yanında kıtlık hadisesi de ayrı bir bölümde ele alınmıştır.²⁵ Roiala Mamedova'nın yüksek lisans tezinde²⁶ ise küçük buzul çağının Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri üzerinde durulmuş, dönemde yaşanan açlık ve kıtlık olaylarından kısaca bahsedilmiştir.

İlyas Gökhan'ın 1998 tarihli doktora çalışması²⁷ ise Anadolu coğrafyası dışında 1200-1400 yılları arasında Mısır ve Suriye'de yaşanan veba salgınları kıtlıklar üzerinedir.

¹⁹ Selma Turhan Sarıköse, “XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

²⁰ Salahattin Satılmış, “Aydın Vilayetinde Doğal Afetler (1850-1900)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

²¹ Mesut Aydın, “1808-1839 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).

²² Merve Aydın, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Aydın Vilayeti'nde Çekirge İstilaları”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).

²³ Sabri Mengirkaon, “19. Yüzyılda Diyarbakır'da Kıtlık”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021).

²⁴ Şenay Atam, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kıtlık (1887)*, (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020).

²⁵ Arslan Doğan, “İstanbul'da Meydana Gelen Doğal Afetler ve Sosyal Hayata Etkisi (XVI.-XVIII. Yüzyıl)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

²⁶ Roiala Mamedova, “Küçük Buzul Çağı'nın Osmanlı'ya Etkisi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).

²⁷ İlyas Gökhan, “XIII.-XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Krizler, Kıtlıklar ve Vebalar”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998).

Bu krizlerin ortaya çıkmasına neden olan yan etkiler, devlet adamlarının ve tacirlerin tutumları incelemeye konu olmuştur.

Orhan Kılıç'ın Türkler Ansiklopedisi'nde yayımlanan *Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtliklar* adlı makalesi 1560-1845 yıllarında meydana gelen kıtlık olaylarının sebepleri, alınan tedbirleri ve kıtlık sırasında meydana gelen sorunları genel olarak değerlendirmesi bakımından mühimdir.

Mesut Aydın'ın *Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv Belgeleri Işığında XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbekir ve Çevresinde Meydana Gelen Büyük Kıtlik ve Alınan Tedbirler* adlı makalesi de çalışma alanımıza hem coğrafi hem de zaman olarak yakınlığı bakımından önemlidir.²⁸

²⁸ Mesut Aydın, "Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv Belgeleri Işığında XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbekir ve Çevresinde Meydana Gelen Büyük Kıtlik ve Alınan Tedbirler", *OTAM*, 19 (2006).

BİRİNCİ BÖLÜM

KITLIĞA SEBEP OLAN AFETLER

1.1. Biyolojik Kökenli Afetler

Tarım ürünlerine ve bitki örtüsüne ciddi zararlar vererek insan hayatını olumsuz etkileyen haşere ve hayvan sayısındaki meydana gelen artışlar, insan ve hayvanlarda görülen salgın hastalıklar ile orman yangınları ve erozyon bu gruba girmektedir. Özellikle fare ve çekirge sayılarındaki olağandışı artışlar tarımsal faaliyetler ile hayatını devam ettiren toplumları ciddi şekilde etkilemiştir. Günümüz şartlarında dahi pek çok ülkenin çekirge istilaları ile mücadele ettiğine dair haberleri hemen her yıl duymaktayken teknolojik gelişmenin ve kimyasal mücadelenin olmadığı, tamamen insan gücüne bağlı bir mücadelenin olduğu bir zamanda bu canlıların tarım ürünlerinde ne denli büyük bir tahribata yol açabileceği tahmin edilebilir. Yetişkin bir çöl çekirgesi hareket halinde her gün kendi ağırlığı kadar yiyecek yiyeabilmekte, büyük bir çekirge sürüsü ise bir günde 80.000 ton yiyeceği tüketebilmektedir. Sürü halinde göç eden çekirgeler geçtikleri bölgelerdeki bütün bitki örtüsünü mahvederken ağaçları, hayvan kıllarını, insan elbise ve bebeklerini dahi yiyeabilmekte, 2000-2800 km.'ye kadar yol katedebilmektedirler.²⁹

Tarihi süreçte dünyanın birçok bölgesinden yaşanan çekirge afeti Osmanlı coğrafyasında da görülmüştür. Özellikle klasik dönem çekirge istilaları ile ilgili durumlar mühimme kayıtlarında görmektediriz. Benzer durum sonraki dönemlerde de yaşandığını yapılan araştırmalar ortaya koymuştur.³⁰ Osmanlı Devleti'nde görülen çekirge istilaları genellikle Afrika ve Ortadoğu kaynaklı olup, kuvvetli rüzgârla bölgeyi tehdit eden bu

²⁹ Sevilay Özer, *Anadolu'da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk üzerinde Etkisi (1914-1945)* (Ankara: TTK Yayınları, 2016), 1-2.

³⁰ Süha Oğuz Baytimur; Özcan Tatar, "Osmanlı Devleti'nde Çekirge İstilaları ve Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri (1789-1839)", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8/24 (2020): 325.

canlılara karşı devlet bazı tedbirler almış hatta çekirge ile mücadelede yıllık bütçelere ödenekler aktarılmıştır.³¹ Çekirge ile mücadele için talimatlar çıkarılmış, bu talimatlarda çekirge yumurtalarının/kurtçuklarının nasıl toplanacağı ve imha edileceği, çekirge istilasını haber verecek kişilerin kimler olduğu anlatılmıştır.³²

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen çekirge istilaları ve devletin aldığı tedbirlerle ilgili pek çok arşiv kaydı bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

1802'de Adana³³, Miladi 1849'da Yenişehir'de³⁴ ve Midilli'de³⁵, 1851'de Kütahya, Uşak ve Aydın taraflarında³⁶, 1852'de Karesi ve Biga Sancaklarında³⁷, 1864'de Selanik'te³⁸ çekirge istilaları vuku bulmuştur.

1728'de Halep'te kıtlığa sebep olan çekirge istilasını nedeniyle Rakka, Bilecik, Suruç ve civarından zahire alınarak Halep'e gönderilmiştir.³⁹ 1847/1848'te Erzurum'da çekirge istilasını ve kıtlık nedeniyle mağdur olan ahaliye Erzurum Valiliği tarafından yardımlar yapılmıştır.⁴⁰ 1893'te Bingazi'de çekirge istilasını sonucu ortaya çıkan kıtlık ve hastalıklara karşı Selanik'ten ilaç ve un yardımı yapılmıştır.⁴¹ 1910'da Urfa ve Ayntab'da çekirge sebebiyle meydana gelen kıtlıktan dolayı muhtaç olan ahaliye kefalet-i müteselsile⁴² ile para dağıtılması⁴³ gibi afet olan bölgelerde devletin aldığı farklı tedbirler kayıtlara yansımıştır. Kıbrıs'ta 1845'te başlayıp 1869'a kadar süren çekirge istilasını görüldüğü gibi hem çekirge zararlısının tahrip ettiği bölgelerin tarımsal üretimi düşerken hem de Osmanlı maliyesi çekirge ile mücadele döneminde istediği vergiyi alamamış,

³¹ Remzi Çavuş, "Osmanlı Devleti'nde Çekirgelere Karşı Mücadele (1908-1918)", *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, 18/2 (2017): 59.

³² BOA, İ. KAN., H. 20.03.1310, 1/4.; DH. MKT., H. 28.11.1298, 1337/102; DH. İ. UM. EK., H. 28.04.1337, 50/113; ŞD. H. 29.02.1299, 1175/21; DH. MKT. H. 30.02.1322, 851/54.

³³ BOA, C. DH., H. 29.11.1297, 38/1887.

³⁴ BOA, İ. MVL., H. 27.05.1266, 165/4874.

³⁵ BOA, İ. MVL., H. 15.10.1266, 179/5354.

³⁶ BOA, İ. MVL., H. 20.06.1268, 234/8205.

³⁷ BOA, İ. MVL., H. 08.05.1269, 264/10031.

³⁸ BOA, İ. MVL., H. 05.09.1281, 526/23612.

³⁹ BOA, A. DVNSMHM.d., H. 20.03.1141, 135/629.

⁴⁰ BOA, A. DVN.MHM. H. 08.10.1264, 6/31.

⁴¹ BOA, DH.MKT. H. 25.09.1311, 9/11.

⁴² Kefalet-i müteselsile: Kefil borçlu ile birlikte "müşterek borçlu" sıfatıyla borcun ifasını yüklenme işidir. Bu tür kefalette alacaklı asıl borçluya müracaat etmeden doğrudan kefile başvurabilir.

⁴³ BOA, MV., H. 06.02.1326, 137/17.

üstelik çekirge ile mücadele için Hazine-i Amire'den kaynak aktarılmak zorunda kalmıştır.⁴⁴

Çekirge istilasına karşısında insanoğlunun aciz kaldığını yalnızca yıkıcı sonuçları üzerine merkezi iktidarın çeşitli türden yardımlar iktifa ettiğini görmekteyiz. Genellikle yardımlar gelecek sene için tohumluk, yemeklik için hububat ve az da olsa nakdi yardımlar şeklinde kendini göstermiştir.

Dönemin şartlarına göre çekirge istilasının görüldüğü zamanlarda Osmanlı yönetimi bölgedeki çekirgelerin ve tohumlarının imhası için bazı tedbirler almıştır. Devletin çekirge ile mücadelede aldığı tedbirlerden biri de çekirgeleri yiyen karga, leylek, kırlangıç ve özellikle sığırcık kuşlarını çekirge istilasının olduğu yerlere nakledilmesidir. *Çekirge şeyhi* ya da *sığırcık şeyhi* denilen ve sığırcık kuşlarını yetiştiren kişilerin kuşları afetin bulunduğu yerlere nakledilmesi⁴⁵ ve çekirge suyu adı verilen, Anadolu'nun pek çok bölgesinde bulunan ve kerameti olduğu düşünülen suyun bazı dini ritüeller ile çekirgelerin üzerine serpilmesi⁴⁶ ile bu canlı ile mücadele edilmeye çalışılmıştır.⁴⁷

Çekirge şeyhleri devlet ya da halkın talebi üzerine görevlendirildiği gibi kendi istihbaratları ile de harekete geçebilmekteydi. Sığırcık Suyu Şeyhi Hüseyin 1887'de Erzurum ve Trabzon vilayetlerindeki çekirge istilasına karşı Ankara'dan çekirge suyu getirerek dua edebileceğini belirterek kendisine kolaylık gösterilmesini talep etmektedir.⁴⁸ Başka bir arşiv kaydında ise çekirge şeyhlerinden Osman, Hüseyin ve Ömer Efendilerin sığırcık suyuyla beraber Trabzon, Erzurum ve Bitlis taraflarını ziyaret edeceklerinden bölge valilerinden bu kişilere gerekli kolaylığın gösterilmesi istenilmektedir.⁴⁹

Değişik dönemlerde Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerinde görülen çekirge istilaları sonucunda yöre halkının tarımsal üretim düşmüş, azalan üretim beraberinde

⁴⁴ Mehmet Yavuz Erler, "Kıbrıs'ta Çekirge İstilasına (1845-1869)" *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 10 (2002): 200; BOA, *İ. MVL.*, H. 20.06.1265, 141/3910; *İ. MVL.*, H. 06.05.1269, 262/9913; *İ. MVL.*, H. 23.01.1279, 469/21271; *İ. MVL.*, H. 25.01.1280, 487/22094; A. *MKT.*, H. 30.12.1263, 104/3.

⁴⁵ Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2012), 89-90.

⁴⁶ Alpaslan Demir, "Osmanlı Devleti'nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu", *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 67 (2014): 37.

⁴⁷ BOA, *DH. MUİ.*, H. 12.07.1328, 1/34.

⁴⁸ BOA, *DH. MKT.*, H. 08.07.1305, 1495/92.

⁴⁹ BOA, *DH. MKT.*, H. 08.02.1307, 1663/65.

kıtlığa zemin hazırlamıştır. Yaşan bu afetler neticesinde hastalıklar, göçler ve ölümler meydana gelmiştir.⁵⁰

Çekirge istilasına diğer bir örnek ise Cumhuriyet döneminde görülmüştür. 1930 senesinde Erzincan'ın da olduğu 16 il ve 59 ilçeyi etkilemiş, Nisan ayında başlayan istila karşısında devlet tüm imkânlarıyla mücadeleye girişerek Haziran ortasında bölge afetten kurtarılmıştır.⁵¹

Biyolojik kökenli afetlerden biri de hayvanlarda görülen ve kitlesel ölümlere yol açan hastalıklardır. Halk arasında *sığır öleti*, *malkıran*, *mal ağrısı*, *çor*⁵² olarak da bilinen sığır vebası son derece ölümcül bir hastalık olup büyük çaplı sığır ölümlerine sebep olmaktadır. XVIII. yüzyılda Avrupa'nın ardından Osmanlı Devleti'nde de görülen hastalık nedeniyle büyük çaplı hayvan ölümleri yaşanmıştır. Osmanlı arşiv belgelerine *veba-i bakarî* olarak yansıyan salgın özellikle Doksan Üç Harbi'nden (1877-1878) sonra ülke geneline yayılmıştır.⁵³ Bu tarz hayvansal hastalıklarla mücadele için 1842'de ilk veteriner okulu açılmıştır.

1.2. Salgın Hastalıklar

Salgın hastalıklar; eski dönemlerden itibaren hemen her zaman aralığında görülmüştür. Özellikle yerleşik hayatın gelişmesi ile toplumların birbiriyle etkileşime girdiği ticaret, hac, savaş vb. gibi durumlarda yayılma alanını genişleterek insanlar için bir tehdit oluşturmuştur. ⁵⁴ Genellikle veba (taun), çiçek, kolera, sıtma ve difteri vb. adlarla karşımıza çıkan salgın hastalıklar derinden etkilemiştir.⁵⁵ Hastalıklar dar bir alanda kaldığı zaman endemi, daha geniş alanlara yayıldığı zaman epidemi, dünyanın büyük bir bölümünü etkileyen salgınlar ise pandemi olarak adlandırılır. Pandemi haline dönüşen hastalıklar kitlesel ölümlere ve büyük yıkımlara sebep olmuştur. Bu hususta tarihte taun (veba), kolera, sıtma ve grip en önde gelenleridir.

⁵⁰ BOA, MVL.,H. 23.10.1264, 28/14.

⁵¹ Özer, s. 37-47.

⁵² Çalışkan, Eyicil, 1292.

⁵³ Kamuran Şimşek, "Osmanlı Devri Denizli'de Sığır Vebası: Vebâ-yı Bakarî", *Belgi Dergisi*, 2/19 (2020): 2070-2071.

⁵⁴ Mamedova, "Küçük Buzul Çağı", 64.

⁵⁵ Faroqhi Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler*, çev. Zülal Kılıç, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), 225.

Kısa sürede yayılarak milyonlarca insanın ölümüne neden olan salgın hastalıklar neticesinde nüfus oranları düşmekte, düşen nüfusun neticesinde tarımsal üretim azalmakta, iç göç hareketlenmekte (özellikle kırsaldan kente) ve azalan üretim neticesinde kıtlıklar yaşanmaktadır.⁵⁶

Dünyada bilinen ilk salgın M.S. 165' te başlayan Antonius vebasıdır. Miladi 541'de başlayıp 8. yy. ortasına kadar etkili olan veba salgını ise ilk büyük salgın olarak kayıtlara geçmiştir. İkinci büyük veba salgını ise Kara Ölüm olarak adlandırılmış olup 14. yüzyılda ortaya çıkmış ve 300 yıl boyunca dünyayı etkilemiştir.⁵⁷ Çin ve Orta Asya'dan başlayarak İpek yolu boyunca yayılan vebanın 14. yüzyılda 200 milyon kişinin ölümüne neden olduğu düşünülmektedir. Bombay vebasından da bilinen üçüncü salgın ise 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.⁵⁸

Anadolu'da *yumurcak*, *yumrucak*, *oymaca*, *baba*, *ölet*, *kıran* isimleriyle anılan veba 16. yüzyılda Osmanlı topraklarında da görülmüştür. Mevcut kayıtlara göre 1803'te 150.000, 1813'te 100.000 ve 1822'de 150.000 insan veba nedeniyle hayatını kaybetmiştir.⁵⁹

İlk olarak Çin ve Mısır'da görülen çiçek hastalığı ise 16. yy. dan itibaren ölümcül hale gelmiştir. Çocuklarda daha sık görülen hastalık neticesinde 60 milyon kişinin hayatını kaybettiği belirtilir. Amerikalılar çiçek hastalığı taşıyan battaniye ve mendilleri Kızılderililere vererek bu hastalığı biyolojik silah olarak da kullanmıştır.⁶⁰

1817'de Hindistan'da görülen kolera salgını ise Avrupalılar tarafından dünyaya yayılmış, Osmanlı Devleti'nde ilk kez 1822'de⁶¹ görülen kolera 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında ciddi zayıyata sebep olmuştur.⁶² Kolera beledi bir hastalık olup

⁵⁶ Uğur Akbulut, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Salgın hastalıklar Karşısında Devlet ve Toplum", *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2023): 27.

⁵⁷ Yunus Emre Tansü, "Editörden", içinde *Küresel Salgın ve Güvenlik: Tarihsel Süreç*, ed., Yunus Emre Tansü, (Gaziantep: İksad Yayınları, 2020), VII.

⁵⁸ Nühket Varlık, "Tâun", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 176.

⁵⁹ Necmettin Akyay, "Türkiye'de Veba Salgınları ve Veba Hakkında Eski Yayınlar", *Mikrobiyoloji Bülteni*, 8/2 (1974): 211.

⁶⁰ Ağır, s. 11

⁶¹ Adem Çalışkan, Ahmet Eyicil, "XVIII. ve XIX. Yüzyılda Halep ve Civarında Salgın Hastalıklar", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/18 (2019): 1293.

⁶² Metin Ayışığı, "Balkan Savaşları Sırasında Kolera İle Mücadele", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 126/248 (2020): 52.

şehirleşmeye bağlı olarak 19. Yüzyılda en yaygın ve ölümcül salgın hastalık olarak tarihte yerini almıştır.

Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklar resmi kayıtlarda *illet-i malume* olarak adlandırılmış ve salgın hastalıklarla mücadelede en büyük önlem olarak karantina uygulaması devreye sokulmuştur. 16. yüzyıldan itibaren uygulandığı bilinen karantina uygulaması *tahaffuzhane* olarak adlandırılan ve salgının olduğu bilinen yerlerden gelenlerin şehirlere girmeden önce gözetim altında tutuldukları yerlerde gerçekleştirilmiştir.⁶³ Salgın görülen bölgelerde yaşayan halk salgının görünmediği güvenli bölgelere göç etme çabası içerisine girse de maddi durumu iyi olmayan yoksul halk için bu durum pek olası değildi.⁶⁴

Salgın hastalık görülen bölgelerde “sıhhiye komisyonlarının” kurulması, ilaç yardımı yapılması, aşılama faaliyetleri, tedriç uygulamaları, altyapının iyileştirilmesi hastalıkla mücadeledeki müracaat edilen yöntemlerdir. Ayrıca devletin sınırları dışında görülen salgın hastalıklara karşı tedbirler alınması, hastalık nedeniyle kıtlık görülen bölgelere hububatın başka bölgelerden getirilmesi, vergi indirimi, tabip gönderilmesi, hastane inşaaı vb. devletin aldığı bir çok tedbir bulunmaktadır. Örneğin; Miladi 1698 yılına ait bir kayıta Karadağ kazasında görülen veba salgınında 130 kişinin öldüğü eyalet kadısı tarafından merkeze bildirilmiş ve bu nedenle vergilerin yeniden değerlendirilmesi talep edilmiştir.⁶⁵

Bir başka uygulama ise bugünkü belediyciliğin ilk örneği olarak İstanbul'da 1854'te kurulan Şehremaneti'dir. Salgın hastalıkların daha kolay yayılma alanı bulduğu yerlerin temizlik ve teftişı ile de ilgilenen bu kurum⁶⁶ diğer nezaretlerle de işbirliği içinde inşaat, sokak temizliği, çöp toplama ve gürültü ile ilgilenmiştir.

Çalışma alanı olan Erzincan ve çevresinde 1892-1894 ve 1907-1910 yılları arasında kolera salgını, 1886-1888 ve 1904'te frengi, 1889, 1892, 1902 ve 1913 yıllarında

⁶³ Yaron Ayalon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, çev. Zeynep Rona, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2020), 59.

⁶⁴ Akbulut, “Salgın Hastalık”, 36.

⁶⁵ BOA, *İE., SH.*, H. 30.11.110, 2/104.

⁶⁶ Nil İsis, “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı'da Salgın Hastalıklar ve Sağlık Politikaları Üzerine Değerlendirmeler”, https://www.academia.edu/5802324/18_ve_19_Yüzyıllarda_Osmanlı_da_Salgın_Hastalıklar_ve_Sağlık_Politikaları_Üzerine_Değerlendirmeler.

çiçek, 1886 ve 1904 yıllarında kızamık hastalıkları görülmüştür.⁶⁷ Bölge ayrıca Sivas, Erzurum ve Trabzon gibi şehirlerde görülen salgın hastalıklardan da etkilenmiştir.

Çiçek hastalığı ile mücadele için Telkikhane-i Şahane'nin⁶⁸ bir şubesi Erzincan'da da açılmış, tifüs aşısı Dr. Suat Aknar tarafından bu bölgede de uygulanmıştır.⁶⁹ Erzincan'da tatbik edilen aşılardan dördüncüsü Erzincan Hapishanesi'nde bulunan idam mahkûmları üzerinden denenmiştir.⁷⁰

Salgın hastalıklar bazen hayvanlara da sirayet etmekte, bölgedeki hayvan sayısı azalmakta ve tarımsal üretimde ciddi kayıplara neden olmaktadır. Dersim Vilayeti tarafından 20 Ocak 1888 tarihinde merkeze gönderilen yazıda Çemişgezek Kazası'nda baş gösteren hayvan hastalığının önü alınmış olsa da hayvanlarının çoğunu kaybeden bölge halkının yardıma muhtaç durumda oldukları belirtilmiştir.⁷¹

Bir başka arşiv kaydında ise Erzincan'ın bazı köylerinde ortaya çıkan veba-i bakarinin yayılmasını önlemek hususunda hasta hayvanların itlafı için sahiplerine tazminat verilmesine dair Ticaret ve Nafia Nezareti'ne görüş sorulmuştur.⁷² Verilen cevapta hastalık görülen hayvanların itlafı halinde tazminat verilmesi meselesine dair nizamname yayımlanmadığı için bir şey söylenemeyeceği fakat hastalık görülen hayvanların sağlıklı hayvanlardan uzak tutulması bildirilmiştir.⁷³

1.3. Jeolojik Afetler

Yanardağ patlaması, toprak kayması ve depremler jeolojik-jeoformolojik olaylar sonucu ortaya çıkan ve insanoğlunu çaresiz bırakan doğa olayları olup etkisi uzun yıllar sürebilen, sosyal hayatı olumsuz etkileyen doğa olaylarıdır.⁷⁴ Halk arasında zelzele olarak adlandırılan depremler sosyal hayatı derinden sarsan, dünyanın en yıkıcı doğa olaylarının başında gelmektedir.

⁶⁷ Abdulkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazası'nda Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 41 (2009): 245.

⁶⁸ Telkikhane; Çiçek aşısı üretim merkezi

⁶⁹ Ağır, 29, 41.

⁷⁰ Deniz Akpınar, "20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Erzincan Şehrinde Sağlık Alanında Gelişmeler", içinde *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, editör Hüsrev Akın (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2016), 36-44

⁷¹ BOA, DH. MKT., H. 06.05.1305, 1396/69.

⁷² BOA, DH. MKT., H. 02.03.1309, 1874/115.

⁷³ BOA, DH. MKT., H. 20.03.1309, 1882/18.

⁷⁴ "Jeolojik Kaynaklı Afetler ve Halk Sağlığına Etkileri", (Erişim Tarihi 31.08.2023), <https://www.recepakdur.com/media/1718/jeolojik-kaynakli-afetler.pdf>.

Osmanlı arşiv kayıtlarında depremlerle alakalı pek çok kayıt bulunmakla birlikte özellikle 1509 yılında İstanbul’da meydana gelen deprem Osmanlı tarihindeki en büyük depremlerden biri olup tarihçiler tarafından kıyâmet-i suğrâ (küçük kıyamet) olarak adlandırılmıştır.⁷⁵

Önemli bir deprem kuşağında bulunan Erzincan ve havalisi her dönem yıkıcı bir afetten etkilenmiştir. Hatta Erzincan şehri geçirdiği deprem felaketleri neticesinde birkaç kez yer değiştirmiştir.⁷⁶ Son bin yılda depremler yüzünden 11 kez tamamen yıkılan Erzincan⁷⁷, Miladi 1045 ya da 1047, 1168 ya da 1170, 1271,1418, 1457, 1482, 1576, 1584 ve 1784’te şiddetli depremlerle sarsılmış ve her bir depremde Erzincan ve çevresinde binlerce insan hayatını kaybetmiştir.⁷⁸ Örneğin; 27 Aralık 1939’da dünya tarihinin en büyük depremlerinden birisi bölgeyi vurmuştur. 7,9 şiddetindeki deprem sonunda bölgedeki 11 şehirde toplam 32.000’in üzerinde insan hayatını kaybetmiştir.⁷⁹

1.4. Meteorolojik Afetler

Sel, çığ, don, fırtına, aşırı, soğuklar, sıcaklıklar, tipi, dolu, yıldırım düşmesi, sis vb. iklim ve hava hareketlerinde meydana gelen değişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve toplum hayatını olumsuz etkileyebilecek doğa olaylarıdır. Özellikle tarım ürünlerinin tamamında ya da büyük bir kısmında ciddi tahribata yol açtığı için kıtlığın ana sebepleri arasında meteorolojik afetler zikredilebilir.

⁷⁵ Fatma Ürekli, “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/16 (2010): 103.

⁷⁶ Nurettin Birol, *19. Yüzyılda Erzincan Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşı’na Kadar (1839-1914)* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2020), 11.

⁷⁷ Erdem Yavuz; “1939 Erzincan Depremi ve Depremin Etkileri”, içinde *Erzincan Tarihi C.V*, ed., Erdem Yavuz, Yusuf Ziya Keskin (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 523.

⁷⁸ Birol, “Erzincan”, 22; Mücteba İlgürel “1784 Erzincan Depremi”, içinde *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, editör İlhan Şahin (İstanbul: Globus Dünya Basımevi, 2000), 197-202.

⁷⁹ Resul Köse; “1939 Büyük Anadolu Depremi ve Uluslararası İnsani Yardım Seferberliği”, içinde *Erzincan Tarihi C.V*, ed., Erdem Yavuz, Yusuf Ziya Keskin (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 549; Birol, *Erzincan*, 220; Yavuz, “1939”, 524.

1.5. Kuraklık

Yağışların normal seviyesinin altına düşmesi sonucu arazi ve su kaynaklarının olumsuz etkilenme durumu⁸⁰ olarak açıklanan kuraklık her hangi bir mevsim veya zaman diliminde yağışların azalması ya da dengesizliği sonucu ortaya çıkabilir. Genel itibariyle yıllık yağış ortalamasının 250 mm nin altında kalan bölgeler kurak, 250-500 mm arasında kalan yerler ise yarı kurak bölge olarak tanımlanmaktadır. Anadolu coğrafyasının ise neredeyse 1/3'ü yarı kurak-kurak bölgelerden oluşmaktadır. Özellikle İç Anadolu ve Doğu Anadolu'nun büyük kısmı bu yapıdadır.⁸¹

Ülkemizin bulunduğu coğrafya geçmişten beri kuraklık afetiyle karşı karşıya kalmasına rağmen 1959 yılında çıkarılan “7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun”’ da kuraklık bir afet olarak zikredilmemektedir.⁸² Çeşitli büyüklüklerde ve yavaş gelişen seyrine nazaran toplumların sosyo-ekonomik yapısını derinden etkileyebilmektedir. Ülkemizin bulunduğu coğrafya geçmişten beri kuraklık afetiyle karşı karşıya kalmasına rağmen 1959 yılında çıkarılan “7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun”’ da kuraklık bir afet olarak zikredilmemektedir.

Kuraklık özellikle tarım toplumları için ciddi zararlar vermekle birlikte bazı bölgelerde toplumun tamamını etkileyen ve uzun yıllar süren krizlere neden olabilmektedir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan toplumlar diğer afetlere maruz kalmış toplumlara nazaran daha yavaş toparlanmaktadır. Sam White *Osmanlıda İsyan İklimi* adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu Yakındoğu'daki kuraklık olaylarını ve toparlanma sürecini yorumlarken dört temel etkenden söz eder. Birincisi bölge kurak ve yarı kurak bir coğrafyada olduğu için kuraklığa karşı son derece duyarlıdır. İkincisi bölgede yürütülen tarım faaliyetinin neredeyse tamamı suya dayalı ve düşük verimli olması nedeniyle sert iklim olayları zaten kırılğan olan sisteme ciddi zararlar verirken tarım ve nüfusun toparlanmasını yüzyıllar boyunca engellemiştir.

⁸⁰ Erol Kapluhan; “Türkiye’de Kuraklık ve Kuraklığın Tarıma Etkisi”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 47 (2013), 488.

⁸¹ Abdullah Ceylan, Ertan Turgu, İnci İnal, Ayşe Mollamahmutoğlu, Atilla Aydoğan, “Türkiye’de Son Yıllarda Gözlenen Kuraklık Hadiselerinin Değerlendirilmesi”, *Su Kaynakları Dergisi*, 2/1 (2009), 2-3.

⁸² Mikdat Kadioğlu, “Kuraklık Kırımı Risk Yönetimi”, içinde *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*, ed., Mikdat Kadioğlu, E. Özdamar, (İstanbul: JICA Türkiye Ofisi Yayınları, 2008), 3-4.

Üçüncüsü kriz dönmeleri Yakındoğu'da köy-şehir nüfus dengesini bozarak şehirlere akına neden olmuştur. Tarımsal ürünlerin ve tarımsal vergilerin azalması ise ekonomik istikrarsızlığa neden olmuştur. Şehir nüfusunun hızlı artması ise veba ve diğer salgınların yıkıcı etkisini de artırmıştır. Dördüncü ve son olarak göçerler ile yerleşikler arasındaki hassas dengenin bozulması ekili arazilere periyodik istilalara neden olmuştur.

1.6. Kıtılık

Temel gıda maddelerinde arzın talebi karşılayamaması ya da gıda maddelerinin temininde, depolanmasında, güvenle ulaştırılmasında yaşanan sıkıntılar sonucu ortaya çıkan hadiseye darlık, darlığın had safhaya ulaştığı, arzın tamamen durduğu, toplumların açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı duruma kıtlık denilmektedir.⁸³ Hatta temel gıda maddeleri arzının değişmediği ya da biraz azaldığı dönemlerde eğer toplumun bir kesimi bu maddelere erişimde zorluk yaşıyorsa açlık ve kıtlık ortaya çıkabilmektedir.⁸⁴ Örnek vermek gerekirse olağanüstü dönemlerde dar gelir mensupları artan fiyatlar nedeniyle bazı gıda maddelerine erişemeyecektir.

En genel tabiriyle insan yaşamı için gerekli olan mamullerin yoksunluk durumu olarak ifade edilebilen kıtlık, genellikle meteorolojik olayların bir sonucu olarak ortaya çıksa da beşeri, zirai ve jeolojik olaylar, coğrafi zorluklar ve geleneksel tarımın artan nüfusu beslemede yetersiz kalması ya da aşırı nüfus artışları nedeniyle de insanoğlu darlık-kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir.

İnsanoğlunun ve sosyal hayatın devamı için gerekli olan mallara erişilememesi ya da erişimde ortaya çıkan güçlükler ile bu halin uzun sürmesi neticesinde felaket halini alan kıtlık ancak ciddi bir organizasyonla (devlet) bertaraf edilebilir.⁸⁵

Meteorolojik olayların dışında kalan diğer doğal afetler, insan eliyle ya da doğal olarak ortaya çıkan büyük yangınlar ile eşkıyalık faaliyetleri, savaşlar ve isyanlar gibi siyasi olaylar da kıtlığın ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Ne zaman, nerede ve hangi şartlarda ortaya çıkacağı önceden tahmin ve ölümcül sonuçlar doğurduğu için kıtlık başlı başına bir afettir. Genellikle bir doğal afetin ya da meteorolojik bir olayın sonucu

⁸³Karademir, *Açlık*, 11.

⁸⁴Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 152.

⁸⁵Erler, *Kuraklık ve Kıtılık*, 15.

olarak ortaya çıkan kıtlık da bir doğal afet olarak adlandırılrsa da siyasi ve sosyal olaylar sonucu ortaya çıkmış ise beşeri afet olarak tanımlanmalıdır.⁸⁶ Kıtlığın etki alanı ve sonuçları sadece kıtlık dönemlerinde etkili olmamış, uzun süreli sosyal ve iktisadi problemlere yol açmıştır. İnsan ve toplum hayatını derinden etkileyen bazen de geri dönülmez şekilde değiştiren bu afet uzun zaman boyunca etkisini hissettirebilmektedir.⁸⁷

Öngörülemeyen uzun süreli kuraklıklar ya da savaşlar Osmanlı Devleti gibi nüfusunun %90'ı⁸⁸ köylerde yaşayan tarım toplumlarını⁸⁹ daha da derinden etkileyebilmektedir. Devletin parlak günlerinde vergilerin azaltılması ya da tamamen kaldırılması yönündeki önlemleri son yıllarında alamaması da halkı tamamen kaderiyle baş başa bırakmıştır.⁹⁰

Bunların dışında kıtlık ortamında toplumlar uzun süreli yiyecek yetersizliğinin bir sonucu olarak yiyeceğe erişmek için yeni yöntemler geliştirmişlerdir. Bazı toplumlar daha önce tüketilmeyen yiyecekler ile kendi mutfaklarını oluşturma yoluna gitmiş, her türlü bitki, kök ve etler tüketime konu olmuştur.⁹¹ Kıtlıktan etkilenen halkın sosyal hayatında ciddi değişimler meydana gelebilmektedir. Örneğin; 1873-1875 yıllarındaki kıtlıktan etkilenen Kapadokya halkı Board Misyonerlerin yardımları sayesinde ayakta kalabilmiş, bunun karşılığında da Protestanlığı kabul etmişler, yardımların bitmesi sonucunda ise “un bitti, din bitti” diyerek tekrar Ortodoksluğa dönmüşlerdir.⁹²

Doğal afetler, yağışların azlığı, çekirge istilası, savaşlar ya da eşkıyalık faaliyetleri yüzünden yaşanan kıtlık hadisesi neticesinde tarımsal faaliyetler ile uğraşan kesim kuraklıktan etkilenmeyen ya da daha güvenli olarak gördüğü yerlere göç etmiş, tarımsal faaliyetlerin azalmasıyla birlikte ise fiyat artışları, karaborsacılık ve istifçilik ortaya

⁸⁶ Kuş, “Tozer’in Turkish Armenia ve Eastern Asya Minor Adlı Yapıtında Yozgat ve Çevresinde Yaşanan Kıtlığın (1873-1875) Doğal ve Sosya-Ekonomik Sonuçları 109; Gül, “Erzurum Vilayeti”, 144.

⁸⁷ Orhan Kılıç, “Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Kıtlıklar”, içinde *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 10: 718.

⁸⁸ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2017), 33.

⁸⁹ Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 51.

⁹⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 175.

⁹¹ Varol, “Anadolu’da İklima Bağlı Kıtlık Afeti ve Risk Yönetimi 82; Kuş, “Tozer”, 108; Sabri F. Ülgener, *Tarihte Darlık Buhranları* (İstanbul: Derin Yayınları, 2006), 71; Ayalon, *Doğal Afet*, 11.

⁹² Constantina Kiskira, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler”, içinde *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler*, ed., Elizabeth Zachariadou, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 137.

çıkıştır. Tarım ürünlerindeki düşüşün sonucu olarak devletin aldığı vergilerde de azalmalar görülmüş⁹³, toplum hayatı olumsuz olarak etkilenmiştir.

Açlık ve göçler esnasında salgın hastalıklar ve kötü beslenmeye dayalı ölümler artmış, göç alan bölgelerin demografik yapısında kısa süreli de olsa değişimler meydana gelmiş, yaşanan fiyat artışları kıtlık görülmeyen bölgeleri dahi etkilemiştir. Bu dönemlerde devlet bazı önleyici tedbirler (zahire ihracının yasaklanması⁹⁴) ve yardımlar ile mağdur olan halka sahip çıkmaya çalışmıştır.

1.7. Yukarı Fırat Bölgesi Yerleşim Yerleri

1.7.1. Erzincan

Şehrin isminin ilk çağlardaki Eriza şehrinden geldiği tahmin edilmekte olup bölge M.Ö. III. binlerde ilk yerleşmelere sahne olmuştur. Ermeni ve Grek kaynaklarında Erzgna, Aziris, Bizans kaynaklarında ise Aringam, Arsignam isimleri ile anılmıştır. Şehir Arap kaynaklarında Erzencan, Selçuklulardan itibaren ise Erzincan olarak adlandırılmıştır.⁹⁵

Sırasıyla Hurri, Hayaşa, Hitit ve Urartuların idaresinde kalan şehir daha sonra Medlerin Anadolu'yu istilas sırasında Medlerin hakimiyetine geçmiştir. (M.Ö. 612)⁹⁶ Medlerden sonra Persler, İskender orduları ve Roma İmparatorluğu'nun eline geçen şehir Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Bizans yönetimine girmiştir. Bizans –Sasani mücadelesine de sahne olan bölgede⁹⁷ Müslüman Araplar 7. yüzyıldan itibaren görünmeye başlamıştır. Kemah ve çevresi Hz. Osman'ın halifeliği sırasında 679'da Umeyr b. el-Hubâb es-Sülemî komutasındaki bir ordu tarafından ele geçirildi.⁹⁸ Daha sonraki süreçte Müslümanlar bölgeye akınlar düzenlemeye devam ettiler de kalıcı bir otorite kuramamışlar, Halife Mansur zamanında bir dönem daha Müslümanların idaresinde kalan bölge 1071'e kadar Bizans hâkimiyetinde kalmıştır.⁹⁹ 1048'den itibaren

⁹³ Eylem Tekemen Altıntaş, “19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Kuraklığın Ankara'ya Yansıması”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 24 (2018), 3.

⁹⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 88.

⁹⁵ Birol, *Erzincan*, 11-12.

⁹⁶ <http://www.erzincan.gov.tr/tarihce>

⁹⁷ İsmet Miroğlu, “Erzincan”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 319.

⁹⁸ A. Kerim Öner, “Erzincan'ın İslam Topraklarına Katılması”, içinde *Erzincan Tarihi C. II*, editör Kemal Taşçı, Kader Altın (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 590.

⁹⁹ Salim Cöğce, “Artuklular ve Belek'in Kemah Yöresini İşgali”, içinde *Erzincan Tarihi C. II*, editör Kemal Taşçı, Kader Altın (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 21.

bölgede görünmeye başlayan Oğuz boyları 1058'den itibaren kısmi hâkimiyet kurmaya muvaffak oldular.¹⁰⁰ Sultan Alparslan'ın komutanlarından Mengücek Gazi kendisine *ikta* olarak verilen Kemah, Erzincan, Divriği ve Şarki Karahisar bölgesinde hüküm sürmüştür.¹⁰¹ Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alâeddin Keykubat tarafından 1228'de ele geçirilen Erzincan ve çevresi bu tarihten sonra Anadolu Selçuklularının hâkimiyetine girmiştir.¹⁰² Anadolu Selçukluları ile Harezmşahlar arasında yapılan Yassı-Çimen Savaşı 1230'da bu bölgede gerçekleşmiştir. 1243 Köseadağ Savaşı'nda mağlup olan Selçuklular bölgeyi Moğollara terk etmiş, daha sonra Moğolların batı kolu olan İlhanlılar'ın hâkimiyeti altına girmiştir.¹⁰³ Moğolların zayıflamasından sonra ise bir müddet Eretna devletine bağlanan Erzincan'da daha sonra Mutahharten tarafından Erzincan Emirliği kurulmuştur.

Önce Osmanlı ile Timurlular arasındaki rekabete sahne olan bölge daha sonra ise Osmanlı-Akkoyunlu mücadele sahası olmuş, Otlukbeli Savaşı ile yenilen Akkoyunluların zayıflamasıyla kurulan Safeviler bölgeyi ele geçirmiş fakat 1514 Çaldıran Savaşı ile Erzincan'la birlikte Doğu Anadolu Bölgesi Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.¹⁰⁴

1535'te Erzurum Beylerbeyliği'nin kurulmasına kadar bölgede çeşitli idari yapılanmalara gidilmiş, bu tarihten sonra ise Kemah Sancağı ile bu beylerbeyliğine bağlanmıştır. 1566'da Kemah Sancağı'ndan ayrılarak kaza statüsü verilmiştir. 1863'te sancak statüsü verilmiş, 1906-1907'de Erzurum Vilayeti'ne bağlı bir kaza, 1912'de ise yine Erzurum Vilayeti'ne bağlı bir sancak, 1920'de ise vilayet statüsüne getirilmiştir.¹⁰⁵

Şehir 11 Temmuz 1916'da Ruslar tarafından işgal edilmiş, 18 Aralık 1917'de Sovyet Hükümeti ile yapılan Erzincan Mütarekesi sonucunda 11 Ocak 1918'de Rus

¹⁰⁰ Öner, "Erzincan", 592.

¹⁰¹ Mehmet Ersan, "Türkiye Selçukluları İle İlişkileri Bağlamında Erzincan Mengüçüklüleri Hakkında Bir Değerlendirme" içinde *Erzincan Tarihi C. II*, editör Kemal Taşçı, Kader Altın (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 41.

¹⁰² Hasan Geyikoğlu, "Erzincan ve Yassı-Çimen Savaşı", içinde *Erzincan Tarihi C. II*, editör Kemal Taşçı, Kader Altın (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 50.

¹⁰³ Hasan Geyikoğlu, "Moğollar'ın Selçuklular'dan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı", içinde *Erzincan Tarihi C. II*, editör Kemal Taşçı, Kader Altın (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 76.

¹⁰⁴ Alparslan Demir, "Erzincanlı Göçmenler ve İskân Tarihi Açısından Önemi", içinde *Erzincan Tarihi C. III*, editör Süleyman Lokmacı, Fatih Çiçek (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 217.

¹⁰⁵ Abdulkadir Gül, "Osmanlı Dönemi Erzincan Kazasının Yerleşme ve Demografik Durumu", içinde *Erzincan Tarihi C. III*, editör Süleyman Lokmacı, Fatih Çiçek (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 4.

ordusu bölgeden çekilmiştir. Fakat Ermenilerin silahlı faaliyetlerini devam ettirmesi nedeniyle 13 Şubat 1918’de Kazım Karabekir komutasındaki birlikler tarafından şehir işgalden kurtarılmıştır.

Erzincan kendi adıyla anılan ve içinden Fırat Nehri’nin geçtiği ovası ile her dönem önemli bir tarım merkezi olmuştur. Şehir kuzeyde Kop, güneyde Munzur ve Mercan, batıda Kızıldağ ve Dumanlıdağ ile çevrilidir.¹⁰⁶ Şehrin en önemli su kaynağı Karasu Nehri olup, bölgede tarım yapılabilen en önemli düzlükler olan Erzincan ve Tercan Ovaları Karasu Vadisi boyunca uzanmaktadır.¹⁰⁷ Erzincan Ovası Sansa Boğazı ile Tercan Ovası’na, Çardaklı Boğazı ile de Refahiye’ye (Gercanis) açılmakta olup tabanının rakımı 1200 metre olup etrafı 3000 metreyi aşan dağlarla çevrilidir. Bu hususi yapısı nedeniyle çevresindeki yerleşim yerlerinden (Erzurum, Bayburt, Refahiye) daha ılıman bir iklime sahiptir. Yüksek dağlarla çevrili olması nedeniyle ise cephe yağışları düşük olup yıllık yağış ortalaması 381,3 mm. dir.¹⁰⁸ Karasal iklimin görüldüğü Erzincan’da yıllık sıcaklık ortalaması 10,6 derece olup yaz-kış sıcaklık değeri oldukça yüksektir. (Yaklaşık 28 derece)¹⁰⁹

Önemli bir kavşak noktasında olan Erzincan’da Doğu Anadolu Bölgesi’nin en önemli iki hattından kuzeyindeki geçer. Doğu-batı istikametinde İç Anadolu’yu Doğu Anadolu’ya bağlayan ve Tarihi İpek Yolu’nun bir kısmının geçtiği yol Karasu Nehri boyunca devam eder. Kuzey-güney istikametinde uzanan yol ile de Karadeniz’den Diyarbakır’a ulaşabilmektedir.¹¹⁰

Her çeşit ürünün yetiştirilebildiği ve mutedil bir iklimine sahip olan Erzincan’da halkın en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. “*Etrafı dağlık, ortası bağlık*” olarak tarif edilen Erzincan pek çok tarihçi ve gezgin tarafından da bu şekilde

¹⁰⁶ Miroğlu, “Erzincan”, 318.

¹⁰⁷ Vedat Karadeniz, M. Samet Altınbilek “Erzincan İlinin İdari Coğrafya Analizi ve İdari Sınırlardan Kaynaklanan Sorunlar”, içinde *Uluslararası Erzincan Sempozyumu C.3*, editör Hüsrev Akın (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2016), 89-100.

¹⁰⁸ Vedat Karadeniz, “Erzincan Ovasında Toki Uygulamaları ve Kentleşme Üzerine Etkileri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19/31 (2014), 105.

¹⁰⁹ Erdoğan Akkan, “Erzincan Ovasının İklim Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 21 (1963), 81.

¹¹⁰ Vedat Karadeniz, “Toki”, 105.

tanımlanmıştır. Şemsettin Sami'nin Kâmûsu'l-A'lâm adlı eserinde Erzincan'la ilgili şu bilgiler verilmektedir.¹¹¹

“Bağ ve bahçe ve bostanları dahi çok olup, meyvelerin envâ'ı ve pek iyileri hâsıl olur. Havası mu'tedil ve sağlam ise de dağlarda muhât olmak hasebiyle, yazın ziyade sıcak olup, ekser-i ahalisi o mevsimde yaylalara çıkmaya mecbur olurlar.”

İrakeyn Seferi sırasında Kanuni Sultan Süleyman'ın yanında bulunan ve 20 Ağustos 1534'te Erzincan'a gelen Matrakçı Nasuh yaptığı minyatürde şehri dağların arasında bir ovada tasvir etmiştir.¹¹²

İbni Bibi'nin Selçuknâme'sinde ki Erzincan tarifi de diğerlerinden farklı olmayıp şehri cennetten bir köşe olarak betimlemiştir.

Ermeni serhaddinde bir ülke var, Burcda parlak bir yıldız gibidir.

Orası ünlü ma'mûr bir şehirdir. Her yanı güzel bahar gibi süslenmiştir.

Çevresinde, geniş bir düzlük vardır. Bağrından akan Fırat, deniz gibidir.

Her dereden bir çay akar, Her çayın kıyısında birkaç tanınmış köy bulunur.

Onların her biri cennet gibi güzeldir. Cennetin bekçisiz oradaki gibi ağaç görmemiştir

Can'ın köşesi orada rahatlık bulduğu için akıllı kimseler oraya Erz-i Can dediler.

*Geliri bakımından köylerin her biri öyle değerlidir ki Oraları kimse şehirden ayırd edemez.*¹¹³

1.7.2. Kemah

Kemah, kuzeyde Refahiye (Gercanis), güneyde Ovacık, batıda İliç (Kuruçay), doğuda Erzincan ile çevrilidir. Güneyinde Munzur Dağları, kuzey batısında Karadağ, Çölen Dağı ve Vank Dağları uzanır. Bölgenin en önemli akarsuyu Fırat Nehri'nin kolu olan Karasu'dur ve ilçe merkezinden geçmektedir. Arazi yapısı engebeli olup geniş ve

¹¹¹ Birol, *Erzincan*, 106.

¹¹² Ruhi Kara, “Erzincan Adı Üzerine”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/2 (2016), 29.

¹¹³ Ruhi Kara, “Erzincan Adı Üzerine”, 29.; Fahri Taş, Salih Turhan, *Erzincan Türküleri I*, (Erzincan: Erzincan Valiliği Kültür Yayınları, 2004)16.; Nizamettin Parlak, “Klasik Kaynaklarda Erzincan'ın Yeri ve Önemi”, içinde *Erzincan Tarihi C.II*, editör Kemal Taşcı, Kader Altın (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 231-232.

düz arazi yok denecek kadar azdır. Bölgede tipik karasal iklim hüküm sürmekte olup yazları sıcak ve kurak kışları soğuk ve yağışlıdır. Yıllık yağış miktarı 372mm., yıllık sıcaklık ortalaması ise 10,8 derecedir.¹¹⁴

Tarih antik çağlara kadar giden Kemah tarihin her döneminde doğal yapısı nedeniyle savunmaya çok elverişli olduğu için önemli bir askeri üs olarak kullanılmıştır. Ticaret yollarının üzerinde olan Kemah Kalesi Bizans-Sasani, Bizans-Arap ve özellikle Osmanlı ile İran devletlerinin mücadele sahası içerisindedir. Özellikle Osmanlı Devleti için Kemah Kalesi Doğu Anadolu'nun anahtarı mahiyetinde olup bölgenin elde tutulması için Kemah Kalesi'ne sahip olmak büyük önem taşımaktadır.¹¹⁵

Ne zaman kurulduğu bilinmeyen Kemah Malazgirt Savaşı'ndan sonra Mengüceklilerin hâkimiyetine geçmiş, 1228'de ise Anadolu Selçuklularına katılmıştır. Karakoyunlu Akkoyunlu mücadelesi sırasında sürekli el değiştiren Kemah 1515'te Safeviler üzerine düzenlenen seferi dönüşünde bizzat Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmiştir.¹¹⁶ Önce Diyarbakır, daha sonra ise Erzurum eyaletine bağlı bir sancak olan Kemah Tanzimattan sonra Erzincan Sancağı'na bağlı bir kaza statüsüne getirilmiştir. 1887 yılında bölgenin nüfusu 17.463 kişidir.¹¹⁷ Kaza nüfusunun ¼'ünü Gayri Müslim tebaa oluşturmaktadır.¹¹⁸

Kemah Kazası'nın temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olup tarıma elverişli alanlar oldukça azdır. Susuz tarımın yapıldığı bölgede genelde hububat ekimi yapılmaktadır. Su kaynaklarının bulunduğu bölgelerde ise bağ ve bahçecilik yapılmaktaydı.¹¹⁹

Bölgenin en önemli sorunu asayişsizlik ve bunun neticesinde ortaya çıkan iç göç hareketleri olmuştur. Özellikle Dersim bölgesinden yapılan eşkıyalık hareketleri

¹¹⁴ Zeynel Çılğın, "CBS kullanılarak Munzur Dağlarının ve Yakın Çevresinin Sıcaklık ve Yağış Özelliklerinin Belirlenmesi", içinde Coğrafya Araştırmalarında Coğrafi Bilgi Sistemleri Uygulamaları, e. Ebru Akköprü, Mehmet Fatih Döker, (İstanbul: Pegem Akademi Yayınları, 2019), 290.

¹¹⁵ Vesile Albayrak Sak, "Selimnâmelerde Kemah Kalesi'nin Fethi ve Önemi", içinde *Erzincan Tarihi C.II*, editör Kemal Taşcı, Kader Altın (Erzincan: Erzincan Valiliği yayınları, 2020), 415.

¹¹⁶ Muhammed Köse, "XIX. Yüzyılda Kemah ve Vakıfları", içinde *Erzincan Tarihi C. IV*, editör İbrahim Caner Türk, Muhammed Köse (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 703; İlhan Şahin, "Kemah" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25: 220.

¹¹⁷ Köse, "Kemah", 705.

¹¹⁸ Abdulkadir Gül, "Kemah Kazasının Demografik Yapısı Üzerine bir Değerlendirme (1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre)", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/1 (2017), 132.

¹¹⁹ Gül, "Kemah", 134.

neticesinde bölgenin nüfus tutma kapasitesi her dönem az olmuş, bölge halkı daha güvenli gördüğü yerlere göç etmiştir.

1.7.3. Gercanis (Refahiye)

Erzincan şehir merkezinin batısında yer alan Gercanis İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerini birbirine bağlayan yollar üzerinde kurulmuştur. Batısında Kızıldağ (2190), doğusunda Sakaltutan (2160) geçitleri yer almaktadır. Şehir yüksek rakımı ve dağlık yapısı nedeniyle kışları soğuk, yazları serin bir iklime sahiptir. Karasal iklimin hüküm sürdüğü bölge yüksekliğinden ötürü çevre yerleşim yerlerinden daha çok yağış alır. Yağış ortalaması 559,5 mm., yıllık sıcaklık ortalaması ise 6,8 derecedir.¹²⁰

Osmanlı idari yapısı içerisinde Kemah Sancağı'na bağlı bir nahiye iken 1881'de Erzincan'a bağlı bir kaza statüsü verilmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında kazanın erkek nüfusu 6.000 civarındadır.¹²¹ Bölgenin coğrafi yapısı nedeniyle ekilebilecek arazi sınırlıdır.

1.7.4. Eğin (Kemaliye)

Erzincan şehir merkezinin güney batısında Karasu Nehri'nin oluşturduğu bir vadide kurulan Eğin (Kemaliye) Erzincan, Elazığ, Malatya arasında geçiş güzergâhı üzerindedir.¹²² Kuzeyde İliç, güneyde Arabgir, batıda Divriği, doğuda Çemişgezek ve Ovacık ilçeleri ile çevrili olup batısında Yama, doğusundan Munzur Dağları uzanmaktadır. En önemli su kaynağı Karasu nehri olup şehir bu nehrin açtığı kuzey-güney doğrultusundaki vadide kurulmuştur.¹²³ Yıllık yağış miktarı 583 mm., sıcaklık ortalaması ise 14,9 derecedir.¹²⁴ Karasal iklim hüküm sürmekle birlikte şehrin kurulduğu vadilerde Akdeniz iklimi yer yer görülebilmektedir.

¹²⁰ Adem Başbüyük, "Gercanis ve Kuruçay Kazalarının XVII. Yüzyıl Ortalarında Nüfus ve Yerleşme Özellikleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17/27 (2013), 89.

¹²¹ Muhammed Köse; İ. Kurtcebe Akkuş; İsmail Doğan, "XIX Yüzyılda Nüfus Defteri ve Salnamelere Göre Refahiye (Gercanis Kazası)", içinde *Erzincan Tarihi C. IV*, editör İbrahim Caner Türk, Muhammed Köse (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 456.

¹²² Erdal Akpınar, "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Alternatif Turizm Merkezi Olmaya Aday Bir İlçe: Kemaliye", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2 (2004), 210.

¹²³ Memet Cem Danacı; Fatma Aldırmaz Akkaya, "Kemaliye'de (Eğin) Sürdürülebilir Turizm Yönetimi Ekseninde Gelecek Projeksiyonu", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2018), 11/1, 237.

¹²⁴ Zeynel Çılğın, "CBS", 290.

Batı Munzur Dağları Doğu Toroslar arasındaki engebeli bir arazide kurulan şehir önemli kervan yolları sayesinde 19. yüzyıl ortalarına kadar canlı bir nüfusa ve ticarete sahipken demiryollarının inşasından sonra bu canlılığını yitirmiştir. Çalışabilir durumdaki erkek nüfus geçim sıkıntısı nedeniyle büyük şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır.¹²⁵ 1845 tarihli nüfus sayımında Malatya nüfusunun değerlendirildiği bir çalışmada Malatyalı olup şehirde yaşamayanların sayısı 651 iken Eğin kazasında bu rakam 2108 kişi olup Malatya'ya göre çok daha küçük bir şehir olan Eğin'deki göçün boyutunu göstermesi açısından önemlidir.¹²⁶

19. yüzyılda şehrin nüfusunun 15-20 bin arası olduğu tahmin edilmekte olup tarım yapılabilecek arazilerin yetersizliği nedeniyle zanaat ve ticaret gelişmiştir. Şehrin arazi yapısındaki arızalar nedeniyle tarım yapılabilen saha çok az olup yöre halkı bağ ve bahçeciliğe yönelmiştir.

1.7.5. Arabgir

11. yüzyıl sonlarında Selçuklu, 15. Yüzyılda Timurlular ve 1515 yılında Osmanlı hakimiyetine giren bölge Diyarbakır Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak olarak idari yapıya dahil edilmiştir. 1548'de Rum (Sivas) Beylerbeyliği'ne bağlanan sancak 1846'da Harput Sancağı'na, 1876'da ise Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'ne bağlanmıştır.¹²⁷

Osmanlı döneminde şehrin en önemli geçim kaynağı ipekçilik ve dokumacılıktır. Bunun dışından Göz Deresi'nin içinden geçtiği vadideki dar tarım alanlarında meyvecilik, özellikle üzüm yetiştiriciliği yapılmaktadır. 1836-1839 tarihlerinde şehrin nüfusu 19.356 kişi olup nüfusun %78,5'i Müslim %21,5'i ise Gayri Müslimdir.¹²⁸ Şehir

¹²⁵ Abdulkadir Gül, "Eğin Esnaf teşkilatı (XIX. Yüzyıl)", içinde *Erzincan Tarihi C. IV*, editör İbrahim Caner Türk, Muhammed Köse (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 99.

¹²⁶ Abdulkadir Gül, "Son Dönem Osmanlı taşrasında Yaşanan İç Göçlere Dair Bazı Değerlendirmeler", içinde *Geçmişten Günümüze Malatya Kent, Kültür, Kimlik Cilt I*, ed., Selcan Koçaslan, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, 2017), 313.

¹²⁷ Enver Çakar; Füsun Kara, "17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağı'nda İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avârız-Hane Defterine Göre)" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/2 (2005), s. 388.

¹²⁸ Ahmet Akşın, Erdal Karakaş, "Nüfus İcmal Defterine Göre 19. Yüzyılda Arapgir", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 13 (2002), 100-101.

*Prof. Dr. Enver Çakar Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi'nin 7. Cildinde 1832 yılında şehrin nüfusunun köylerle birlikte 34.920 kişiyi bulduğunu belirtmektedir.

merkezinde oturan bütün Gayrimüslim erkekler esnaflıkla yapmakta olup bölgede 54 meslek çeşidi bulunmaktaydı.¹²⁹

Doğuda Elazığ, kuzey batıda Divriği, batıda Arguvan, kuzeyde Kemaliye, güneyde ise Ağın, Baskil ve Keban şehirleri ile çevrili olup karasal iklimin bütün özelliklerini taşımaktadır. İlçe merkezinin rakımı 1250 metre olup yıllık sıcaklık ortalaması 12 derece, yağış ortalaması ise 805 mm. dir.¹³⁰ Dar bir vadide kurulması nedeniyle tarıma elverişli geniş alanları bulunmamaktadır.

1.7.6. Dersim (Tunceli)

Doğuda Bingöl, güneyde Elazığ ve kuzeyde Erzincan şehirleriyle sınır olan Tunceli kuzey ve batıda Munzur Dağları ve doğuda Bingöl Dağları ile çevrilidir. Bölge coğrafi olarak arızalı bir yapıda olup batıdan Karasu güneyde Murat nehirleri şehrin doğal sınırlarını oluştururken bölgeyi bir ada gibi diğer bölgelerden ayırmaktadır. Bunların dışında doğuda Peri, Pülümür, Munzur, Hozat ve Tağar Nehirleri hem kendi kaynaklarından hem de özellikle bahar aylarında eriyen kar suları nedeniyle bölgeye geçit vermez bir hüviyet kazandırmıştır.¹³¹

Pulur kazısı sonuçlarına göre şehrin tarihi İlk Tunç Çağı'na kadar götürülmektedir. Subartu, Mitanni, Asur, Urartu, Med ve Pers hâkimiyetine giren bölge Doğu Roma ve Sasani mücadelesi sırasında sık sık el değiştirmiştir. 639'da Müslümanların eline geçen bölge bu tarihten sonra da Bizans-Arap mücadelesine sahne olmuştur. Saltuklularla birlikte Türklerin eline geçen bölge¹³² Çaldıran Savaşı sonrası Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı idari yapılanması içerisinde yurtluk-ocaklık olarak idare edilen ve sancak statüsü (Çemişgezek) verilen bölge merkezi otoritenin dışında, çetin arazisi nedeniyle de fazla müdahale edilemeyen, idari açıdan yerel bey, ağa, şeyitlerin nüfuz alanı olmuştur. Dersim Sancağı 1848'de merkezi Hozat olacak şekilde teşkil edilmiştir.

¹²⁹ Enver Çakar, "19. Yüzyıl Ortalarında Arapgir Esnafı", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* (2020), 7/13 (2020), 10.

¹³⁰ Mevlüt Alataş; Nevzat Batan, "Arapgir İlçesi (Malatya) Karayosunun Florası", *Biyolojik Çeşitlilik ve Koruma Dergisi*, 9/2 (2016), s. 103.

¹³¹ Erhan Taş, "1914-1923 Yılları Arasında Dersim'de (Tunceli) Asayiş", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 23.

¹³² Raziye Günay, "Dersim'de Sosyal Yapının Tarihi Arka Planı (XVI.- XVIII. Yüzyıllar)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 8-15.

Sancak; Hozat (sancak merkezi), Gercanis, Kuruçay, Ovacık, Mazgird, Kuzican, Koçgiri ve Kemah kazalarından ibarettir.¹³³

Bölgede asayiş ve güvenlik her dönem bir sorun olarak ortaya çıkmakta olup idari yapılanması sürekli değiştirilerek sorun giderilmeye çalışılsa da tam anlamıyla bir otorite kurulamamıştır. Arazinin ziraata elverişsiz olması ve etkin bir ticaretin olmaması sebebiyle bölge halkı yakın bölgelere eşkıyalık hareketleri ve yağmalarla geçimini sürdürme yoluna gitmiştir. Yolların yetersiz olmasından dolayı asker sevkindeki güçlükler nedeniyle bu hareketlere karışanların cezalandırılmaması bu tecavüzleri yapanları daha da cesaretlendirmiştir. Yukarı Fırat bölgesiyle alâkalı arşiv belgelerinde bölge halkının şikâyet dilekçelerine sıkça rastlanılmaktadır. Yine devlet tarafından yapılan eşkıyalık hareketleri ve verilen zararların mahiyetinin araştırılmasıyla alâkalı resmi yazılar arşivlerde büyük bir yekûn tutmaktadır.¹³⁴ Merkezi otoritenin kurulmasını sağlayan yollara karşı çıkan bölgenin feodal bey, ağa ve seyyidleri tarafından yapılması istenilen yollar sürekli engellenmiştir.¹³⁵ 1937-1938 Dersim Harekâtıyla merkezi otorite bölgede tam anlamıyla hâkimiyet sağlamıştır.¹³⁶

Ovacık, Hozat, Çemişgezek, Mazgird, Çarsancak ve Kızılkilise'den oluşan Dersim Sancağı'nın nüfusu 1880-1883 yıllarında 100.000 dolaylarındadır. 1897'de bölgenin nüfusu 113.994, 1914'te ise 92.342 olup nüfusun %90'ına yakını Müslümanlardan oluşmaktadır.¹³⁷

Çetin arazi yapısı ve güvenlik sorunları nedeniyle ticaret yolları bölgenin çevresinden geçtiği için ticaret gelişmemiş, sert iklimi nedeniyle de tarımsal üretim az olmuştur. Bölgede yıllık yağış ortalaması 877 mm. (Tunceli), yıllık sıcaklık ortalaması ise 12,6 derecedir. (Tunceli)¹³⁸

¹³³ İbrahim Yılmazçelik, Sevim Erdem, "II. Abdülhamid Döneminde Dersim Sancağındaki İdari Yapı ve Ulaşım Ağı", *Akademik Bakış Dergisi*, 11/21 (2017), 229.

¹³⁴ BOA, A. MKT. MHM., H. 28.05.1264, 5/7; BOA, Y. PRK. UM., H. 17.05.1313, 33/33; BOA, DH. TMİK. S., H. 03.06.1315, 15/33; BOA, BEO., H. 19.03.1310, 86/6388; BOA, MVL., H. 29.08.1267, 239/4; BOA, DH. ŞFR., H. 02.02.1332, 516/18.

¹³⁵ Yılmazçelik, "Dersim", 238.

¹³⁶ Feyzullah Ezer, "Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, 3 (2003), 21-23.

¹³⁷ Savaş Sertel, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24/1 (2014), 271.

¹³⁸ Zeynel Çılğın, "CBS", 290.

İKİNCİ BÖLÜM

YUKARI FIRAT YERLEŞMELERİNDE YAŞANAN KITLIK HADİSELERİ

2.1. Kıtılığa Neden Olan Faktörler

2.1.1. Kuraklık

Osmanlı coğrafyasında görülen kıtlık hadiselerinin çoğu yağışların yetersiz olduğu, kurak geçen yıllarda görülmüştür.¹³⁹ Ağaçların yıllık halka büyümeleri üzerine yapılan bir araştırmaya göre, Anadolu coğrafyasında kuraklık hadiseleri genellikle bir yıl olarak yaşanırken, iki veya üç yıl süren kuraklıklar daha az görülmüştür. İstisnai de olsa 1476-1479 yılları arasında ise 4 yıl süreli bir kuraklık hadisesi yaşanmış olup bundan başka dört ve daha fazla yıl süren bir kuraklık hadisesine rastlanılmamıştır.¹⁴⁰

Anadolu coğrafyasının son üç yüzyılının incelendiği karakteristik yıl analizlerine ve iklimsel rekonstrüksiyonlara dayalı araştırmalar sonucunda Miladi 1476, 1550, 1564, 1676, 1679, 1696, 1715, 1725, 1746, 1757, 1797, 1804, 1815, 1878/79/80, 1886/87 yıllarında kuraklık hadiselerinin görüldüğü anlaşılmıştır.¹⁴¹

Küçük Buzul Çağı'nın başlangıcı olan 1550 tarihinin hemen akabinde Osmanlı coğrafyasında yaşanan kuraklık 1564 yılında kıtlığa neden olmuş, kıtlık nedeniyle 1565-1567 yılları arasında buğday ihracatı yasaklanmış¹⁴², 1586'da Çorum'da, 1588 ve 1828'de İstanbul'da, 1660 ve 1925'te Anadolu'da, 1873'te Balkanlarda kıtlık hadiseleri

¹³⁹ Ünal Akkemik, Nesibe Köse, Aliye Aras, H. Nüzhet Dalfes “Anadolu’nun Son 350 Yılında Yaşanan Önemli Kurak ve Yağışlı Yıllar”, içinde *Türkiye Kuvaterner Sempozyumu*, editör Okan Tüysüz, M. Turhan Erturaç, (İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, 2005), 129-135.; Gül, “Erzurum”, 146.

¹⁴⁰ Akkemik, “Anadolu”, 132.

¹⁴¹ Ceylan, “Kuraklık”, 1.

¹⁴² Meriç Aybar; “Osmanlı Devleti’nde Kıtlık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği”, *Mavi Atlas Dergisi*, 5/2 (2017), 476.

görülmüştür.¹⁴³ 1560'da Kırım'da görülen kuraklık dolayısıyla Nogay ve Tatarlardan oluşan göçmenler Dinyester'i geçerek Osmanlı toprağına sığınmış, Dobruca bölgesinde büyük kıtlığa sebep olmuşlardır.¹⁴⁴ Bu dönemde bazı Tatarların çocuklarını köle olarak Osmanlı bölgelerine satmaları kıtlığın büyüklüğünü göstermesi bakımından önemlidir.¹⁴⁵ 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşları nedeniyle hem Rumeli'nde tarım yapmak güçleşmiş hem de elde edilen ürünün sevkiyatında zorluklar ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a göçün engellenememesi üzerine İstanbul'daki tahıl kıtlığına çare olarak 1793 tarihinde "Zahire Nazırlığı" kurulmuştur.¹⁴⁶

19. yüzyılda 1845-1846 ve 1874 yıllarında Anadolu'da iki ciddi kıtlık hadisesi yaşanmıştır. 1844 senesi kış aylarındaki az yağışların bir sonucu olarak ortaya çıkan kuraklık ertesi sene özellikle İç Anadolu'da kıtlığa sebep olmuştur.¹⁴⁷ Özellikle 1844 kuraklığı neredeyse tüm Anadolu'da hissedilmiş, zor durumda kalan Anadolu için Trieste'den önemli miktarda un ithal edilmiştir.¹⁴⁸ Bunların dışında 1838 ve 1871'de Kıbrıs'ta, 1841'de Doğu Anadolu'da, 1850-1851 ve 1862'de Ege Bölgesi'nde, 1853'te Tunus'ta, 1855'te Kırım, Anadolu, Cidde ve Yemen'de, 1859 ve 1865'de Bosna Hersek'te, 1860'da Musul'da, 1867'de Cezayir ve Tunus'ta bölgesel kuraklıklar görülmüştür.¹⁴⁹ Cumhuriyet döneminde ise en önemli kuraklık olayları 1971-1974 dönemi, 1983, 1984, 1989, 1990, 1996, 2001 yıllarında görülmüştür.¹⁵⁰

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan kuraklık hadiselerinin en önemlileri 1844 ve 1873-1874 yıllarında yaşanan kuraklıklar olup, neredeyse bütün Anadolu coğrafyasında etkisini hissettirmiştir. 1844 yılı kış aylarındaki yağışların azlığı nedeniyle ortaya çıkan kuraklık 1845'te Orta Anadolu bölgesinde kıtlığa neden olmuştur. Ankara,

¹⁴³ Kadıoğlu, "Kuraklık Kırını", 2008.

¹⁴⁴ Gilles Veinstein, "Karadeniz'in Kuzeyinde Büyük 1560 Kuraklığı: Osmanlı Yetkililerinin Durumu Algılayışı ve Gösterdikleri Tepkiler", içinde *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, ed., Elizabeth Zachariadou, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 299.

¹⁴⁵ Faroqhi Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. Ayşe Berktaş, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017, s. 163.

¹⁴⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları, 2013), 104.

¹⁴⁷ Altındaş; "Ankara". 3.

¹⁴⁸ Saadet Tekin; "19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında Batı Anadolu'da Yaşanan Kuraklık Olayları", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 33 (2015), 331.

¹⁴⁹ Erler, *Kuraklık ve Kıtık*, 122-133.

¹⁵⁰ Kapluhan, "Tarım", 489.

Konya, Adana, Sivas ve diğer pek çok yerleşim yerinde tarım ürünlerinde ciddi kayıplar oluşmuş, halk zahire ihtiyacını dışardan temin etmek zorunda kalmıştır. 19. yüzyılın bir diğer önemli kıtlık hadisesi ise 1873 yılında yaşanmıştır. 1870'den itibaren havaların sıcak geçmesi nedeniyle oluşan kuraklık 1873'te yine Anadolu coğrafyasını etkileyerek kıtlığı beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan Erzincan ve çevresinde 1892-1893 ve 1906-1908 yıllarında yaşanan kuraklık nedeniyle birçok olumsuzluk yaşanmıştır. Bunlardan öne çıkanlar zahire eksikliği ve buna bağlı olarak göç hareketleri, karaborsacılık, fiyat artışları ve hastalıklar ortaya çıkmıştır.¹⁵¹

Kuraklığın etkili olduğu bölgelerde yaşanan kıtlık sonucu ortaya çıkan ölüm ve salgın hastalıklar en çok köyleri etkilemiş, burada yaşayan halk kasaba ve şehir merkezlerine doğru bir iç göç hareketi başlamıştır. Daha sonra ise kıtlığın boyutuna bağlı olarak yakın vilayetlere denetimsiz göçlerin yaşandığı görülmektedir. Örneğin Yukarı Fırat Bölgesinde yaşanan kıtlık hareketlerinde ahalinin Trabzon, Sivas, Malatya, Tokat gibi bölgelere muhacir olarak göç ettikleri görülür. Özellikle göç esmasında yeteri gıda bulunamaması ve akabindeki salgınlar ile ölüm hadiselerinin yaşandığı belgelere yansımıştır. Buna ilave olarak bölgeden denetimsiz şekilde göç eden ahali gittiği bölgeye hastalık taşımış ve yine gittikleri bölgede yiyecek stokunun yeterli olmaması beraberinde göç edilen bölgede de kıtlığı tetiklemiştir.¹⁵² Bu durum bir dizi sorunu da beraberinde getirmiştir. Mali ve askeri yapıyı temelinden etkileyen göç hareketleri¹⁵³ güvenlik zafiyeti ve salgın hastalıkların şehirlere yayılmasına da neden olmuştur.

Genellikle bölgede meteorolojik olayların bir sonucu olarak ortaya çıkan kuraklık, tarım alanlarındaki üretimi negatif yönde etkilemekte, tarımsal üretim azalmakta, stokların azalmasıyla birlikte ise insanların can ve mallarının tehlikeye girdiği kıtlık hadiseleri baş göstermektedir. İncelenen arşiv kayıtlarında kıtlık için kullanılan *kaht u galâ* yokluk, kıtlık, fakirlik anlamlarına da gelen ve genel olarak piyasada hububat eksikliği ya da kıtlığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Hububattaki üretim azlığı, stokların tükenmesi, mevcut ürünlere talebin artmasıyla ürün fiyatlarındaki aşırı artışlar,

¹⁵¹ Gül, "Erzurum", 151-155.

¹⁵² BOA, BEO., H. 02.08.1311, 356/26692-3.

¹⁵³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I (1300-1600)*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004) 213; Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, (İstanbul: E Yayınları, 2017) 217-219.

nakliye güçlüğü gibi nedenlerle zor durumda kalan halk ya güvenli gördüğü bölgelere göç etmekte ya da devletin yardımlarına muhtaç hale gelmektedir.

Osmanlı coğrafyasının her bölgesinde olduğu gibi Erzincan ve çevresinde de tarihin her döneminde kuraklık ve kıtlık hadisesi ile karşılaşmıştır. Erzincan ve çevresinde kuraklık ve diğer nedenlerle ortaya çıkan kıtlık hadisesi daha önce de ifade edildiği gibi 1892-1893 ve 1906-1908 yıllarında etkin bir şekilde hissedilmiştir. Bölge halkını zor durumda bırakmıştır. Devletin çeşitli bölgelerde yaptığı sayımlarla ahalinin gelir düzeyini tespit etmiştir. Bu maksatla *Maliye Islah Komisyonu* kurulmuş, bu komisyona göre Erzincan ve çevresini oluşturan Erzurum Vilayeti'nin orta gelir grubunda yer aldığı ortaya konulmuştur.¹⁵⁴ Geleneksel tarım yöntemlerinin kullanıldığı ve düşük verimlerin alındığı üretim alanlarında köylüler artı ürün üretmekten çok sadece hayatlarını devam ettirebilmektedir. Bu nedenle özellikle köylüler herhangi bir olumsuzlukta kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Kuraklık ve kıtlık hadisesi en çok tarımla iştigal eden ahaliyi zor durumda bıraktığı, şehir merkezlerinde yaşayan ahalinin ise kıtlık hadisesinden daha geç etkilendiği yapılan çalışmalarda görülmüştür. Özellikle yemeklik ve tohumluk zahire bulmakta zorluk çeken köylüler, kıtlık ya da kuraklığın ilk dalgalarıyla beraber yardıma muhtaç hale gelebilmektedir. Şehir merkezlerinde yaşayan ahali ise görece daha iyi durumda olup kıtlığın etkilerini daha sonra hissetmeye başlamakta, yardıma erişmekte de daha az sıkıntı çekmektedirler. Fakat uzun süren ya da etkili kıtlık dönemlerinde şehir merkezlerinde yaşayan, geçimini tarım dışındaki faaliyetlerle idame ettiren halk da merkezi otoriteden yardım talebinde bulunmaktadır. 31 Ekim 1883 tarihli dilekçede Erzincan'ın Gercanis, Kemah ve Kuruçay kazaları halkının yaşanan kıtlık nedeniyle zor durumda olduğu bildirilmiştir. İlgili dilekçede bölgenin arazi yapısı nedeniyle ziraata elverişli olmadığı, ahalinin genel olarak sanat erbabı olduğu, ihtiyaç duyulan erzakın genellikle bölgeye dışarıdan geldiği belirtilerek yaşanan kıtlık nedeniyle erzak yardımı talep edilmektedir.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkına Bir Tetkik*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994), 8.

¹⁵⁵ BOA, Y.PRK.AJZ., H. 29.12.1300, 8/87.

Arşiv kayıtlarında afet döneminde dikkati çeken ilk husus, bölge idarecilerinin yaşanan afetin boyutlarını tespit ve durumu İstanbul'a bildirme şeklinde olduğu görülmüştür. Afetle mücadelede bu uygulama ilk adımdır. Bu süreçte zor durumda olan halka yapılan yardımlar ayni ve nakdi olarak yapılmaktadır. Ayni yardımlar bölge halkının ihtiyacı olan yemeklik ve tohumluk ihtiyacının karşılanması için çevre bölgelerden buğday, arpa vb. hububatın bölgeye ulaştırılarak kıtlığın önüne geçmeyi ve gelecek dönemki zahirenin yetiştirilmesini hedeflemektedir. Nakdi yardımlar ise bölge halkının içinde bulunduğu güçlükten çıkabilmesi için para yarımı yapılarak çevre bölgelerden zahire alınmasına imkân sağlamaktadır.

Bir işin yapılması için yetkili mercilere halkın toplu dilekçe verme şeklindeki başvurularına *arz-ı mazhar* adı verilmektedir. *Arz-ı hal* adı verilen bireysel başvurularda kişi istek ya da şikâyetini kendisi bildirirken arz-ı mazharlarda orada hazır bulunan kişilerin isimleri ve mühürleri ilgili vesikaya işlenmektedir.¹⁵⁶ Bu şekilde yapılan başvurular ile halkın devletten dilek, istek ve şikâyetlerine ilişkin devlet mekanizmasını hızlandırarak daha çabuk sonuca ulaşmak hedeflenmektedir. Genellikle şehrin ileri gelenleri tarafından imzalanırlar. Kıtlık ya da zahire fiyatlarındaki aşırı artışlar nedeniyle yapılan yardımların yetersiz olması ya da yardım yapılma şeklinin değiştirilmesi de halk tarafından sıkça dile getirilen durumlardandır. Yukarı Fırat Bölgesinde yaşanan her türden afet sonrası ahalinin ağırlıklı olarak arz-ı mazhar olarak tanımlanan toplu dilekçelerle yardım taleplerinde bulundukları dikkati çekmektedir. Arz-ı mazhar dilekçelerinin altında bölge idarecileri ve eşrafın mühürlerini görmekteyiz.

Kuraklık nedeniyle sıkıntı içerisinde bulunan Tercan halkının ellerinde zahire kalmaması nedeniyle Tercan ahali namına vekilleri tarafından çekilen telgrafta halkın açlıktan telef olma derecesine geldiği ve devletten yardım talep ettikleri görülmektedir.¹⁵⁷

Benzer tarihli kıtlıkla ilgili diğer bir dilekçede ise Dersim'in Kızılkilise ve Mazgirt kazalarıyla Çemişgezek kazasının Peri karyesinde kıtlık ve zahire fiyatlarının artmasından dolayı zor durumda kalan halkın arazilerini rehin etmeleri karşılığında mahalli mal sandığından borçlandırılmalarına karar verilmiştir. Fakat Mamürretülaziz

¹⁵⁶ Halil İnalçık, “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar”, içinde *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, ed., İsmail E. Erünsal, Christopher Ferrard, Christine Woodhead, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988), 41.

¹⁵⁷ BOA, BEO., H. 07.09.1310, 176/13154.

Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Peri karyesi ahalisinin önemli bir kısmının esnaf ve amele sınıfından olması nedeniyle arazilerinin bulunmadığı, Kızılkilise ve Mazgird halkının bir kısmının arazilerini rehin bırakmaya meyli olsa bile ileride satılması durumunda bölgenin hususi yapısı nedeniyle zulme uğramaktan korktuğundan bahisle yapılacak yardımın kefalet-i müteselsile ya da iâşe komisyonu marifetiyle yapılması talep edilmektedir.¹⁵⁸

Afetlerde ahali vergiden muaf olmak veya başka bir takım edinimler elde etmek için afetten ve sonucu olan kuraklıktan kaynaklı olarak durumu olduğundan fazla abarttığı, devletin ise mümkün olan en az derecede yardım yapmayı amaçlamaktadır. Özellikle vergi muafiyetlere gitmemek için durumun etkisini az görme gayreti içerisinde. Devlet istenilen yardımı fazla gördüğü ya da tamamını karşılamama yoluna gidebilmekte olup bu durum belgelere net olarak yansımıştır. Örneğin 1906-1908 yıllarında yaşanan kıtlığının etkisi nedeniyle zor durumda kalan Gümüşhane halkı şiddetini artırarak devam eden kıtlık nedeniyle devletten hem toplam değeri 30.000 lira olan zahire (tohumluk olmak üzere kırk bin kile arpa, otuz bin kile buğday ve on bin kile mısır) hem de para yardımı (on beş bin lira) yapılmasını talep etmiştir.¹⁵⁹ Fakat devlet, talep edilen miktarı fazla bularak gerçek ihtiyaçların tahkik edilmesini bölge yöneticilerinden istemiştir. Yapılan tahkikat sonrasında Dahiliye Nezareti'nden 15 Ekim 1908 tarihinde gelen cevapta kahtu galâ yüzünden zor durumda kalan ahalinin üçte birinden fazlasının Karadeniz sahiline doğru yola çıktığı, kalan halkın ise kıtlık nedeniyle her geçen gün daha da zor duruma düştüğünden Ziraat Bankası'nca 15.000 liranın ve devletçe de 70.000 kile zahirenin acilen gönderilmesine dair Trabzon vilayeti meclis idaresinin mazbatasıyla talep edilmiştir. Aynı hadiseyle ilgili başka bir kayıta ise 4 Kasım 1908 tarihli Ticaret ve Nafia Nezareti'nden gelen yazıda bu sene her tarafta ihtiyacın arttığından bahisle bir sancağa 45.000 liranın gönderilmesinin mümkün olmadığı, hane başına üç yüz kuruştan toplam üç beş bin liranın ancak karşılanabileceği yalnızca bu miktardaki tohumlukla yetinilmesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁶⁰

Bölgeye gönderilen 2.500 liranın ihtiyaçları karşılamadığı, yardımın 15.000 liraya tamamlanması için Trabzon Vilayetinden Dahiliye, Maliye ve Ticaret ve Nafia

¹⁵⁸ BOA, *DH. MKT.*, H. 28.08.1310, 13/1.

¹⁵⁹ BOA, *MV.*, H. 04.11.1326, 122/3.

¹⁶⁰ BOA, *BEO.*, H. 21.10.1326, 3434/ 257503.

Nezaretlerine yeni bir yazı gönderilmiştir.¹⁶¹ Trabzon Vilayeti'nden giden yazıda istenilen paradan tenzilat yapmanın mümkün olmadığı, mısır miktarının da düşürülemeyeceği bildirilmiştir. Fakat ziraat mevsiminin geçmesi nedeniyle istenilen tohumluk buğday ve arpanın onar bin kilesinin azaltılarak 7.792 lira tasarruf edilebileceği bildirilmiştir.¹⁶²

1907 senesindeki kıtlık dolayısıyla zor durumda kalan Pülümür'ün Danzik Köyü ile Gercanis kazası ahalisi merkeze gönderdikleri telgraflarda çok yakın zamanda yardım gelmezse telef olacaklarını bildirmişlerdir. Kıtlığın boyutunun fazla olmasından dolayı Danzik Köyü ahalisine başlangıçta hane başına 300 kuruş verilmiş, daha sonra bu miktar 500 kuruşa çıkarılmıştır. Belgede Gercanis ahalisi ise 100.000 şinik yemeklik zahireye ihtiyacı olduğunu bildirmektedir. Ayrıca bu bölgelere yapılacak yardımlar ve tedbirler ile yardımı sağlayacak tüccarlardan vergi alınmaması talep edilmektedir.¹⁶³ Bu kayıtlardan anlaşıldığı üzere afetin boyutu, etki alanı ve devletin mali yapısına bağlı olarak rasyonel bir şekilde yardım taleplerinin karşılandığı ancak bu sürecin devletin maliyesine ve bürokrasisine ağır yükler getirdiği kayıtlardan gözlemlenmiştir. Diğer taraftan yardımların zamanında ulaştırılması ve ahaliye yardımların dağıtılması önemli bir mesele olarak ortada durmaktadır. Bu hususlarla ilgili çok sayıda talebin olduğu da görülür. Buna ilave olarak başlangıçta afetin boyutu tespit edilenden çok daha derin etkilerinin olduğu durumlarda yerel veya merkezi idare ek tedbirlerle afetin etkisini aza indirme gayreti içinde olmuşlardır. Bu süreçlerde merkezi yönetimin afetle mücadelede karşılaştığı en önemli hususların başında para, yeterli miktarda hububat, personel eksikliği ve ulaşım şartlarının iyi olmaması gelmektedir.

2.1.2 Deprem

Arşiv belgelerinde *hareket*, *hareket-i arz*, *hareket-i arziyye*, *zelzele*, *zelazil*, *tezelzül*, *tezelzülât*, *tezelzülât-ı arziyye* gibi kavramlarla¹⁶⁴ ifade edilen deprem insanoğlunu tehdit eden en büyük afetlerin başında gelmektedir.

¹⁶¹ BOA, MV., H. 19.11.1326, 122/42

¹⁶² BOA, MV., H. 19.11.1326, 122/3.

¹⁶³ BOA, DH. MKT., H. 28.10.1326, 1306/16.

¹⁶⁴ Selahattin Tozlu "Erzurum Tarihinde Depremler", içinde *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, editör İlhan Şahin (İstanbul: Globus Dünya Basımevi, 2000), 94-118.

Ülkemizde deprem denilince ilk akla Yukarı Fırat Bölgesi yerleşmeleri gelmektedir. Tarih boyunca şiddetli depremlerin yaşandığı bölgede, bilinen en eski deprem 1045 yılında tarihlendirilmiştir. 18. yüzyılın sonuna kadar 25 büyük deprem daha yaşamıştır.¹⁶⁵ 1047, 1418, 1457, 1478, 1583, 1666, 1784, 1888 ve 1930¹⁶⁶ depremleri bölgede görülen şiddetteki afetlerdir.

19. yüzyılda 1852 ve 1859 Erzurum depremleri, 1866 Varto depremi ve 1888¹⁶⁷ depremleri başta Erzincan olmak üzere bölge yerleşmelerini etkilemiştir. Özellikle 1888 depremi Erzincan şehrinde yıkıma neden olmuş, askeri binalar ve hastanelerin dışında pek çok yapı hasar görmüştür.¹⁶⁸ Cumhuriyet döneminin en büyük depremi olan 7,9 şiddetindeki 1939 Erzincan Depremi Erzincan Ovası'ndan Kelkit Vadisi'ne kadar 400 km.lik bir alanda 11 şehri etkilemiş ve 32.000'in üzerinde insan hayatını kaybetmiştir. Bugün olduğu gibi geçmişte de şiddetli depremlerle yüzleşmiş ve can ve mal kayıplarının yanı sıra sosyal hayatı felç etmiş, iç göçü de hızlandırmıştır. Bölgede yaşanan depremler hayatın normal akışını altüst eden afetlerdir. Bu dönemlerde bölgede yaşana can kayıplarının yanı sıra toplumsal düzen ağır darbe almıştır. Bu süreçlerde en temel ihtiyaç gıda olmuştur. Ancak o dönemin - mevcut ulaşım ve haberleşme imkânları ve gıda stoku gibi hususlarda yaşanan olumsuzluklardan dolayı bölgede gıda tedarikinde büyük zorluklar yansımıştır.¹⁶⁹ Osmanlı dönemi çeşitli yerleşmelerde deprem ve sonrası yaşananlar ve afet yönetimiyle ilgili yeteri miktarda araştırma inceleme esere rastlanmamış olup bu konunun münferit bir çalışma olarak ele alınması gerekmektedir.

2.1.3. Salgın Hastalıklar

Ekolojik dengenin bozulması, sağlıklı ortam, doğal afetler gibi olayların bir sonucu olarak ortaya çıkabilen salgın hastalıklar genel olarak hastalık taşıyan mikrop ya da bakterilerin vücuda girmesiyle başlayıp kişiden kişiye bulaşarak salgın halini alır. İnsanoğlunun maruz kaldığı en büyük doğal afetlerden biri olan salgın hastalıklar neticesinde kitlesel ölümler ve kayıplar görüldüğü gibi salgınlar sonrası ortaya çıkan

¹⁶⁵ Mücteba İlgürel "1784 Erzincan Depremi", 197-202.

¹⁶⁶ Miroğlu, "Erzincan", 319.

¹⁶⁷ https://mimoza.marmara.edu.tr/~avni/ERZiNCAN/erzincan_belgelgi.htm, 11.04.2023.

¹⁶⁸ BOA, Y.PRK.ASK., H. 20.10.1305, 48/28,3.

¹⁶⁹ Filiz Yıldız, Onur Dursun, " "Milli Bir Felaket" ve Basında Yaraları Sarma Çabası Gazetelerde 1393 Erzincan Depremi ve Ulusal Dayanışmanın İnşası", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 54 (2021): 50; Erler, *Kuraklık ve Kıtık*, 193.

sorunlarda başlı başına bir afet boyutuna ulaşabilmektedir. Kıtık hadisesinin sonucunda aç kalan ve sağlıklı bir şekilde beslenmenin bir sonucu olarak salgın hastalıklar ortaya çıkabildiği gibi kıtlık hadisesi bazen de bir salgının sonucu olabilmektedir.

Ortaçağ Avrupasını da şekillendiren savaş, veba, kıtlık ve ölüm *Mahşerin dört atlısı* olarak da adlandırılırken¹⁷⁰, bu hastalıklardan veba ve kolera XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nde en öldürücü doğal afetlerin başında yer almıştır.¹⁷¹ Özellikle 1892 ve 1908 yıllarındaki kolera salgını Erzincan ve çevresinde etkili olurken devlet *kordon uygulaması*¹⁷² ve *tahaffuzhane*¹⁷³ kurulması yoluna giderek hastalığın yayılmasını engellemeye çalışmıştır.¹⁷⁴ Koleranın dışında *çiçek*, *frengi* ve *kızamık* da salgın şeklinde görülen diğer hastalıklardır.

Hastalıkların yayılmasında ve salgına dönüşmesinde asker sevkıyatları, kervanlar, hac seyahatleri, yer değiştiren kişi ya da topluluklar, cami-kışla-hastane gibi mekânların ortak kullanımı, çöpler, lağım, açıkta kalan sular, altyapı yetersizliği, aynı kaptan yemek yenilip su içilmesi etkenlerden bazılarıdır. Hastalık insandan insana kolaylıkla taşınabildiği için bölge vilayetlerde görülen hastalık kısa zamanda Erzincan ve çevresini de sıkça etkilemektedir.¹⁷⁵ Bu durumun tersi de görülebilmektedir.¹⁷⁶ Salgınlar nüfusun azalmasına sebep olurken, üretim azalmakta ve bu durum kıtlığın ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

2.1.4. Sel, Dolu Yağışı ve Fırtına

Sel ve aşırı yağışlar yerleşim birilerinde dönem dönem yıkım ve ölümlere sebep olmaktadır. Asıl zarar ekili araziler ve mahsulat üzerinde görülmektedir. Tarım

¹⁷⁰ Orhan Kılıç, "Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri", içinde *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği*, ed., Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut, (Ankara: TÜBA, 2020), 44.

¹⁷¹ Gül, "Salgın", 242.

¹⁷² Bir nevi karantina uygulaması olup amaç hastalığın ortaya çıktığı yerden dışarı yayılmasını engellemektir. Hastalığın çıktığı ev, hastane, kışla ve yerleşim alanlarında şüphe duyulan bütün vakaların ortaya çıktığı yerler kordon altına alınmaktaydı. Bekletme ve gözlemlemenin yanında, dezenfeksiyon, tıbbî muayene ve tedaviyi de kapsayan modern karantina uygulamaları ancak tıp biliminin gelişimi ile 19. yüzyılda gerçekleşti.

¹⁷³ Sakınmak, korunmak anlamlarında olup bir bulaşıcı hastalık görüldüğü zaman gerekli sağlık tedbirlerinin alınması, hastaların belirli bir süre karantina altında kalmaları, tedavilerinin yapılması için kurulmuş sağlık tesisi, karantina yeri.

¹⁷⁴ BOA, *İ. HUS.*, H. 24.04.1310, 5/56; BOA, *Y. PRK. BŞK.*, H. 08.08.1310, 29/56; BOA, *Y. MTV.*, H. 08.05.1310, 71/45; BOA, *Y. PRK. ASK.*, H. 23.02.1312, 99/84.

¹⁷⁵ BOA, *DH. MKT.*, H. 22.06.1310, 2041/80; Gül, "Salgın Hastalıklar", 240.

¹⁷⁶ BOA, *DH. ŞFR.*, H. 25.12.1331, 512/62; BOA, *DH. MKT.*, H. 16.05.1310, 2028/60.

arazilerinin sular altında kalması veya dolu vurması o seneki ürünün rekoltesini büyük ölçüde düşürmekteydi. Bu durum ise zaten ilkel üretim teknikleri ve ağırlıklı olarak sulama sistemi olmayan tarım yapılmaz tazını alt üst etmektedir. Akabinde ise gıda arzı karşılanmaz duruma gelmektedir.

Genelde kuraklığın bir neticesi olarak ortaya çıkan kıtlık hadisesi bazen de aşırı yağışlar sonucunda da görülebilmektedir. 1910 tarihinde Kuruçay kazasına bağlı yedi köyde meydana gelen şiddetli dolu yağışı nedeniyle ekili alanları zarar gören 70 hane halkına otuzar istanbuli kile tohumluk ve altışar kile de yemeklik buğdaya ihtiyaç olduğu Erzurum vilayetince beyan edilmiştir.¹⁷⁷

1910 yılında Erzurum vilayetinde meydana gelen sel ve su baskınları neticesinde bölge halkı zor durumda kalarak yetkililerden yardım talep etmiştir. Sel Erzurum'a bağlı Erzincan, Bingöl ve Muş sancaklarında hasara neden olmuş, bölge halkı durumu Erzurum Vilayeti'ne bildirmiştir.¹⁷⁸ Bu sancaklardan biri olan Erzincan'dan gönderilen telgrafta Sisi Dağı ve Aysi köylerindeki 40 hanenin sel nedeniyle harap olduğu bildirilmiştir.¹⁷⁹ Bundan başka Horan Köyü'nde 30, Can Ahmet Köyü'nde 24, Arar Köyü'nde 36 ev kullanılamaz hale gelmiş, Vasgird Deresi'nin taşması nedeniyle birçok ev, dükkân ve zahire deposu zarar görmüştür. Erzincan'ın dışında Kemah, Tercan, Kuruçay kazaları da selden etkilenmiştir.¹⁸⁰ Hasar tespit komisyonu selin zarar verdiği Erzincan'da bent yapılması için 500 lira, selden zarar gören ahali için ise 3000 liraya ihtiyaç olduğu bildirilmiş fakat bu paranın verilip verilmediğine dair bir kayda rastlanılmamıştır.¹⁸¹

Anadolu Dördüncü Ordu Müşirliği tarafından gönderilen 6 Eylül 1859 tarihli tezkirede Erzincan'da etkili olan fırtına nedeniyle Erzincan'a bir buçuk iki saat mesafede olan Küçük ve Büyük Köşünker ile Çakırman köylerinde etkili olan fırtına sonucu halkın zor durumda olduğu bildirilmiştir. Yağmur ve dolu sonucu bağ ve bahçelerde hasarlar meydana gelmiş, halka ihtiyacı olan çadır ve gıda yardımlarının yapıldığı bildirilmiştir.¹⁸²

¹⁷⁷ BOA, BEO., H. 19.08.1328, 3796/284700.

¹⁷⁸ Mehmet Yavuz Erler, "Meşrutiyet İdaresi Altında Erzurum Sel Baskını", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11 (2010): 34.

¹⁷⁹ BOA, DH. MTV., H. 19.05.1329, 16-1/4-1.

¹⁸⁰ Erler, "Meşrutiyet", 41.

¹⁸¹ Erler, "Meşrutiyet", 58.

¹⁸² BOA, İ. DH., H. 15.02.1276, 442/29201

2.2. Karşılaşılan Zorluklar

2.2.1. Kuraklığın Diğer Bölgelerde de Görünmesi

Belgelere yansıdığı kadarıyla afetlerin neticesinde yaşanan kıtlık hadiselerinde ahaliye yapılacak aynı yardımlar, öncelikle komşu bölgelerden tedarik edilmekteydi. Ancak her zaman kıtlık dönemlerinde zahire fiyatlarının ya da nakliye masraflarının da artırması nedeniyle yakın bölgelerden yardım yapılabilmesi imkan dahilinde olamamaktadır. Dersim Sancağı'na bağlı Çarsancak bölgesine Diyarbakır ve Erzurum'dan 4.000 kile buğday ile 1.000 kile arpanın gönderilerek ihtiyacın karşılanması talep edilmiştir. Fakat 6 Şubat 1864'te Kürdistan Meclisi'nce Sadaret'e gönderilen mazbatada bölgenin geçen seneye göre zahire ihtiyacının arttığı, Maden Sancağı'na da zahirenin buradan gönderileceği, Dersim'e gönderilecek zahirenin sevki için öngörülen masraflar ve zahire fiyatlarının bölgede de artmasından endişe edildiği ifade edilerek, Dersim Sancağı'na bağlı Çarsancak ahalisine verilecek zahirenin Kürdistan eyaletlerinden tertip olunmasının zorluğu bildirilmiştir. Bundan dolayı ihtiyaç duyulan zahireyi Erzurum'dan karşılama yoluna gidilmiştir.¹⁸³

2.2.2. Eşkîyalık ve Genel Asayişin Bozulması

Afetin yaşanmadığı dönemlerde bölgede genel asayiş problemlerin yaşandığı belgelere yansımaktadır. Ancak afet sonrası dönemlerde asayiş problemlerinin alışılmı olanın dışına çıkıp talan şekline dönüştüğü görülmektedir. Özellikle salgın hastalıklar ve kuraklık dönemlerinde başta aşiret kaynaklı olmak üzere kamu düzenini bozan olaylara rastlanılmaktadır. Yaşanan asayiş problemlerinden dolayı bölge halkı zor durumda kalabilmektedir. Erzincan bölgesindeki eşkıyalık faaliyetlerinin büyük çoğunluğu aşiret kaynaklıdır. Bunun yanı sıra yerel beylerin, bazı yönetici ve askeri görevlilerin görevlerini kötüye kullanarak huzuru bozan faaliyetlere katıldıkları göze çarpmaktadır.¹⁸⁴ Dersim bölgesinin arazi yapısından dolayı geçimini eşkıyalık ile sürdürmeyi adet edinmiş Dersim aşiretleri öncelikli olarak zengin Erzincan bölgesine yönelmişlerdir. Yolculara, ekili arazilere ve yerleşim yerlerine yaptıkları baskınlarla ve gasp ettikleri mallarla geçimini sağlayan aşiret mensupları Dersim bölgesinin sarp arazisi ve saklanılacak

¹⁸³ BOA, MVL., H. 14.10.1280, 670/11.

¹⁸⁴ Fatih Çiçek, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Erzincan'da Eşkîyalık Hareketleri (1750-1800)", içinde *Erzincan Tarihi C. III*, editör Süleyman Lokmacı, Fatih Çiçek (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 248.

vadilerinin çokluğu ile askeri harekâtların genellikle sonuçsuz kalmasından cesaret alarak faaliyetlerini devam ettirme yoluna gitmişlerdir. Ancak afetler sonrası bölgeye yönelik yapılan yağmanın boyutu arttığından bölgede dönem dönem kıtlık baş göstermektedir.

Yaşanan bu yağma hadiseleri döneminde merkezi otoritenin desteği olmadan bu durumdan kurtulamayacağını bilen halk, yardım elinin uzanması için yetkililere başvurularda bulunmaktadır. Dersim ve Ovacık eşkıyasının zulmünden bizar olan Kemah köyleri ahalisi 2 Haziran 1894 tarihinde muhtarları vasıtasıyla Sadaret'e çektikleri telgrafta artık dayanma güçlerinin kalmadığı, eşkıyanın zulmünün ortadan kaldırılmaması durumunda arazi ve emlakı terk etmek zorunda kalacakları bildirilmektedir. Eşkıya zulmünün günden güne arttığı, mal ve hayvanların yağma edilmesinin dışında evlere dahi girildiği, kadınların sandıklarındaki eşyanın dahi yağmalandığı ve olaylar nedeniyle 10 köylünün hayatını kaybettiğini ifade etmişlerdir.¹⁸⁵

Eşkıyalık ya da asayişsizlik ortamı nedeniyle mal ve hayvan kayıpları sadece asayişsizliğin hüküm sürdüğü bölgeyi etkilemekle de kalmamaktadır. Devletin kamu otoritesini yeniden sağlamak için yaptığı harekâtlar devlet hazinesine ciddi yükler bindirmekteydi. Dersim meselesi nedeniyle telef olan taşıma hayvanları için yetmiş altı bin altı yüz kuruşun ödenmesi için Maliye Nezareti'nden Meclis-i Valâ'ya havale edilen 29 Ocak 1861 tarihli yazı, devletin düzenin tesisi için yaptığı harcamalara bir örnektir.¹⁸⁶ Başka bir örnekte ise devletin Dersim eşkıyası üzerine yaptığı harekât esnasında Pülümür'e bağlı Danzik köyünde Ermenilere ait evler top atışları sonucu yıkılmış, devlet yıkılan evlerin tamiri için gereken parayı hazineden karşılayacağını bildirmiştir.¹⁸⁷

1887 yılında Dersim bölgesi aşiret reislerinin asi hareketleri nedeniyle zor durumda kalan ahali mahsulatını alamamış ve kıtlığa düşmüştür.¹⁸⁸

Halkın eşkıyalık olayları nedeniyle zor durumda kaldığını gösteren bir diğer kayıta ise Kuruçay kazası müderrisi ve arkadaşlarının imzasıyla gönderilen şikâyet telgrafı 11 Haziran 1909 tarihinde Mamüretlaziz Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁸⁹ Kuruçay kazası müderrisi Bekri tarafından gönderilen telgrafta Dersim

¹⁸⁵ BOA, BEO., H. 28.11.1311, 413/30946.

¹⁸⁶ BOA, İ.MVL., H. 12.07.1277, 442/19636.

¹⁸⁷ BOA, MV., H. 12.11.1327, 134/32.

¹⁸⁸ BOA, DH. MKT., H. 21.10.1304, 1431/104.

¹⁸⁹ BOA, DH. MKT., H. 15.04.1327, 2803/97.

eşkîyasının zulüm ve haksızlıklarından bahisle cezalandırılmaları talep edilmektedir. 4 Haziran 1917 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Mamûratilaziz Vilayetine gönderilen yazıda ahaliye tecavüzde bulunan Dersim ektradının sayısı, elebaşlarının kimler olduğu ve verilen zararın derecesinin bildirilmesi istenmiştir.¹⁹⁰ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Eşkîyalık ve güvenlik konusu bölgede yaşanan kıtlık hadiseleri ile yakın bir ilişkisi görülmektedir. Can ve mal güvenliğinin sağlanamadığı dönemlerde Yukarı Fırat yerleşmelerinde birçok insan veya aile ya gelen eşkıya ile anlaşmak zorunda kalmış veya yerini terk edip göç etmiştir. Yaşanan güvensizlik ortamında ahalinin üretim kapasitesi düşmekte ve bunun sonucu olarak da başta temel gıdalar olmak üzere birçok emtiaya ulaşmakta zorluklar görülmektedir. Bu durum ayrıca kamu düzenini sarsan bir olgudur.

Kamu düzenin tesisi için devlet bölgelerin gerçeklerini de göz önünde bulundurarak çeşitli uygulamaları hayata geçirmeye çalışmıştır. Hazırlatılan layihalarla Dersim bölgesinin ıslahı ve güvenlik sorunlarına ilişkin çeşitli çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Bu layihalar bizzat Dersim'in ıslahı için kaleme alınabildiği gibi çevre vilayetlere dair raporlar, Doğu Anadolu'nun ıslahı, Kürt ve Kızılbaşlık meselesi, istihbarat raporları ya da bölge halkının çözüm önerileri şeklinde olabilmekteydi.¹⁹¹ Otoriteyi kabul etmeyen aşiretlerin başka bölgelere sürgün edilmesi, eşkıya elebaşlarının ıslah edilmesi, aşiretlerin elindeki silahların toplanması, kışla ve karakollar marifetiyle bölgede kalıcı askeri birliklerin kurulması, genel af çıkarılması vb. güvenliğe dair meselelerde öne çıkan başlıklardır.

Güvenlik meselesinin dışında yeni yolların açılması ya da mevcut yolların genişletilmesi¹⁹², bu yolların kenarlarında yeni köylerin kurulması¹⁹³, hastalık görülen yerlerde kordon uygulamasının yapılması¹⁹⁴, telgraf hatlarının çekilmesi, madenlerin işletilmesi, yeni ziraat alanlarının açılması ile mısır, yonca, patates gibi tarım ürünleriyle peynircilik ve arıcılık faaliyetlerinin teşvik edilmesi¹⁹⁵ ile de sosyal ve ekonomik

¹⁹⁰ BOA, *DH. ŞFR.*, H. 13.08.1335, 77/27.

¹⁹¹ Abdulkadir Gül, *Dersim'deki Osmanlı Modernleşme Dönemi* (İstanbul: İdil Yayıncılık, 2015), 204-206.

¹⁹² BOA, *İ. MMS.*, H. 17.03.1288, 41/1688.

¹⁹³ BOA, *İ. DH.*, H. 26.11.1272, 350/23057.

¹⁹⁴ BOA, *DH.MHT.*, H. 22.06.1310, 2041/80.

¹⁹⁵ BOA, *İ. DH.* H. 07.05.1326, 16/33

çözümler aranmıştır. Bu çözüm arayışlarına bölge halkının da destek verdiği görülebilmektedir.¹⁹⁶

2.2.3. Kamu Görevlilerinin ve Mültezimlerin Suiistimalleri

Ahalinin evine, malına, yiyeceğine vb. zorla sahip olan kişilere “*mütegallibe*”¹⁹⁷ denilmekte olup kelime Arapça glb kökünden gelen tagallüb eden, zorba sözcüğünden türetilmiştir. Kâmûs-ı Türkî’de zorla ve galebe çalmakla bir hakkı elde eden, zorba olarak tanımlanmıştır. Bu zorbalar bölgelerinin yerli ve güçlü aileleri olabildiği gibi resmi görevleri olan sancakbeyi, voyvoda, kadı gibi devlet memurları da bu tür kanunsuz uygulamaların içinde olabilmekteydi.

Tekalif-i şakka adı verilen devr, selamiye, kaftan baha, imdadı- seferiye gibi çeşitli adlarla çoğaltılan ve güç yetirilemeyecek, dayanılamayacak kadar ağır olan vergiler nedeniyle insanlar üretmez olmuş ya da yerlerini yurtlarını terk ederek köylerini boşaltmışlardır.¹⁹⁸ Devlet memurları ya da bölgelerinin güçlü aileleri bu toprakları sahiplenerek büyük çiftlikler kurmuş, zamanla mütesellim, voyvoda, muhassıllık gibi görevleri de ele geçiren bu kimseler iltizam yoluyla servetlerini artırırken bazı yerlerde müstakil hareket etme, eşkıyaya sahip çıkma ve halkı soyma hareketleri de görünmektedir. Bölge aşiret ve büyük aile yapısının hakim olduğu bir alandır. Sosyal doku olarak aşiret ve büyük aileler sermayeyi, gücü ve kısmen devlet erkini ellerinde bulundurmaktaydılar. Sağıroğulları, Şehsuvaroğulları ve çok sayıdaki aşiret reisi bölge yönetiminde etkindiler.¹⁹⁹

Bölgedeki yöneticiler dönem dönem ahalinin malına, yiyeceğine, haklarına vb. tecavüz etmesi, zorla ele geçirmesi karşılaşılan bir durumdur. Kamu hizmeti görenlerin işledikleri suçlar için genel bir ifade olan “*zulüm*” tabiri kullanılmış olup devlete yapılan şikâyetlerin içerisinde %12’lik bir oranı temsil etmektedir.²⁰⁰

Kuruçay kazası ahalisinin 16 Kasım 1908 tarihinde Sadaret’e yazdıkları dilekçede bölgede zahire kıtlığı yaşandığı, mültezimlerin iltiz.amlı aldıkları buğdayı depolayarak

¹⁹⁶ Abdulkadir Gül, *Öteki Dersim* (İstanbul: İdil Yayıncılık, 2015), 249.

¹⁹⁷ Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 33. Baskı (Aydın Kitabevi, 2017), 897.

¹⁹⁸ Feridun Emecen, “Devre Çıkma”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 251.

¹⁹⁹ BOA, A.DVNS MHM.d., H. 10.11.1138, 133/868.

²⁰⁰ Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 2020), 200-201.

sattıkları ve son günlerde bununla da yetinmeyerek ahaliye parasıyla dahi zahire satmaya yanaşmadığı bildirilmektedir. Yaklaşan kış mevsimi de dikkate alınarak nüfuzlu kişilerin ambarlarında bulunan buğdayların uygun bir fiyatla halka dağıtılması ve bölge dışından da zahire getirilmesi istirham edilmektedir.²⁰¹ Sadaret'ten Erzurum Vilayeti'ne cevaben gönderilen yazıda acilen gerekli tedbirlerin alınması, vurgunların meni ve ahalinin ihtiyaçlarının giderilmesi emredilmektedir.²⁰²

Kıtlık yaşanan bölgelerde devletin gönderdiği yardımların devlet görevlileri tarafından ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmadığı ya da ihtiyaç sahiplerinin mağdur edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin 22 Şubat 1909 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden gönderilen yazıda Kuruçay kazasında halkı mağdur eden mültezimler hakkında tahkikat yapılması Erzurum Vilayeti'nden istenmiştir.²⁰³

Arabgir'de zahire fiyatlarının artmasından dolayı 6.000 kadar ahalinin aç kaldığını bildiren Ermeni delege vekili ve iki refikinin telgrafı²⁰⁴ ile kuraklıktan şikâyet eden bazı İslâm ve Ermeni kadınların hükümet konağı önünde yiyecek ekmek bulamadıklarını söyleyerek gösteri yapmaları ve bir tacirin mallarını yağmalamaları²⁰⁵ zahireye erişimin zorluğunu göstermesi açısından önemlidir. Görüldüğü üzere dışarıdan bölgeye gelen ve ihtiyaç duyulan yardımların bir kısmının iyi organize edilip asıl ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasında bir takım sıkıntı ve suiistimallerin yaşandığı görülmektedir

2.2.4. Karaborsacılık

Karaborsacılık haksız kazanç sağlamak isteyen kişilerin piyasada bulunan temel gıda maddelerini gizli ve yüksek fiyattan toplayarak depolaması ve daha yüksek fiyattan satması işlemidir. Piyasada bulunan maddelerin bu yolla toplanması sonucu arz talebi karşılayamamakta ve kıtlık hadiseleri görülebilmektedir.²⁰⁶ Özellikle kıtlık dönemlerinde piyasadan temel gıda ürünlerinin çekilmesi ya da bu ürünlere erişilememesi kıtlığın daha da derinden hissedilmesine neden olmaktadır. Hatta başka ülkelerde zahire fiyatlarının artması neticesinde muhtekirlik hareketlerine dahi rastlanılabilmektedir. H. 1315/ Miladi 1895 senesinde Bayezid Mıyasarırlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda

²⁰¹ BOA, *DH. MKT.*, H. 01.11.1326, 2669/16,1.

²⁰² BOA, *DH. MKT.*, H. 01.11.1326, 2669/16,2.

²⁰³ BOA, *DH. MUI.*, H. 01.02.1327, 1/37.

²⁰⁴ BOA, *İ. HUS.*, H. 30.08.1326, 169/87.

²⁰⁵ BOA, *DH. TMIK. M.*, H. 02.05.1326, 270/39.

²⁰⁶ TDK (Güncel Türkçe Sözlük), "Karaborsa", Erişim Tarihi 11.09.2023, <https://sozluk.gov.tr/>

Rusya’da artan zahire fiyatları nedeniyle bazı muhtekirlerin zahireleri satın alarak depoladıkları ve Rusya’ya ihraç ettikleri belirtilerek bu seneki ürün rekoltesinin düşük olduğundan zahire ihracının yasaklanması talebi edilmektedir.²⁰⁷

Karaborsacılığın kıtlık dönemlerinde bölgede oldukça yaygın olduğu göze çarpmaktadır. Devletin aldığı bütün önlemlere rağmen tamamiyle üstesinden gelinemeyen bir zulüm mekanizmasına dönüştüğü belgelere yansımıştır. Daha fazla kazanma isteği tüccar veya sermayeyi elinde bulunduranların bu dönemleri fırsata çevirme gayretleri açık bir şekilde ortada durmaktadır. Karaborsacılık yapanların büyük kısmı bölgede derebeyi şeklinde tanımlananlar ve devlet görevlilerinin de bu işlerin içinde olması veya göz yummaları durumu daha vahim bir hale getirmekteydi. Ayrıca bu dönemler emtia fiyat artışlarını kontrol etmek de mümkün olmamaktaydı.

2.3. Devletin Aldığı Tedbirler

Osmanlı’da afetlerle mücadeleyi iki dönem şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Klasik dönem olarak adlandırılan zaman aralığında afet yönetiminde devletin bütün iyi niyetine rağmen taşrada yeteri kadar bürokrasinin etkin olmaması, yol sistemlerinin zayıflığı, güvenlik meseleleri ve iktisadi konular gibi olumsuzluklardan dolayı her dönem etkin bir mücadele mümkün olmamaktaydı. Modernleşmeyle beraber bürokraside yaşanan gelişmeler, ulaşım sistemindeki iyileşmeler ile afet sonrası, afetlerin sonuçlarının tespiti, müdahale ve çözümler daha etkin bir hale dönüştüğü gözlemlenmektedir. Özellikle II Abdülhamid dönemindeki afetlerle ilgili hazırlanan nizamnameler ve tesis edilen kurumlar en önde gelen tedbirlerdir. Bu yeni yapılanmanın bir sonucu olarak kıtlık ya da afetin görüldüğü zamanlarda devletin yaptığı ilk iş kurulan komisyonlar ya da yöneticilerin raporlarıyla afetin boyutların tespit edilmesidir. İane Komisyonu adı verilen ve yaraları sarmak üzere II. Abdulhamid döneminde bir organizasyon kurulmuştur.²⁰⁸

Kıtlıktan etkilenen ve devletin desteğine ihtiyacı olan ahaliye geniş çaplı bir yardım faaliyetine girişilmiş, bu maksatla ilk iş olarak ucuza hububat temin edilerek ahalinin gıda problemi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Hazine-i Amire tarafından

²⁰⁷ BOA, *DH. ŞFR.*, H. 01.06.1315, 216/111.

²⁰⁸ Abdülkadir Özcan, “İâne”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 225.

yapılan yardımlar bazen faiziyle bazen ise faizsiz olarak verilirken halkın yaptığı yardımlar ise karşılıksız olarak kıtlıktan etkilenen ahaliye verilmiştir.²⁰⁹

Zahire tedariki iki şekilde yapılmış olup birincisi çevre bölge ve vilayetlerden yapılan tedarik olup bu usul maliyeti oldukça artırmaktadır. İkinci usulde ise devlet parayı bankalara göndererek halka kredi açılması sağlamış ve ihtiyacın tüccarlardan alınmasını sağlamıştır. Bölge mültezimlerinden satın alınan zahire bazı durumlarda devlet denetiminde dağıtılırken bazı durumlarda ise muhtaç ahali aldığı krediyle ihtiyacını tüccarlardan bizzat satın almıştır.²¹⁰

2.3.1. Nakdi Yardımlar

22 Nisan 1906'da Vali Nusret imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Çemişgezek'teki muhtaç ailelerin yemeklik ve tohumluk ihtiyaçları için gönderilen 1.700 liranın gerekli olduğu fakat sadece bu bölge için yardım verilip diğer yerlerin mahrum bırakılmasının adil olmayacağı ifade edilmiş, paranın acilen gönderilmesi ve vilayet dâhilindeki bütün muhtaçların ihtiyaçları nispetinde dağıtılmasına izin verilmesi talep edilmektedir.²¹¹

1908 senesinde Erzincan ve çevresinde meydana gelen kuraklıktan dolayı zor durumda kalan Erzincan'a bağlı Til (Oğlaktepe) ve Erkek (Sütpınar) köyleri ahalisine yemeklik ve tohumluk buğday verilmesi için Ziraat Bankası'ndan kefalet-i müteselsile ile borç para alınabilmesi için Erzincan meclisinden alınan karar Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gönderilmiştir.²¹²

Hububat kıtlığı nedeniyle zor durumda kalan halk yoklukla başa çıkamadığı durumlarda devletten yardım talep etmektedir. Kuruçay ahalisi namına Süleyman adlı kimse tarafından yazılan ve 1906-1908 kıtlığında zor durumda olan bölge halkı için tohumluk zahire verilmesini talep eden arzuhal Dahiliye Nezareti aracılığıyla Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.²¹³ Erzurum valisi tarafından Sâdaret'e gönderilen belgede daha

²⁰⁹ Erler, *Kuraklık ve Kıtık*, 193.

²¹⁰ Gül, *Dersim'deki Osmanlı*, 273.

²¹¹ BOA, DH. MKT., H. 27.02.1327, 2771/58.

²¹² BOA, DH. MKT., H. 28.11.1325, 1219-77.

²¹³ BOA, DH. MKT., H. 16.05.1327, 2832/30.

önceki yardım talebinin dışında Tercan'ın muhtaç bölgeleri için ayrıca yardım talep edildiği görünmektedir.

1906-1908 yılları arasında bölgede yaşanan kuraklık dolayısıyla zor durumda kalan bölge halkına nakdi yardımlar yapılmıştır. Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Mamüretlaziz Vilayeti'ne gönderilen yazıda Dersim sancağı için 60.000, Mamüretlaziz kazalarında yaşayanlar için ise 300.000 kuruş gönderilmiştir.²¹⁴ Para Osmanlı Bankası telgraf poliçesi ve Ziraat Bankası vasıtasıyla kefalet-i müteselsile ile borç olarak gönderilmiştir.

Eşkimalık hareketleri nedeniyle zor durumda kalan ahaliye de nakdi yardımlar yapılmaktadır. 1893 senesindeki kıtlık hadiseleri nedeniyle Dersim eşkıyasının yağma hareketleri neticesinde çevre bölge ahali zor durumda kalmıştır. Arabgir ahalisine 150.000 kuruşluk bir yardımın yapılacağı bildirilmiş olmasına rağmen 50.000 kuruşluk yardım yapılabilmiştir. Mültezim ve tüccarlardan alınan 6.361 kile zahire muhtaç asker ve ahaliye dağıtılmış fakat 13.000 kile zahireye ihtiyaç olduğu bildirilmiştir.²¹⁵ Ayrıca olaylar nedeniyle evleri yanan, malları gasp edilen ahaliye yardım yapılacağı bildirilmiştir.²¹⁶ Nakdi yardımların yapılma türü²¹⁷

2.3.2. Ayni Yardımlar

Doğrudan maddi olarak değil, bir ürün veya hizmet karşılığında yapılan yardımlardır. Osmanlı Devleti'nde kıtlık yaşanan bölgelerin ihtiyaçlarına göre (buğday, arpa, mısır, hayvan) yardım yapılmakla birlikte ayni yardım genellikle buğday ve arpa olarak yapılmaktadır. Ayni yardımlar ile bölge halkının acil olan yemeklik ve tohumluk ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Geçimini tarımdan sağlayan ve vergisini bu kazançtan ödeyen halka yapılacak ayni yardımlar sayesinde halk kıtlığın verdiği hasarı en kısa zamanda onarma yoluna gitmiş, ziraata devam etmiş ve devlete olan yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışmışlardır.²¹⁸

²¹⁴ BOA, *DH. MKT.*, H. 01.11.1326, 2669/21.

²¹⁵ BOA, *DH.MKT.*, H. 09.10.1305, 1513/96.

²¹⁶ BOA, *A.MKT. MHM.*, H. 26.05.1313, 657/27.

²¹⁷

²¹⁸ Metin Menekşe, "Bingazi'de Meydana Gelen Kuraklık ve Etkileri: Kıtlık ve Göç (1892-1893)", *SUTAD*, 49 (2020): 457; Atam, *kKıtlık*, 102.

Erzurum vilayetine bağı Kuruçay kazasında meydana gelen kıtlık nedeniyle Erzurum vilayetince 28 Aralık 1893 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda yardım edilecek ahalinin ellerinde eşya ve sairenin gün geçtikçe azaldığı ve bir aya kadar kırk bin kile zahirenin bölgeye ulaştırılması gerektiği bildirilmektedir. Özellikle yine vilayete bağı Pasinler kazası ahalisinin ihtiyacının şiddetinden dolayı gelecek zahireden yerine konulmak şartıyla asakir-i şahane ambarından bulunan zahireden 4.000 kile buğdayın dağıtılması halk tarafından talep edilmektedir. Hatta Göynük'te bulunan kordon kumandanlığı ahalisi açlıktan ölümlerin olduğunu öne sürerek ambarları yağma etmek ve firar edecekleri şeklinde nümayişler yapılmıştır.²¹⁹

1893 yılındaki kıtlık nedeniyle zor durum olan Erzincan Sancağı'na bağı Kuruçay kazası ahalisinin İstanbul'daki hamal esnafı vasıtasıyla Rikab-ı Hümayun'a sunulan arzuhalde birkaç seneden beri devam eden kaht-u galâ yüzünden bu sene tarlalarını dahi ekemediklerinden fakir ahaliye tarlalarını ekebilmek için iane olarak tohumluk yardımı yapılması istirham edilmektedir.²²⁰

2.3.3. Zahire İhracının Yasaklanması

Kıtlık görülen bölgelerden zahire ihracının yasaklanması da alınan tedbirlerdendir. 1892 yılında yaşanan kuraklık dolayısıyla bölgeden dışarıya zahire ihracı yasaklanmıştır.²²¹ Kuraklıktan dolayı azalan zahire arzı beraberinde ciddi fiyat artışlarını tetiklediği için ihracatın yasaklanmasıyla bölge halkının zahireye erişimindeki sıkıntıların ve fiyat artışlarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu karar devlet tarafından alınmakla birlikte bazen de taşra yöneticilerinin talepleri ile de alınabilmekteydi. 1907 senesinde yaşanan kıtlık nedeniyle bölgeden zahire ihracının yasaklanması merkezden talep edilmiştir. Erzurum Vilayeti'nden merkeze gönderilen telgrafta hasatın sonlarına doğru mahsulattaki azlık belirgin olduğu için Erzurum gibi Erzincan, Bayezid ve Hınıs sancaklarından da arpa ve buğday ile bunların öğütölmüşlerinin gelecek senenin hasat mevsimine kadar ihracının yasaklanması talep edilmektedir.²²²

²¹⁹ BOA, *DH. MKT.*, H. 20.06.1311, 192/58.

²²⁰ BOA, *BEO*, H. 28.04.1311, 308/23039.

²²¹ BOA, *DH. ŞFR.*, H. 01.06.1315, 216/111.

²²² BOA, *İ. RSM.*, H. 20.08.1325, 29/13.

2.3.4. Yakın Bölgelerden Zahire Tedariki ve Borçlanma

1892 kıtlığı sırasında Erzurum'da yaşanan ihtiyaç Sivas ve Trabzon'dan karşılanmaya çalışılmış fakat buralardaki zahirenin Erzurum'a sevkinin pahalıya mal olmasından dolayı bu eylem gerçekleştirilememiştir. İhtiyaç Erzincan ve Beyazıt sancaklarından karşılanmaya çalışılmış fakat buralardaki zahire sıkıntısı da Erzurum'dan farklı olmadığı anlaşılmıştır. Erzurum merkezin geçen seneye göre ne kadar noksanı olduğu sorgulanmış verilen cevapta geçen seneye oranla bazı bölgelerde yarı yarıya bazı bölgelerde ise yüzde 30-40 eksik olduğu bildirilmiştir. Sivas, Karahisar ve Muş bölgelerindeki fiyat pahalılığı nedeniyle zahire tedarik edilememesi ve Erzurum'un ihtiyacının şiddetinin artması üzerine Erzurum Mal Sandığı'nda bulunan 559.000 kuruş civarındaki paranın daha sonra yerine konulmak üzere yetiştirilmesi, bu parayla civar kasaba ve köylerden hububat satın alınması yoluna gidilmesi talep edilmektedir. Yine bu parayla nakliyesi dâhil kilesi 30-35 kuruşa Trabzon'dan 50.000 kile buğdayın Erzurum'un kış şartları da dikkate alınarak yollar kapanmadan tedarik edilmesi istirham edilmektedir.²²³

2.3.5. İskân

Osmanlı dönemi gelişmiş yol sistemlerinin eksikliği, ekilebilecek arazi eksikliği ve güvenlik meseleleri bölgelerin sosyal ve iktisadi hayatını olumsuz olarak etkilemektedir. Mevcut durumun dışında yaşanan afetler ile de sosyal ve iktisadi hayat bütünüyle bozulmakta ve uzun bir dönem eski haline gelmesi mümkün olamamaktadır. Afetler sonrası bölgeyi eski haline getirmek ve üretimi artırmak adına alınan tedbirlerden biri de bölgede yeni yerleşim yerlerinin kurulmasıdır.

Örneğin Gercanis Kazası'na bağlı Kayı Köyü'nün depremde zarar görmesi nedeniyle belirlenen başka bir yerde yeniden teşkil edilmesi²²⁴ kararlaştırılmıştır. Başka bir örnekte ise Malatya, Elbistan ve Arabgir taraflarında eşkıyalık yaparak ve ekili arazileri hayvanlara otlatarak halka zarar veren Reşorlu ve Karçıkan Aşiretleri şikâyet edilmiştir. Bu aşiretlere mensup kişilerin oralardan kaldırılarak iskân edilmesi ve

²²³ BOA, DH. MKT., H. 04.05.1310, 02024/87.01.

²²⁴ BOA, MV., H. 11.08.1308, 63/69.

emniyetin sağlanması nedeniyle daha önce yapılan şikâyetin dikkate alınmaması talep edilmektedir.²²⁵

2.3.6 Taşkınlar

Genel itibariyle kuraklığın neticesi olarak ortaya çıkan ve insan hayatını olumsuz olarak etkileyen kıtlık yağışların yetersiz olduğu kurak dönemlerde görülmekle birlikte aşırı yağışlar ya da aşırı yağışların sonucu oluşan sel, toprak kayması gibi doğal afetler de çevreyi ve insan hayatını etkilemektedir. Akarsular üzerinde oluşturulan baraj ve bentler taşkın zamanlarında akarsuların çevresini selin zararlarından korurken diğer zamanlarda ise enerji üretimi, tarımsal sulama gibi faydalar sağlayabilmektedir.

Yukarı Fırat Bölgesi'nin en önemli su kaynağı olan Karasu Nehri Fırat'ın iki kaynağından biri olup eski zamanlardan beri Fırat olarak anılmaktadır.²²⁶ Erzurum'un kuzeyindeki Dumlu Dağı'ndan çıkan ve Erzurum Ovası- Tercan- Erzincan Ovası-Kemah-İliç-Kemaliye istikametini takip ederek Keban civarında Murat Nehri ile birleşen Karasu Türkiye'nin dışında Suriye ve Irak topraklarından geçerek Basra Körfezi'ne ulaşırken geçtiği coğrafyalara hayat verir.²²⁷ Karasu'nun dışında bölgede Mercan Deresi, Vavgirt Deresi, Geçit Deresi, Cimin Deresi gibi onlarca dere veya çay Esence ve Munzur Dağları'ndan kaynağını alarak ovada Karasu'ya katılmaktadır. Özellikle yoğun yağışın olduğu dönemlerde başta Karasu olmak üzere bu çay ve dereler vasıtasıyla sel ve taşkınlar yaşanmıştır. Bu taşkınlar büyük miktarda ekili araziye ve yerleşim birimlerine zarar vermekteydi. Bu durum ova tabanında bataklıkların oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

Örneğin 1896 yılının Haziran ya da Temmuz aylarında meydana gelen²²⁸ taşkın neticesinde Erzincan Ovası'nda bazı köylerde ciddi zararlar ortaya çıkmış, ekili arazilerin zarar görmesinden başka bazı köylerde evler yıkılmış ve ahali yardıma muhtaç bir duruma düşmüştür. Afet neticesinden II. Abdülhamid tarafından Erzurum Vilayeti'ne gönderilen 29 Temmuz 1892 tarihli irade²²⁹ ile Fırat Nehri'nin taşması sonucu civarındaki dokuz

²²⁵ BOA, A. MKT.UM., H. 15.03.1281, 797/29.

²²⁶ Metin Tuncel, "Fırat", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 1996), 13: 33.

²²⁷ Esat Aktaş, "Erzincan Ovası'nda Fırat (Karasu) Nehri'nin 1896 Yılı Taşkını ve Islah Projesi", içinde *Erzincan Tarihi C. IV*, editör İbrahim Caner Türk, Muhammed Köse (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 412.

²²⁸ Aktaş, "(Karasu)", 414.

²²⁹ BOA, BEO., H. 19.02.1314, 819/61410.

köyün arazinin zarar gördüğü ve hanelerinin yıkıldığı belirtildikten sonra hemen bir komisyon kurularak ahalinin ihtiyaçlarının giderilmesi istenilmiştir. Ayrıca 2.000 liranın hediye olarak gönderileceği belirtilmiştir.²³⁰ Komisyon tarafından hazırlanan raporda 20 köyün taşkından zarar gördüğü, gelecek taşkınların engellenmesi için nehrin iki yatağa bölünmesi, bunun için yeni bir bendin sonbahara kadar bitirilmesi ve masrafının devlet hazinesinden karşılanması gerektiği bildirilmiştir. Büyük ve masraflı bendin masrafının devlet hazinesinden yapılması, toprak bentlerin ise *amele-i mükellefe* adı verilen ve kısaca yol yapımında ücretsiz işçi çalıştırılmasının uygulanması öngörülmekteydi. Her ne kadar komisyon raporları ve padişah iradesi ortaya konmuşsa da yıkılan bendin yerine yenisinin yapılması ve köylülerin zararın giderilmesi mümkün olmamış, bankadan alınan borçlar ve *amele-i mükellefe* marifetiyle 1897 senesinde suyun yeni açtığı alanda bazı bir takım inşaatlar yapılabilmektedir.²³¹

2.3.7. Yolların Güvenliğinin Sağlanması ve Askeri Faaliyetler

Osmanlı ulaşım sistemi içerisinde Anadolu'daki üç ana koldan *sol kol*²³² üzerinde bulunan Erzincan stratejik bir öneme sahiptir. İstanbul-Gebze-İznik-DüzceBolu-Çerkeş-Merzifon-Karahisar-ı Şarki-Bayburd-Tercan-Erzurum- Kars hattı boyunca uzanan bu yol Hasankale'den başka bir kola da ayrılarak Tebriz'e kadar devam etmekteydi.²³³ Asker nakli, haberleşme, yolcu taşımacılığı, ticaret kervanları için hayati öneme sahip olan yollar devletlerin sosyal, ekonomik ve askeri faaliyetleri için can damarı niteliğindedir. Karadeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu'nun kesişme noktasında olan Erzincan da tarih boyunca bir geçiş bölgesi olarak ön plana çıkmıştır. Tanzimatla birlikte yeni yolların yapımı ve eski yolların onarımıyla alakalı ciddi çalışmalara başlanmış, Erzincan'da da 1856-1904 yılları arasında Erzincan-Dersim-Harput, Erzincan-Kemah-Eğir-Çarsacak-Gercanis, Trabzon-Gümüşhane-Kelkit-Erzincan-Eğir, Karahisar-ı Şarki-Gümüşhane-Erzincan ve Ankara-Sivas-Erzincan-Erzurum yolları ıslah edilmiştir.²³⁴ Özellikle

²³⁰ Aktaş, "Taşkın", 414.

²³¹ Aktaş, "Taşkın", 423.

²³² İsmet Miroğlu, "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 15 (1997): 242.

²³³ Abdulkadir Gül, "Osmanlı Döneminde Erzincan Kazası'nda Ulaşım ve Haberleşme", *History Studies*, 3/1 (2011): 114.

²³⁴ Gül, "Ulaşım", 122.

Erzincan bölgesi tehdit eden Dersim eşkıyalarının yola getirilmesi için yapılan askeri faaliyetlerin başarıya ulaşması için yolların emniyet ve ıslahı büyük bir öneme sahiptir.²³⁵

Dersim aşiretlerinin yaptığı yağma ve talan hareketleri Eğin, Kemah, Kuruçay, Erzincan, Arabgir, Tercan, Divriği, Darende, Şiran, Gümüşhane, Harput, Bayburt, Suşehri, Keban, Maden gibi pek çok bölgeyi etkilemiştir.²³⁶ Özellikle hasat döneminde yapılan baskınlar neticesinde bölge halkı çaresiz kalmakta, mallarını ve zahiresini kaybeden insanlar özellikle kıtlık dönemlerinde evlerini ve arazilerini terk ederek daha güvenli gördükleri yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Bölge halkını düştükleri durumdan kurtarmak ve Dersim'in ıslahı için yapılan faaliyetlerden biri de yeni yolların yapılması ve mevcut yolların ıslahıdır. Erzurum Vilayeti ve Dördüncü Ordu Müşirliğince Sadarete gönderilen mazbatalarda bölgeye yapılacak olan yollarla bölgedeki pek çok sorunun giderileceği ve işleri kolaylaştıracağı bildirilmektedir. Güzergâh için haritalar da mazbatalara eklenmiştir. Yapılması planlanan yol Erzincan'dan başlayarak Dersim Dağı'ndan geçip bir kolun Diyarbakır'a diğer kolun ise Mamüretlaziz Vilayeti'ne ulaşması hedeflenmiştir.²³⁷

Diğer taraftan yapılan yardımlardan sonra bölgenin durumu tekrar tahkik edilerek sorunun ortadan kalkıp kalkmadığı da gözden geçirilerek yeni bir kıtlık ortamının oluşmasına müsaade edilmemeye çalışılmaktadır. 1892 senesinde yaşanan kıtlık dolayısıyla bölgenin durumunun bildirilmesi 4. Ordu'dan talep edilmiş, 9 Ağustos 1892 tarihli cevabi yazıda kuraklığın her tarafta olduğu gibi Erzincan ve havalisinde de uzun zamandır devam etmekte olduğu fakat mahsulün geçen seneden daha aşağıda ve korkulur derecede olmadığı bildirilmiştir.²³⁸

²³⁵ BOA, BEO., H. 27.06.1328, 3775/283111.

²³⁶ Abdulkadir Gül, "Osmanlı Dönemi Dersim Bölgesinde Yaşanan Güvenlik Sorunları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/18 (2015): 11.

²³⁷ BOA, İ. MMS., H. 17.03.1288, 41/1688.

²³⁸ BOA., BEO., H. 15.01.1310, 47/3463.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KITLIĞIN SOSYAL VE İKTİSADİ HAYATA ETKİLERİ

3.1. Kıtlığın Sosyal-İktisadi Hayat ve Yerleşmeye Etkileri

İnsanoğlu tabiat olayları karşısında aciz olduğu dönemlerde mistik eğilimlere yönelmiştir. Deprem, sel, salgın vb. hadiseleri yaratıcının bir cezalandırma yöntemi olarak algıladığı, bunlardan kaçılamayacağı algısı kendisi hissettirir. Kısaca aciz kaldığında teslimiyete yönelir.²³⁹ Bu durum toplumların kültürel kodlarına, inanç anlayışlarına da etki eder. İnsanoğlunun teknoloji ile birlikte tabiata kısmen hükmetmeye başlaması onun bu düşünsel dünyasının zaman içinde değiştiği ve geliştiğinin göstergesidir. Tabiatla iç içe ve yaşamını tamamıyla ona bağlayan insanoğlu onu kutsamayı tercih etmiştir. Yukarı Fırat Bölgesi'nde birçok ırmak, dağ, meşe ağacı, göl vb. sadece görünümünden ibaret olmayıp farklı anlamlar da ifade eder.

3.1.1. Sözlü Kültüre Etkileri

Kıtlık, kuraklık, eşkıyalık faaliyetleri, hastalık, muhacirlik gibi olaylar şiir, türkü, ağıt gibi sözlü sanatlara ile günlük yaşantısına da yansımıştır. Tarım alanlarının yetersizliği, geçim sıkıntısı ve depremler nedeniyle bölge halkının en çok dert yandığı konuların başında göç, gurbet, özlem kavramları gelmektedir. Özellikle sözlü kültürün temel taşı olan türkülerde bu konular çokça işlenmiştir.

Gül düğümü, gül düğümü

Çözülür mü gül düğümü

²³⁹ İrfan Hıdıroğlu, Şadiye Kotanlı, “Tarihsel Süreçte Yaşanan Deprem Acılarının Sözlü Üretimlerle Kültüre Yansıması: Erzincan İli Örneğinde Bir İnceleme”, içinde *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Cilt I*, editör Hüsrev Akın (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2016), 551-562.

Ben bir garip Erzincan'ım

Kimler görmüş güldüğümü...²⁴⁰

Erzincan özelinde halkın duygu dünyasının yansımaları Ruhi Kara'nın Erzincan Folklorunda Hikâyeli Türküler isimli çalışmasında²⁴¹ hikâyeleriyle birlikte anlatılmıştır. Erzincan türkülerinde en sık işlenen konuların gurbet kavramı gelmektedir. Erzincan ve çevre yerleşim yerleri özellikle depremle nedeniyle pek çok acı yaşamış ve bölge insanı çareyi yaşadığı yeri terk etmekte bulmuştur. TRT repertuarında bulunan ve rastgele seçilen 50 Erzincan türküsü içinde gurbet temasının işlendiği türkü sayısı 23 olup, göç ve gurbet olgusu bölgenin kültürel değerlerinde ve duygu dünyasında önemli bir yer tutmaktadır.²⁴²

Kahtıyye adı verilen ve çeşitli sebeplerle ortaya çıkan kıtlık olaylarının ve olumsuz sonuçlarının işlendiği mazumelere divan şiirinde de rastlanılmaktadır. Sedat Kardaş'ın "Divan Şiirinde Kıtlıkla İlgili Manzumeler" adlı çalışmasında 19. yüzyılda Erzurum ve çevresinde yaşanan sıkıntıların (tifo, kıtlık, yokluk) anlatıldığı ve Diyardin kazası mal müdürü ve Necmî mahlaslı bir şair tarafından yazılmış bir kahtıyye olduğu bildirilmektedir.²⁴³

Günlük hayatta ise kıtlık ya da kuraklığın engellenmesi ya da son bulması için yapılan bazı ritüeller genellikle insanların yaşama alanlarında göze çarpmaktadır. Halk kültüründe bazı hayvanların bereket ve kıtlık getirdiğine inanılmakta, hatta bu hayvanların vücut kalıntılarının yaşam alanlarına veya evlerin dış cephesine asıldığına bolluk ve bereket getireceğine inanılmaktadır. Koç ve boğa boynuz ve kafatasları ile kaplumbağa kabuklarının evlere ve tarlalara bereket getireceği inancı²⁴⁴ Yukarı Fırat Bölgesi'nde de görülmektedir.

²⁴⁰ Taş, *Erzincan Türküleri I*, 27.

²⁴¹ Ruhi Kara, "Erzincan Folklorunda Hikâyeli Türküler", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12/1 (2019), 182,187.

²⁴² Serenat İstanbullu, "Erzincan Türkülerinde Konular", içinde *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Cilt II*, editör Hüsrev Akın (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2016), 173-181.

²⁴³ Sedat Kardaş, "Divan Şiirinde Kıtlıkla İlgili Manzumeler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 22, (2019): 519.

²⁴⁴ Refiye Okuşluk Şenesen, "Türk Halk Kültüründe Bolluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri", *Folklor, Edebiyat Dergisi*, 17/66, 223.

3.1.2. Yeme İçme Kültürü ve Mutfağa Etkileri

Yaşanılan çevrenin bitki örtüsü, coğrafi özellikleri, iklim koşulları, meteorolojik döngüler insanların sosyal hayatının her alanını etkilediği gibi toplumların mutfak kültürünü, yeme-içme şeklini, temel gıda maddelerini de derinden etkilemektedir. Örneğin bir adada yaşayan insanlar hayatlarını suyun hareketlerine göre şekillendirmek zorundadır. Bu toplumun temel gıdası deniz ürünleri olup denizin hem nimetlerinden faydalanmakta hem de her türlü tehlikenin denizden gelebileceğini öngördükleri için bununla ilgili önlemler alma yoluna gitmişlerdir. Kurutulmuş balıklar ve deniz ürünleri, avın bol olduğu dönemlerde fazla avlanarak kıtlık dönemlerine hazırlık yapma durumu gözlenir.

İnsanlar ziraat mevsiminin dışında özellikle kışın ya da besin ve diğer maddelerine erişimin zor olduğu durumlarda tüketmek amacıyla kendilerince bazı metotlar geliştirmişlerdir. Mesela yazın olgunlaşan ve üretimi yapılan meyve ve sebzelerin kurutulması, uzun süre bozulmadan kalabilecek besin maddelerinin üretilmesi, artı ürünlerin uzun süreli saklanması mümkün kılan depo, mağara, kiler, mahzen gibi alanların oluşturulması geliştirilen tekniklerdendir.

Kurak dönemlerde ve kıtlıkla karşı karşıya kalınan durumlarda ortaya çıkan beslenme yetersizlikleri bazı besin maddelerinin eklenmesi, pişirme tekniklerinin ya da alışkanlıkların değiştirilmesiyle önlenmeye çalışılmıştır. Yaşanılan çevrenin özellikleri nedeniyle tezimizin coğrafi sınırlarını teşkil eden Yukarı Fırat Bölgesi halkının 19. ve 20. yüzyıllarda temel geçim kaynağı bugün de olduğu gibi tarım ve hayvancılıktır. Sulu tarım yapılabilen yerlerde meyve ve bahçecilik yapılırken diğer bölgelerde hububat ürünleri insanların temel besin maddelerini oluşturmaktadır. Bunların dışında Erzincan ve çevresinde ziraati yapılmayan ve doğada kendiliğinden yetişen bitkilerin kök, sürgün, çiçek, dal, tohum ve yumruları da tüketime konu olmaktadır. Büyük bir ihtimalle kıtlık dönemlerinde tüketimine başlanan bu yabani bitkiler alışkanlıklar nedeniyle kıtlık görülmeyen zamanlarda da tüketilmiş ve bölge mutfakını zenginleştirmişlerdir. Daha çok

taze olarak tüketilen bu yabancı bitkilerden bazıları kurutularak ya da salamura edilerek muhafaza edilmektedir.²⁴⁵

Arap ve Acem mutfağıyla da etkileşimi bulunan bölge yerleşim yerlerinin en önemli özelliği soğuk kış ayları için yapılan hazırlıklar olup bulgur ve et yöre insanının en temel yiyecekleri arasındadır.²⁴⁶ Bunların dışında peynir çeşitleri, baklagiller, yenilebilir otlar (evelik, çiriş, ısgın vb.) ve bazı meyveler ve bunların kuruları Erzincan yemek kültürünün diğer öğeleridir.²⁴⁷ Kete, meyve ve sebze kurutulması, kiler kültürü, peksimet, kurut, Erzincan ve bölge mutfağında zor günler için alınan tedbirlerdendir. Bu durum ressam ve şair Mustafa Kutlu'nun *Beyhude Ömrüm* adlı eserinde şu şekilde ifade edilmektedir.

*Meşelerin yaprakları kan-kızıla çalar, palamutlar dolu gibi yağar yarlardan,
yarpuzlar kurur. Toy kuşları turnaların peşine takılır, boz perçemli çayır
kuşlarının sesi ansızın kesilir. Derenin suyu titremeye başlar.*

*Son güz erişmiştir artık. Ufuklar küle belenmiştir. Geceler uzar gider, gönüllere
bozartı düşer, bağlar yaprağını döker. Denkler tutulur, tahta bavulların ipleri
çekilir, gurbetçiler birer ikişer yola düşer.*

Gurbetçi böyledir.

Yazın gelir, güzün gider.

*Nice kıyımlardan, kıtlıklardan, savaşlardan, göçlerden, seferberlikten çıkıp
gelen köylü altı ay kışa alışkındır. Lakin erzakını yazdan koymaz ise rahat
edemez. Hayatı mevsimlerle yaşar; yarına güveni ambarında duran un, gerisi
Allah kerim.*²⁴⁸

²⁴⁵ Zakine Kadioğlu vd., “Erzincan ve Erzurum İllerinde Sebze Olarak Tüketilen Yabancı Bitki Türlerinin Tespiti ve Kullanım Şekilleri”, içinde *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, editör Hüsrev Akın (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2016), 855-875.

²⁴⁶ Serkan Şengül, Oğuz Türkay, “Erzincan Mutfak Kültüründe Yer Alan Gastronomi Unsurlarının Destinasyon Pazarlamasında Kullanılması”, içinde *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Cilt II*, editör Hüsrev Akın (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2016), 1025-1030.

²⁴⁷ Burak Başar, Yener Silahşör, “Yemek Kültürü”, içinde *Erzincan 2019*, ed., Hüsrev Akın, (Erzincan. Erzincan Valiliği Yayınları, 2019), 471.

²⁴⁸ Adem Can, “Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Ritim”, içinde *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, editör Hüsrev Akın, (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2016), 497-506.

3.1.3. İç Göçler

Siyasal, toplumsal ya da ekonomik nedenlerle bireylerin ya da toplulukların bulundukları, oturdukları yerleşim yerini bırakarak başka bir yerleşim yerine gitme eylemine göç adı verilmektedir.²⁴⁹ İster mecburi (doğal afet, savaş, siyasi belirsizlik ya da baskılar), ister isteğe bağlı (sosyal ve ekonomik kaygılar), ister geçici (eğitim, sağlık vb.) isterse uzun süreli ya da kalıcı (muhacirlik gibi) olsun bu nüfus hareketleri hem terkedilen hem de göç edilen yerleşim yerlerini etkilemektedir.

Osmanlı Devleti'nde eğitim, seyahat ve dini vecibeler gözetilerek yapılan seyahatler dar ölçekli olup ekonomik ve toplumsal düzeni bozacak eylemler olarak değerlendirilmemiştir. Ama devletin askeri, idari ve mali yapısında sorunlar oluşturan (Celali İsyanları, konar-göçerlerin denetimden çıkması) geniş ölçekli iç göç hareketleri engellenmeye çalışılmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde devlet başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere yapılan göçlerin önüne geçmek için bazı uygulamaları devreye sokmak zorunda kalmıştır. Mürur tezkeresi adı verilen ve pasaporttan önce kullanılmaya başlanan uygulama ile imparatorluk topraklarında yaşayan ahalinin göç hareketleri kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Mürur tezkeresinde kişinin ve babasının adı, eşkâli, yolculuğun nereden nereye yapılacağı ve ikameti gibi bilgiler yer almaktaydı.²⁵⁰

Doğal afetlerin ya da sürekli ya da uzun yıllar kıtlık hadisesinin görüldüğü bölgelerde insanların yerlerini terk etmeleri, yakın bölgelere göç etmeleri kaçınılmazdır. Aynı zamanda kıtlığın yaşandığı bölgede hırsızlık, tefecilik, cinayet, karaborsa gibi toplum hayatını bozacak olayların yaşanması da kaçınılmazdır.

Kıtlık sonucu ortaya çıkan iç göçler ilk önce kırsaldan kasaba veya şehir merkezlerine olmakta iken daha sonra çevre şehirlere kadar yayılabilmektedir. 1894'te Erzurum, Erzincan ve Bayburt'ta etkili olan kıtlık nedeniyle buralar ahalisi Sivas ve bağlı mahallere göç etmiş ve bölge halkı tarafından geçimleri sağlanmaya çalışılmışsa da kıtlık nedeniyle göç edenlerin sayısının fazla olması nedeniyle artık ihtiyaçlarının karşılanmasının mümkün olmadığı Tokat mutasarrıflığından bildirilmiştir.²⁵¹ Göç edenlerin sokaklarda perişan bir vaziyette kalmasından dolayı işe güce muktedir olanların

²⁴⁹ “Göç”, (Erişim tarihi 04.09.2023), <https://sozluk.gov.tr/>.

²⁵⁰ Abdulkadir Gül, “Son Dönem Osmanlı Taşrasında Yaşanan İç Göçlere Dair Bazı Değerlendirmeler (Eğin Kazası Örneği)”, *Turkish Studies*, 10/13 (2015):99.

²⁵¹ BOA, BEO., H. 02.08.1311, 356/26692-3.

iş bulunarak geçimlerini sağlamaları ve aciz durumda olan halkın geçimlerinin ise belediye ve yardımseverler tarafından karşılanması istenilmiştir.²⁵²

İnsanların yerlerini terk etmelerine bazen de asayişsizliğin ya da kamu görevlilerinin baskıları neden olabilmekteydi. Miladi 1888 senesinde önceden Erzincan Sancağı'na bağlı iken Kuzıcan Kazası'na bağlanan bazı köylerin ahalisi eşkıyaların ve özellikle Kuzıcan Kaymakamı Hüseyin Bey'in zulmünden kaçarak Erzincan köylerine göç etmişler ve köylerinin tekrar Erzincan'a bağlanmasını talep etmişlerdir.²⁵³ 20 kadar köy ve 400 hane ahalisinin köylerini terk ederek dağlara çekilmesi üzerine kazanın statüsü tekrar ele alınmış²⁵⁴, kaza kaymakamı değiştirilmiştir. Fakat halkın köylerinin statüsünün eski haline getirilmesi talebini ısrarla istemesi²⁵⁵ üzerine bölge yeniden Erzincan'a bağlanmıştır.²⁵⁶

Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların ve himayesindeki Ermenilerin saldırılarının bir sonucu olarak Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis ve Erzincan bölgeleri ahalisi iç bölgelere göç etmek zorunda kalmış ve devletin resmi kayıtlarına göre 700.000'in üzerinde insan saldırılar ve göç sırasında hayatını kaybetmiştir.²⁵⁷ Açlık, salgın hastalık, asayişsizlik, göçler ve resmi kayıtlara girmeyenlerin de eklenmesiyle bu sayının 1.000.000'u geçtiği bizzat Osmanlı Devleti tarafından İstanbul'daki İngiliz işgal kuvvetlerine bildirilmiştir.²⁵⁸

3.1.4. Yağmur Duası

Doğanın yıkıcı etkileri nedeniyle zor durumda kalan insanoğlu bazı ritüellerle içinde bulunduğu durumdan kurtulmaya çalışmıştır. Bunlardan biri de yağmur duasıdır. Mevsimin kurak geçtiği ya da gelecek senenin kurak geçmemesi için yapılan bu ritüel Erzincan ve çevresinde de uygulanmıştır. Yetişkinle, kızlar ya da çocuklar tarafından yapılabilen bu ritüel yöreden yöreye, inanıştan inanışa farklılıklar gösterir. Kutsal olduğuna inanılan yerlerde kurban kesme, yemek yedirme ya da topluca duaya çıkma gibi

²⁵² BOA, BEO., H. 356/26692-2, 02.08.1311.

²⁵³ BOA, DH. MKT., H. 1504/74, 15.08.1305.

²⁵⁴ Yakup Karataş, "Arz ve Mazharalar Işığında Erzincan Ahalisinin Talepleri", içinde *Erzincan Tarihi Cilt: IV*, ed., İbrahim Caner Türk, Muhammed Köse, (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 365.

²⁵⁵ BOA, Y. A. RES., H. 05.09.1305, 43/5; BOA, ŞD., H. 23.06.1305, 1507/9; BOA, ŞD., H. 16.07.1305, 1057/14.

²⁵⁶ BOA, MV., H. 21.08.1305, 32/5.

²⁵⁷ Emin Kutluğ, "Osmanlı Arşiv Belgeleri İle Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Erzincan", içinde *Erzincan Tarihi Cilt: V*, ed., Erdem Yavuz, Yusuf Ziya Keskin, (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 43-45.

²⁵⁸ BOA, HR. SYS., H. 07.06.1919, 2487/10.

uygulamalarla kuraklıktan kurtulmaya çalışılmıştır. Bazı materyaller (taş, kemik, değnek), bitkiler ya da hayvanlar (eşek, yılan, kene) dua da kullanılabilir. Ateşte yılan yakılınca yağmurun yağacağına dair inanç neredeyse tüm Anadolu’da görülmektedir.

Erzincan’da çocukların katıldığı yağmur duası *Hucrik*, Kemaliye Harmanmaya Köyü’nde *Çiçi Mamo*, Tunceli Pertek’te Halla Potik olarak adlandırılır.²⁵⁹ Genel olarak sırıkların ucuna paçavralar bağlayan çocukların bazı maniler ya da türküler söyleyerek kapı kapı gezmesi ile başlayan ritüelde kadınların paçavralara su serpmesi ve çocuklara hediyeler verilmesiyle yağmurun yağacağına inanılmaktadır.

3.1.5. Doğal Afetlerin Şehirlerin Mekânsal Gelişimine Etkisi

Bölge şehirlerinin mekânsal gelişimleri üzerindeki en büyük etki deprem olup Erzincan şehrinin depremler nedeniyle birkaç kez yer değiştiği daha önce zikredilmiştir. Osmanlı idaresine katıldıktan sonra Matrakçı Nasuh’un betimlediği ve 1535 tarihli şehre ait ilk görselde şehrin surları kısmen yıkık olup 3 büyük cami ve 8 büyük taş binanın surlar içerisinde sıkışık halde bulunan mahallelere dağıldığı görülür. Bu tarihten sonra da birkaç büyük deprem yaşayan bölge özellikle 1784 depremiyle kısmen harap olmuş, yaşanan bu depremler yüzünden şehrin yapı stoku ve kültürel dokusu üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır.

Tanzimatla birlikte diğer taşra şehirleriyle birlikte imar faaliyetlerindeki canlılık Erzincan’ı da etkilemiş özellikle 4. Ordu’nun buraya taşınmasıyla (1862) şehrin kültürel, iktisadi ve sosyal yapısında ciddi değişimler yaşanmış, özellikle yeni yapılan askeri binalar ile diğer kamu kurumları için yapılan binalar ile kamusal alanların teşkili şehre yeni bir hava getirmiştir. Şehir bu tarihlerde 47 mahalle ve 3850 haneden oluşurken şehir merkezi Ordu Komutanlığı, Hükümet Konağı, Askeri Rüstiye, Askeri Okul, Evrak Mahzeni, Merkez Kışlası, Kale Kışlası, Sanayi Mektebi, Askeri İmalathane 35 cami ve mescid, 5 kilise, 26 medrese, 5 tekke, 2 kütüphane, 6 hamam, 14 han, 16 fırın, 41 kahvehane ve kıraathane, 1762 dükkân, dokuma atölyesi, 14 dabakhane, 5 bezirhane, 7 baruthane, 3 değirmenden müteşekkildir.²⁶⁰

²⁵⁹ Elif Şebnem Kobya, “Türkiye’de Yağmur Törenleri ve Yağmurla ilgili İnanışlar”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 103-107.

²⁶⁰ Abdulkadir Gül, “Erzincan”, içinde *Türklerde Çevre ve Şehircilik Medeniyetimizi Yaşatan İller Cilt:II*, ed., Yusuf Küçükdağ vd., (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023), 174.

Rus İşgali ve Ermeni zulmünde zarar gören sivil ve askeri yapılar 1939 depremiyle birlikte büyük bir yıkım yaşamış, 1992 depreminden sonra çıkarılan kanunla yıkık ve ağır hasarlı binaların yerine yenileri yapılmıştır.

3.1.6. İktisadi Yapı

Tarım ve hayvancılık dışında kalan ekonomik faaliyetlerin sınırlı olduğu bölgede Eğin, Kemah ve Dersim gibi bölgelerde ekilebilecek arazi eksikliği, genellikle susuz ve ilkel üretim teknikleri ile güvenlik meseleleri, üretimin artması ve düzenli yapılmasına engel durumlar teşkil etmekteydi. Mevcut durum afetler ile bütünüyle bozulmakta ve uzun dönem eski haline gelmesi mümkün olmamakta ve bölgede kıtlığın daha derin hissedilmesine zemin hazırlamaktaydı. Bu tür yaşanan süreçlerde devlet afet yönetimi şeklinde adlandırılabilir bir dizi faaliyetlerde bulunmuştur. Bu durum genellikle tedbirlerden ziyade afetlerin yıkıcı sonuçlarının telafisi şeklinde olmuştur.

Devlet, bölgede kıtlığın önlenmesi ve üretimin artırılması için yeni köylerin kurulması, bölgede yeni ziraat alanlarının açılması, o dönem için endüstri ürünlerinden olan mısır, yonca, patates gibi bitkilerin ekiminin teşviki, yine bölgede meşhur peynircilik ve balcılığın teşviki gibi önlemler olarak kıtlık dönemlerinde iktisadi yapının bozulmasının önüne geçmeye çalışmıştır.

SONUÇ

Çalışmanın belirlenen tarih aralığında Yukarı Fırat bölgesinde meskûn olan insanların karşılaştığı ve felaket olarak tanımlanabilecek kıtlık hadiselerinin sebeplerinin doğal ve beşeri faktörlerden kaynaklandığı görülmektedir. Özellikle meteorolojik şartlar ve buna bağlı olarak yapılan susuz tarım ve ilkel tarım yöntemleri rekoltenin ani düşmesine sebep olmuştur. Mevsiminde yeterli miktarda yağış alınamaması, aşırı sıcak ve soğuk aylar yeterli mahsulün alınmasına engel olmuştur.

Kuraklık kaynaklı kıtlığı, etki sırasına göre salgın hastalıklar, depremler, bölgede yaşanan eşkıyalık hareketleri, nüfus hareketleri, yeterli yol sistemlerinin bulunmaması, aşırı fiyat artışları ve karaborsacılık gibi faktörler takip etmektedir. Ancak bölgede yaşanan kıtlık hadiseleri hangi sebepten kaynaklı olursa olsun afeti derinleştiren husus, afetler dönemindeki düzensizlik ve kaos olduğu belirgin bir şekilde gözlemlenmiştir.

Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla kıtlık hadiselerinde yöre insanı durumu aşırı abartarak vergi affı ve yardım talebinde bulunmakta, yerel yöneticiler ise afetin boyutunu tespitite mümkün olduğu kadar merkezi yönetime kıtlığın boyunun az göstermeye gayret etmişlerdir. Bu durum birçok şikâyeteye sebep olmuştur.

Bu tarih aralığında gıda maddelerinin uzun süre saklanması ve depolanmasına imkân sağlayan bugünkü teknolojinin aksine geçmişte gıda maddelerine erişimde yaşanan aksamalar, salgın ya da zirai hastalıklar, fiyatların aşırı artması sebep olduğu belgelerde muhtekirlik (karaborsacılık) şeklinde tanımlanan fırsatçıların ortaya çıkmasına imkân vermiştir.

Özellikle kuraklığın yanı sıra hayvan hastalıklarının salgın haline dönüşmesi ve ölümler neticesinde geçimini buna bağlamış bölgedeki aşiretlerin açlıkla karşı karşıya kaldıkları anlaşılmıştır. Bunun bir neticesi olarak zaten denetimsiz olan bazı aşiretlerin köy, kasaba hatta şehirlere kadar inip talan ve eşkıyalık hareketlerine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bu ortam bölgede güvensizlik, kaosa ve kısmen bölgeden göçlere sebep olmuştur. Bu durum bir sarmal şeklinde kıtlığın bölgede daha derin yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

Gelişmiş yol sistemlerinin eksikliği, Eğin, Kemah ve Dersim gibi bölgelerde ekilebilecek arazi eksikliği, genellikle susuz ve ilkel üretim teknikleri ile güvenlik

meseleleri üretimin artması ve düzenli yapılmasına engel durumlar teşkil etmekteydi. Mevcut durum afetler ile bütünüyle bozulmakta ve uzun dönem eski haline gelmesi mümkün olmamakta ve bölgede kıtlığın daha derin hissedilmesine zemin hazırlamaktaydı. Toplumun tüm kesimlerini etkileyen afetler bölgede inşa edilen meskenlerin tercihine, beslenme alışkanlıklarına etki etmiştir.

İncelemeye konu olan coğrafi alanda yeterli miktarda tarım arazilerinin bulunmaması, yapılan tarımsal faaliyetlerin ise genel itibariyle susuz tarım teknikleriyle olması rekoltenin düşük olmasına sebep olduğu anlaşılmıştır. Bu dönemde başta Erzincan ovasındaki bataklıkların kurutulması ve arazinin tarıma açılma gayretlerini görmekteyiz. Ayrıca bölgede güvenliğin tesisi ve her türden imar faaliyetleri aslında dolaylıda olsa uzun vadede kıtlıkla mücadele yöntemi olarak görülmektedir. Hatta bu durum bölgenin ihyası için hazırlanmış olan layihalara konu olmuştur.

Tarım ve hayvancılık dışında kalan ekonomik faaliyetlerin sınırlı olduğu bölge halkının kıtlık karşısında yapabileceği şeyler sınırlı olup sorunun çözümü için devletin yardım elini uzatmasından başka fazla bir seçeneği yoktur. Halkın karşı karşıya kaldığı çaresizlik durumunda devletten zahire yardımı, vergi affı/ vergilerin ertelenmesi, borç para ya da nakdi yardım talep eden halkın talepleri devlet tarafından karşılanmaya çalışılmış fakat yardımların ulaştırılması aşamasında bazı aksaklıklar ve yerel idarecilerin bazı ihmalleri de görülmüştür. Ancak bütün olumsuzluklara rağmen bu tür yaşanan süreçlerde devlet afet yönetimi şeklinde adlandırılabilir bir dizi faaliyetlerde bulunmuştur. Bu durum genellikle tedbirlerden ziyade afetlerin yıkıcı sonuçlarının telafisi şeklinde olmuştur.

Özellikle Dersim ve havalisinin ıslahı, bölgenin imarı ve kıtlıklarla mücadeleler için hazırlanmış raporlarda devleti idare edenler şu hususlar üzerinde durmuşlardır: Zirai faaliyetin devamı ve kıtlığın önlenmesi için; güvenliğin yeteri düzeyde temini, üretimin artırılması için yeni köylerin kurulması, yeni yolların yapımı ve eskilerinin genişletilmesi, salgınların görüldüğü bölgelerde kordon uygulamasının yapılması, bölgede yeni zirai alanlarının açılması, fakirlikle mücadele yöntemlerinin geliştirilmesi, afet dönemlerinde halkın birikmiş vergi borçlarının silinmesi ve özellikle doğal afetler döneminde zarar görenlere mal sandığı ve ziraat bankası aracılığı ile kredi verilmesi ve bunların tefecilerin ellerine düşmelerine engel olunması devletin aldığı tedbirlerdendir.

Sonuç olarak insanoğlu hangi coğrafyada yaşarsa yaşasın geçmişte olduğu gibi bugün olduğu gibi gelecekte de her türden kıtlığı yaşayacaktır. Salgınlar, aşırı sıcak ve soğuklar, aşırı yağışlar kısaca normal olmayan meteorolojik faktörler buna sebep olacağı hususunda uzmanlar görüş bildirmektedir. Bunlara ilave olarak bütün teknolojik gelişmişliğe rağmen, temel sorun güvenli gıda üretimi, onun temini, saklanması ve dağıtımında yaşayacak sıkıntılardır. Aşırı nüfus artışı, küresel istikrarsızlık, arz talep arasındaki tutarsızlık, gelir adaletsizliği, savaşlar, terör vb. daha birçok sebep her türden kıtlığı geçmişte olduğu gibi gelecekte de tetikleyecektir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Uğur. “19. Yüzyılın İlk Yarısında Salgın Hastalıklar Karşısında Devlet ve Toplum”. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2023): 22-40.
- Akdağ, Mustafa. “Celali İsyanlarının Başlaması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 4/1 (1945): 23-50.
- Akdağ, Mustafa. “Celali Fetreti”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 16/1-2 (1958): 53-107.
- Akdağ, Mustafa. “Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 2/2 (1964): 1-49.
- Akkan, Erdoğan. “Erzincan Ovasının İklim Özellikleri”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 21/3-4 (1963): 79-112.
- Akkemik, Ünal; Köse, Nesibe, Aras, Aliye; Dalfes, H. Nüzhet. “Anadolu’nun Son 350 Yılında Yaşanan Önemli Kurak ve Yağışlı Yıllar”, içinde *Türkiye Kuvatıner Sempozyumu, Turqua-V*, editör Okan Tüysüz, 129-135. İstanbul: İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, 2005.
- Akpınar, Deniz. “20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Erzincan Şehrinde Sağlık Alanında Gelişmeler”, içinde *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, editör Hüsrev Akın, 36-44. Erzincan: Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Akpınar, Erdal. “Doğu Anadolu Bölgesi’nde Alternatif Turizm Merkezi Olmaya Aday Bir İlçe: Kemaliye”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6/2 (2004): 207-236.
- Akşın, Ahmet; Karakaş, Erdal. “Nüfus İcmal Defterine Göre 19. Yüzyılda Arapgir”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 13 (2002). 91-125.
- Akyay, Necmettin. “Türkiye’de Veba Salgınları ve Veba Hakkında Eski Yayınlar”. *Mikrobiyoloji Bülteni*. 8/2 (1974): 221-225.
- Alataş, Mevlüt; Batan, Nevzat. “Arapgir İlçesi (Malatya) Karayosunun Florası”. *Biyolojik Çeşitlilik ve Koruma Dergisi*. 9/2 (2016): 102-107.
- Albayrak Sak, Vesile. “Selimnâmelerde Kemah Kalesi’nin Fethi ve Önemi”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: II*, editör Kemal Taşcı, Kader Altın. 403-416. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
- Atam, Şenay. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kıtık (1887)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.
- Ayalon, Yaron. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Aybar, Meriç. “Osmanlı Devleti’nde Kıtık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği”. *Mavi Atlas Dergisi*. 5/2 (2017): 474-488.
- Aydın, Merve. “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Aydın Vilayeti’nde Çekirge İstilaları”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2018.
- Aydın, Mesut. “1808-1839 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Doğal Afetler”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi, 2018.

- Ayışığı, Metin. “Balkan Savaşları Sırasında Kolera İle Mücadele”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 126/248 (2020): 49-64.
- Başar, Burak; Silahşör, Yener. “Yemek Kültürü”. *İçinde Erzincan 2019*, editör Hüsrev Akın. 471-486. Erzincan. Erzincan Valiliği Yayınları, 2019.
- Başbüyük, Adem. “Gercanis ve Kuruçay kazalarının XVII. Yüzyıl Ortalarında Nüfus ve Yerleşme Özellikleri”. *Doğu Coğrafya Dergisi*. 17/27 (2013): 85-104.
- Bayar, Yener. “1873-1875 Orta Anadolu Kıtılığı”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.
- Baytimur, Süha Oğuz; Tatar, Özcan. “Osmanlı Devleti’nde Çekirge İstilaları ve Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri (1789-1839)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 8/24 (2020): 325-347
- Birol, Nurettin. *19. Yüzyılda Erzincan: Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşı’na Kadar (1839-1914)*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2020.
- BOA, ŞD. H. 29.02.1299, 1175/21.
- BOA, A. DVN. MHM. H. 08.10.1264, 6/31.
- BOA, A. DVNS.MHM.d. H. 20.03.1141, 135/629.
- BOA, A. DVNS.MHM.d. H. 10.11.1138, 133/868.
- BOA, A. MKT. H. 30.12.1263, 104/3.
- BOA, A. MKT. MHM. H. 28.05.1264, 5/7.
- BOA, A. MKT. UM. H. 15.03.1281, 797/29.
- BOA, A.MKT. MHM. H. 26.05.1313, 657/27.
- BOA, BEO. H. 02.08.1311, 356/26692-2.
- BOA, BEO. H. 02.08.1311, 356/26692-3.
- BOA, BEO. H. 07.09.1310, 176/13154.
- BOA, BEO. H. 15.01.1310, 47/3463.
- BOA, BEO. H. 19.02.1314, 819/61410.
- BOA, BEO. H. 19.03.1310, 86/6388
- BOA, BEO. H. 19.08.1328, 3796/284700
- BOA, BEO. H. 21.10.1326, 3434/ 257503
- BOA, BEO. H. 27.06.1328, 3775/283111.
- BOA, BEO. H. 28.11.1311, 413/30946.
- BOA, C. DH. H. 29.11.1297, 38/1887.
- BOA, DH. İ. UM. EK. H. 28.04.1337, 50/113.
- BOA, DH. MHT. H. 22.06.1310, 2041/80.
- BOA, DH. MKT. H. 01.11.1326, 2669/16,1.
- BOA, DH. MKT. H. 01.11.1326, 2669/16,2.
- BOA, DH. MKT. H. 01.11.1326, 2669/21.
- BOA, DH. MKT. H. 01.11.1326, 2669/21.
- BOA, DH. MKT. H. 04.05.1310, 02024/87.01.
- BOA, DH. MKT. H. 06.05.1305, 1396/69.
- BOA, DH. MKT. H. 08.02.1307, 1663/65.

BOA, DH. MKT. H. 08.07.1305, 1495/92.
BOA, DH. MKT. H. 09.10.1305, 1513/96.
BOA, DH. MKT. H. 15.04.1327, 2803/97.
BOA, DH. MKT. H. 15.08.1305, 1504/74.
BOA, DH. MKT. H. 16.05.1310, 2028/60.
BOA, DH. MKT. H. 16.05.1327, 2832/30.
BOA, DH. MKT. H. 20.06.1311, 192/58.
BOA, DH. MKT. H. 20.06.1311, 192/58.
BOA, DH. MKT. H. 21.10.1304, 1431/104.
BOA, DH. MKT. H. 22.06.1310, 2041/80.
BOA, DH. MKT. H. 27.02.1327, 2771/58.
BOA, DH. MKT. H. 27.02.1327, 2771/58.
BOA, DH. MKT. H. 28.08.1310, 13/1.
BOA, DH. MKT. H. 28.10.1326, 1306/16.
BOA, DH. MKT. H. 02.03.1309, 1874/115.
BOA, DH. MKT. H. 20.03.1309, 1882/18.
BOA, DH. MKT. H. 28.11.1298, 1337/102.
BOA, DH. MKT. H. 28.11.1325, 1219/77.
BOA, DH. MKT. H. 28.11.1325, 1219-77.
BOA, DH. MKT. H. 30.02.1322, 851/54.
BOA, DH. MUİ. H. 01.02.1327, 1/37.
BOA, DH. MUİ. H. 12.07.1328, 1/34.
BOA, DH. ŞFR. H. 02.02.1332, 516/18.
BOA, DH. ŞFR. H. 13.08.1335, 77/27.
BOA, DH. ŞFR. H. 25.12.1331, 512/62.
BOA, DH. TMIK. M. H. 02.05.1326, 270/39.
BOA, DH. TMIK. S. H. 03.06.1315, 15/33.
BOA, DVN. MKT. H. 25.09.1311.25, 9/11.
BOA, HR. SYS. H. 07.06.1919, 2487/10.
BOA, İ. DH, H. 15.02.1276, 442/29201.
BOA, İ. DH. H. 07.05.1326, 16/33.
BOA, İ. DH. H. 26.11.1272, 350/23057.
BOA, İ. HUS. H. 24.04.1310, 5/56.
BOA, İ. HUS. H. 30.08.1326, 169/87.
BOA, İ. KAN. H. 20.03.1310, 1/4.
BOA, İ. MMS. H. 17.03.1288, 41/1688.
BOA, İ. MVL. H. 05.09.1281, 526/23612.
BOA, İ. MVL. H. 06.05.1269, 262/9913.
BOA, İ. MVL. H. 08.05.1269, 264/10031.
BOA, İ. MVL. H. 15.10.1266, 179/5354

- BOA, İ. MVL. H. 20.06.1265, 141/3910.
BOA, İ. MVL. H. 20.06.1268, 234/8205.
BOA, İ. MVL. H. 23.01.1279, 469/21271.
BOA, İ. MVL. H. 25.01.1280, 487/22094.
BOA, İ. MVL. H. 27.05.1266, 165/4874.
BOA, İ. RSM. H. 20.08.1325, 29/13.
BOA, İ. MVL. H. 12.07.1277, 442/19636.
BOA, İE. SH. H. 30.11.110, 2/104.
BOA, MV. H. 04.11.1326, 122/3.
BOA, MV. H. 12.11.1327, 134/32.
BOA, MV. H. 1328.02.06, 137/17.
BOA, MV. H. 19.11.1326, 122/42
BOA, MV. H. 21.08.1305, 32/5.
BOA, MVL. H. 14.10.1280, 670/11.
BOA, MVL. H. 14.10.1280, 670/11.
BOA, MVL. H. 23.10.1264, 28/14.
BOA, MVL. H. 29.08.1267, 239/4
BOA, ŞD. H. 16.07.1305, 1507/14.
BOA, ŞD. H. 23.06.1305, 1507/9.
BOA, Y. A. RES. H. 05.09.1305, 43/5.
BOA, Y. MTV. H. 08.05.1310, 71/45.
BOA, Y. PRK. ASK. H. 23.02.1312, 99/84.
BOA, Y. PRK. BŞK. H. 08.08.1310, 29/56.
BOA, Y. PRK. UM. H. 17.05.1313, 33/33.
BOA, Y. PRK. AJZ. H. 29.12.1300, 8/87.
BOA, Y. PRK. ASK. H. 20.10.1305, 48/28, 3.
BOA. DH. MTV. H. 19.05.1329, 16-1/4-1.
BOA. MV. H. 11.08.1308, 63/69.
Can, Adem. “Mustafa Kutlu’nun Hikâyelerinde Ritim”, içinde *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, editör Hüsrev Akın, 497-506 Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2016.
Cöhce, Salim. “Artuklular ve Belek’in Kemah Yöresini İşgali”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: II*, editör Kemal Taşçı, Kader Altın. 20-31. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
Çakar, Enver. “19. Yüzyıl Ortalarında Arapgir Esnafı”. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*. C.7, S. 13, Mart 2020, s. 1-31.
Çakar, Enver; Kara, Füsün. “17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağı’nda İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avârız-Hane Defterine Göre)”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C/2 (2005): 385-412.

- Çalışkan, Adem; Eyicil, Adem. “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Halep ve Civarında Salgın Hastalıklar”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9/18 (2019): 1289-1320.
- Çavuş, Remzi. “Osmanlı Devleti’nde Çekirgelere Karşı Mücadele (1908-1918)”. *Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi*. 18/2 (2017): 59-76.
- Çılğın, Zeynel. “CBS kullanılarak Munzur Dağlarının ve Yakın Çevresinin Sıcaklık ve Yağış Özelliklerinin Belirlenmesi”. İçinde *Coğrafya Araştırmalarında Coğrafi Bilgi Sistemleri Uygulamaları*, editör Ebru Akköprü, Mehmet Fatih Döker. 287-310. İstanbul: Pegem Akademi Yayınları, 2019.
- Çiçek, Fatih. “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Erzincan’da Eşkîyalık Hareketleri (1750-1800)”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: III*, editör Süleyman Lokmacı, Fatih Çiçek. 246-258. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
- Danacı, Memet Cem; Aldırmaz Akkaya, Fatma. “Kemaliye’de (Eğir) Sürdürülebilir Turizm Yönetimi Ekseninde Gelecek Projeksiyonu”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11/1 (2018): 233-250.
- Demir, Alpaslan. “Erzincanlı Göçmenler ve İskân Tarihi Açısından Önemi”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: III*, editör Süleyman Lokmacı, Fatih Çiçek. 216-224. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
- Demir, Alpaslan. “Osmanlı Devleti’nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu”. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 67 (2014): 33-45.
- Doğan, Arslan. “İstanbul’da Meydana Gelen Doğal Afetler ve Sosyal Hayata Etkisi (XVI.-XVIII. Yüzyıl)”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2017.
- Eldem, Vedat. *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Emecen, Feridun. “Devre Çıkma”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9: 250-251. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Erler, Mehmet Yavuz. *Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*. İstanbul: Libra Yayıncılık 2012.
- Erler, Mehmet Yavuz. “Ankara ve Konya Vilayetlerinde Kuraklık ve Kıtık (1845 ve 1874 yılları)”. Yayımlanmış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 1997.
- Erler, Mehmet Yavuz. “Kıbrıs’ta Çekirge İstilasası (1845-1869)” *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*. 10 (2002): 195-205.
- Erler, Mehmet Yavuz; “Meşrutiyet İdaresi Altında Erzurum Sel Baskını”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 11 (2010): 31-61.
- Ersan, Mehmet. “Türkiye Selçukluları İle İlişkileri Bağlamında Erzincan Mengüçöklüleri Hakkında Bir Değerlendirme”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: II*, editör Kemal Taşçı, Kader Altın. 41-48. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
- Ezer, Feyzullah. “Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları”. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*. 3 (2003): 18-23.
- Geyikoğlu, Hasan. “Erzincan ve Yassı-Çimen Savaşı”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: II*, editör Kemal Taşçı, Kader Altın. 49-64. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.

- Geyikoğlu, Hasan. “Moğollar’ın Selçuklular’dan Sonra Anadolu’ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: II*, editör Kemal Taşçı, Kader Altın. 65-74. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
- Gökhan, İlyas. “XIII.-XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye’de Krizler, Kıtıklar ve Vebalar”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1998.
- Gönençgil, Barbaros; Vural, Güneyi. “Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Etkileri”, içinde *TUCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, editör Ali Özçağlar, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Gül, Abdulkadir Gül. “Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği:1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2/9 (2009): 144-158.
- Gül, Abdulkadir. “Eğin Esnaf Teşkilatı (XIX. Yüzyıl)”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: IV*, editör İbrahim Caner Türk, Muhammed Köse. 97-126. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
- Gül, Abdulkadir. “Kemah Kazasının Demografik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre)”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10/1 (2017): 125-136.
- Gül, Abdulkadir. “Osmanlı Dönemi Dersim Bölgesinde Yaşanan Güvenlik Sorunları”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3/18 (2015): 1-33.
- Gül, Abdulkadir. “Osmanlı Dönemi Erzincan Kazasının Yerleşme ve Demografik Durumu”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: III*, editör Süleyman Lokmacı, Fatih Çiçek. 2-58. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
- Gül, Abdulkadir. “Osmanlı Döneminde Erzincan Kazası’nda Ulaşım ve Haberleşme”. *History Studies*, 3/1 (2011): 113-129.
- Gül, Abdulkadir. “Son Dönem Osmanlı Taşrasında Yaşanan İç Göçlere Dair Bazı Değerlendirmeler”. İçinde *Geçmişten Günümüze Malatya Kent, Kültür, Kimlik Cilt I*, editör, Selcan Koçaslan. 303-320. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, 2017.
- Gül, Abdulkadir. “Son Dönem Osmanlı Taşrasında Yaşanan İç Göçlere Dair Bazı Değerlendirmeler (Eğin Kazası Örneği)”. *Turkish Studies*. 10/13 (2015): 93-112.
- Gül, Abdulkadir. “XIX. Yüzyılda Erzincan Kazası’nda Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 41 (2009): 239-270.
- Gül, Abdulkadir. *Dersim’deki Osmanlı Modernleşme Dönemi*. İstanbul: İdil Yayıncılık, 2015.
- Gül, Abdulkadir. “Erzincan”. İçinde *Türklerde Çevre ve Şehircilik Medeniyetimizi Yaşatan İller Cilt:II*, editör Yusuf Küçükdağ vd., 172-178. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023.
- Günay, Raziye. “Dersim’de Sosyal Yapının Tarihi Arka Planı (XVI.- XVIII. Yüzyıllar)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2018.
- Hıdıroğlu, İrfan, Kotanlı, Şadiye. “Tarihsel Süreçte Yaşanan Deprem Acılarının Sözlü Üretimlerle Kültüre Yansıması: Erzincan İli Örneğinde Bir İnceleme”, içinde *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Cilt I*, editör Hüsrev Akın, 551-562. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2016.

- https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/190603/mod_resource/content/0/1.%20HAFTA.pdf.
- <https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler> Erişim Tarihi 28.08.2023,
- “Jeolojik Kaynaklı Afetler ve Halk Sağlığına Etkileri”. Erişim Tarihi 31.08.2023, <https://www.recepakdur.com/media/1718/jeolojik-kaynakli-afetler.pdf>.
- <http://www.erzincan.gov.tr/tarihce>
- https://mimoza.marmara.edu.tr/~avni/ERZiNCAN/erzincan_belgelgi.htm. 11.04.2023.
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52390105>.
- İlgürel, Mücteba. “1784 Erzincan Depremi”, içinde *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, editör İlhan Şahin, 197-202. İstanbul: Globus Dünya Basımevi, 2000.
- İlter, Metin Serhat. “Kırsal Yoksulluk, Göç ve Afet İlişkisi: Zeytinköy Orman Yangını Örneği”. *Afet ve Risk Dergisi*. 2 (2019): 80-94.
- İnalcık, Halil. “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar”. İçinde *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, editör İsmail E. Erünsal, Christopher Ferrard, Christine Woodhead. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi C.I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.
- İsis, Nil. “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı’da Salgın Hastalıklar ve Sağlık Politikaları Üzerine Değerlendirmeler”, https://www.academia.edu/5802324/18_ve_19_Yüzyıllarda_Osmanlı_da_Salgın_Hastalıklar_ve_Sağlık_Politikaları_Üzerine_Değerlendirmeler.
- İstanbulu, Serenat. “Erzincan Türkülerinde Konular”, içinde *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Cilt II*, editör Hüsrev Akın, 173-181. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Kadioğlu, Mikdat. “Kuraklık Kırını Risk Yönetimi”. İçinde *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*, editör Mikdat Kadioğlu, Özdamar, E., Ankara: JICA Türkiye Ofisi Yayınları, 2008.
- Kadioğlu, Yahya; Yılmaz, Yusuf. “Küçük Buzul Çağı, Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celali İsyanları Üzerindeki Etkileri”. *Studies of the Ottoman Domain Dergisi*. 7/12 (2007): 267-288.
- Kadioğlu, Zakine vd.” Erzincan ve Erzurum İllerinde Sebze Olarak Tüketilen Yabancı Bitki Türlerinin Tespiti ve Kullanım Şekilleri”, içinde *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, editör Hüsrev Akın, 855-875. Erzincan Binali yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Kapluhan, Erol. “Türkiye’de Kuraklık ve Kuraklığın Tarıma Etkisi”. *Marmara Coğrafya Dergisi*. 47 (2013): 487-510.
- Kara, Ruhi. “Erzincan Adı Üzerine”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/2 (2016): 25-38.
- Kara, Ruhi. “Erzincan Folklorunda Hikâyeli Türküler”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12/1 (2019): 177-210.
- Karademir, Zafer. *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kutluklar (1560-1660)*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

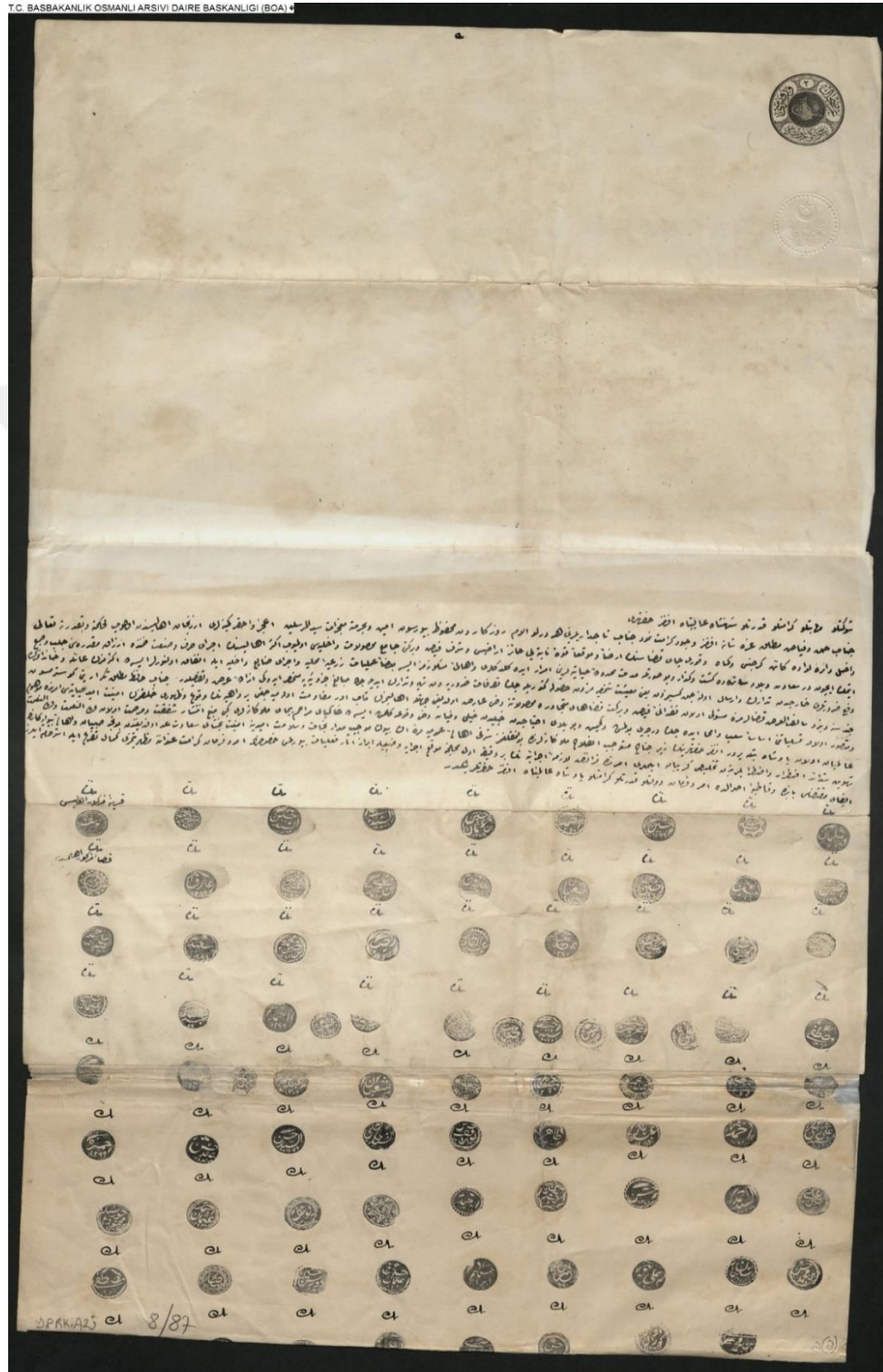
- Karademir, Zafer. “Osmanlı İmparatorluğunda Darlık Ekonomisi ve Kıtliklar: 1560-1660” Yayınlanmış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2013.
- Karadeniz, Vedat. “Erzincan Ovasında Toki Uygulamaları ve Kentleşme Üzerine Etkileri”. *Doğu Coğrafya Dergisi*. 19/31 (2014): 101-128.
- Karadeniz, Vedat; Altınbilek, Mustafa Samet. “Erzincan İlinin İdari Coğrafya Analizi ve İdari Sınırlardan Kaynaklanan Sorunlar”, içinde *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, editör Hüsrev Akın, 89-100. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Karataş, Yakup. “Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nde Erzurum (Sosyal, Ekonomik, İdarî ve Demografik Yapı)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2010.
- Karataş, Yakup. “Arz ve Mazharalar Işığında Erzincan Ahalisinin Talepleri”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: IV*, ed., İbrahim Caner Türk, Muhammed Köse. 348-369. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
- Kardaş, Sedat. “Divan Şiirinde Kıtıkla İlgili Manzumeler”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 22, (2019): 519.
- Kılıç, Orhan. “Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Kıtliklar”. İçinde *Türkler Ansiklopedisi* 10: 718-730. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kılıç, Orhan. “Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri”. İçinde *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği*, editör Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut. 17-57. Ankara: TÜBA, 2020.
- Kiskira, Constantina. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler”. İçinde *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler*, editör Elizabeth Zachariadou. 137-148. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Kobyay, Elif Şebnem. “Türkiye’de Yağmur Törenleri ve Yağmurla ilgili İnanışlar”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014.
- Köse, Fatih. “1756 İstanbul Yangını”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 (2019): 191-213.
- Köse, Muhammed. “XIX. Yüzyılda Kemah ve Vakıfları”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: IV*, editör İbrahim Caner Türk, Muhammed Köse. 703-719. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
- Köse, Muhammed; Akkuş, İ. Kurtcebe; Doğan, İsmail. “XIX Yüzyılda Nüfus Defteri ve Salnamelere Göre Refahiye (Gercanis Kazası)”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: IV*, editör İbrahim Caner Türk, Muhammed Köse. 454-476. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
- Köse, Resul. “1939 Büyük Anadolu Depremi ve Uluslararası İnsani Yardım Seferberliği”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: V*, editör Erdem Yavuz, Yusuf Ziya Keskin, 547-578. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2019.
- Kuş, Ayşegül. “Tozer’in Turkish Armenia ve Eastern Asya Minor Adlı Yapıtında Yozgat ve Çevresinde Yaşanan Kıtlığın (1873-1875) Doğal ve Sosya-Ekonomik Sonuçları”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 44 (2018): 107-132.
- Kutluğ, Emin. “Osmanlı Arşiv Belgeleri İle Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Erzincan”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: V*, editör Erdem Yavuz, Yusuf Ziya Keskin. 42-55. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.

- Mamedova, Roiala. “Küçük Buzul Çağı’nın Osmanlı’ya Etkisi”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Menekşe, Metin. “Bingazi’de Meydana Gelen Kuraklık ve Etkileri: Kıtık ve Göç (1892-1893)”. *SUTAD*. 49 (2020): 451-474.
- Mengirkon, Sabri. “19. Yüzyılda Diyarbekir’de Kıtık”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2021.
- Miroğlu, İsmet. “Erzincan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11: 318-321. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Miroğlu, İsmet. “Osmanlı Yol Sistemine Dair”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*. 15 (1997): 241-252.
- Okuşluk Şenesen, Refiye. “Türk Halk Kültüründe Bolluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri”. *Folklor/ Edebiyat Dergisi*. 17/66 (2011): 209-228.
- Öner, A. Kerim. “Erzincan’ın İslam Topraklarına Katılması”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: II*, editör Kemal Taşçı, Kader Altın. 589-598. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
- Özcan, Abdülkadir. “İlâne”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19: 228-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özcan, Ahmet Şahin. “Afet ve Acil Durum Yönetimi Mahiyeti İlgili Kurumları ve Kapsamı”. *İdarecinin Sesi Dergisi*. 144 (2011): 11-16.
- Özdemir, Hasan. *Türkiye Afetler Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları, 2016.
- Özer, Sevilay. *Anadolu’da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk üzerinde Etkisi (1914-1945)*. Ankara: TTK Yayınları, 2016.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Pamuk, Şevket. *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Parlak, Nizamettin. “Klasik Kaynaklarda Erzincan’ın Yeri ve Önemi”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: II*, editör Kemal Taşçı, Kader Altın. 225-239. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
- Satılmış, Selahattin. “Aydın Vilayetinde Doğal Afetler (1850-1900)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2012.
- Sertel, Savaş. “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 24/1 (2014): 269-282.
- Shaw, Stanford J.. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 2017.
- Suraiya, Faroqhi. *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çeviren Ayşe Berktaş, İstanbul: Alfa Yayınları, 2010.

- Suraiya, Faroqhi. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler*, Çeviren Zülal Kılıç, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.
- Suraiya, Faroqhi. *Osmanlı Zanaatkârları İmparatorluk Döneminde Zanaatlar ve Loncalar*, Çeviren Zülal Kılıç, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Şahin, İlhan. “Kemah”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25: 219-220. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Şengül, Serkan, Türkay, Oğuz. “Erzincan Mutfak Kültüründe Yer Alan Gastronomi Unsurlarının Destinasyon pazarlamasında Kullanılması”, içinde *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Cilt II*, editör Hüsrev Akın, 1025-1030. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Şimşek, Kamuran. “Osmanlı Devri Denizli’de Sığır Vebası: Vebâ-yı Bakarı”, *Belgi Dergisi*, 2/19 (2020): 2068-2080.
- Tansü, Yunus Emre. “Editörden”, içinde *Küresel Salgın ve Güvenlik: Tarihsel Süreç*, VII, editör Yunus Emre Tansü. V-VI. Gaziantep: İksad Yayınları, 2020.
- Taş, Erhan. “1914-1923 Yılları Arasında Dersim’de (Tunceli) Asayiş”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2021.
- Taş, Fahri; Turhan, Salih. *Erzincan Türküleri I*. Erzincan: Erzincan Valiliği Kültür Yayınları, 2004.
- TDK, (2023). “Karaborsa”. İçinde Güncel Türkçe Sözlük. 11.09.2023, <https://sozluk.gov.tr/>
- Tekemen Altıntaş, Eylem. “19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Yaşanan Kuraklığın Ankara’ya Yansıması”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*. 24/1 (2018): 1-13.
- Tekin, Saadet. “19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında Batı Anadolu’da Yaşanan Kuraklık Olayları”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 33 (2015): 3219-341.
- Tuncel, Metin. “Fırat”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13: 33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Turhan Sarıköse, Selma. “XIX. Yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2013.
- Türk Dil Kurumu. “Göç”. Erişim Tarihi 04.09.2023, <https://sozluk.gov.tr/>
- Ülgener, Sabri Fehmi. *Tarihte Darlık Buhranları*, İstanbul: Derin Yayınları, 2006
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi 2017.
- Ürekli, Fatma. Ürekli; “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Literatür”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 8/6 (2010): 101-130.
- Varol, Nehir; Selimoğlu, Eda; Gültekin, Timur. “Anadolu’da İklimle Bağlı Kıtlik Afeti ve Risk Yönetimi”. *Antropoloji Dergisi*. 37 (2019): 81-89.
- Varlık, Nühket; “Tâun”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40:175-177. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Veinstein, Gilles. “Karadeniz’in Kuzeyinde Büyük 1560 Kuraklığı: Osmanlı Yetkililerinin Durumu Algılayışı ve Gösterdikleri Tepkiler”. İçinde *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler*, editör Elizabeth Zachariadou. 297-306. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- White, Sam. *Osmanlıda İsyân İklimi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.

- Yavaş, Hikmet. “Türkiye’de Doğal Afetlerin Merkez-Yerel İlişkiler Açısından Yönetim Sorunları” . *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7/3 (2005): 280-301.
- Yavuz, Erdem. “1939 Erzincan Depremi ve Depremın Etkileri”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: V*, editör Erdem Yavuz, Yusuf Ziya Keskin, 523-534. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
- Yıldız, Filiz. Dursun, Onur. “ ‘Milli Bir Felaket’ ve Basında Yaraları Sarma Çabası Gazetelerde 1393 Erzincan Depremi ve Ulusal Dayanışmanın İnşası”. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. 54 (2021): 49-76.
- Yıldız, Kenan. “Şehir Topografyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları”. İçinde *Büyük İstanbul Tarihi Cilt: I*, editör Coşkun Yılmaz, M. Akif Aydın. 489-503. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, 2015.
- Yılmazçelik, İbrahim; Erdem, Sevim. “II. Abdülhamid Döneminde Dersim Sancağındaki İdari Yapı ve Ulaşım Ağı”. *Akademik Bakış Dergisi*. 11/21 (2017): 223-243.

EK 1: Erzincan'ın Bazı Kazalarında Kıtlık Baş Gösterdiği

EK 2: Kıtılık Ve Kuraklık\Erzurum Vilayeti Ve Kuruçay Kazasındaki Kıtılık Sebebiyle Müretteb Olup Bir Kısım Gönderilen Zahirenin Kefalet-İ Mütelselsile İle Ta'vizan Değil Bir İane Olarak Verilmesi Talebi.

۱	نور	نخایرات تغیر و تبدل در دولت و امور و مشی و عیال و عیال	نایب	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰	۵۱	۵۲	۵۳	۵۴	۵۵	۵۶	۵۷	۵۸	۵۹	۶۰	۶۱	۶۲	۶۳	۶۴	۶۵	۶۶	۶۷	۶۸	۶۹	۷۰	۷۱	۷۲	۷۳	۷۴	۷۵	۷۶	۷۷	۷۸	۷۹	۸۰	۸۱	۸۲	۸۳	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶	۹۷	۹۸	۹۹	۱۰۰
۱	نور	نخایرات تغیر و تبدل در دولت و امور و مشی و عیال و عیال	نایب	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰	۵۱	۵۲	۵۳	۵۴	۵۵	۵۶	۵۷	۵۸	۵۹	۶۰	۶۱	۶۲	۶۳	۶۴	۶۵	۶۶	۶۷	۶۸	۶۹	۷۰	۷۱	۷۲	۷۳	۷۴	۷۵	۷۶	۷۷	۷۸	۷۹	۸۰	۸۱	۸۲	۸۳	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶	۹۷	۹۸	۹۹	۱۰۰

دخلمه نظار هیدیکه
 ۱۹ کانون اولش اعانه اراهی لازم خلوت فخر اهلایک اجنبی بدینده کلا ایسا وساره ملک تیکه
 کون بکونه نظر اتمیکه اولیغند مقدر اجمعی تحدید کسیرید موبیا محضوانه بر ملک ابد ده بکونه قدر اجنبی اجمعی
 محاسبه تحقیقانه اهل شیلده نفوسک تأیید حیاتیویه قریبیک کیله زخیره ملک نظایر برادر قدر بورا ایضانه
 ازوم عین وقوی واردر و ذکر زخیره ملک تقیید برابر بر کسیرس دیار سربا اعتبار یله یلیم یلایک بالغ
 اولیغی یای هر دره اکر کمق در فقط یاسید اهلایک شه یاجنبی امضاء محله ده کلا شلیغند کونوزده
 برجاه عین الو و کلر ملک زخیره ده برینه قولونوزده در سربا کیل زخیره ملک عکشا هانه اراهی اجمیوه
 یاسید ایسانه کی خطره در عیضال الانجبال اعنه در یویم معوضه قریبیک کیله زخیره ملک محاسبه اعانه
 صوریله توریف معن یولس مجلس اراده ولایه فادیکله معوضه فوات ۱۸۰۰ طبع اولش
 از فرم و ایستادن نائب
 نسیم

EK 3: Dersim'in Kızılkilise Ve Mazgird Kazalarıyla Çarsacak'ın Peri Karyesinin Kıtık Ve Zahire Fiyatlarının Artmasından Dolayı Zor Durumda Kalan Halkına, Mahalli Mal Sandığından Para Yardımında Bulunulması.

[illegible]

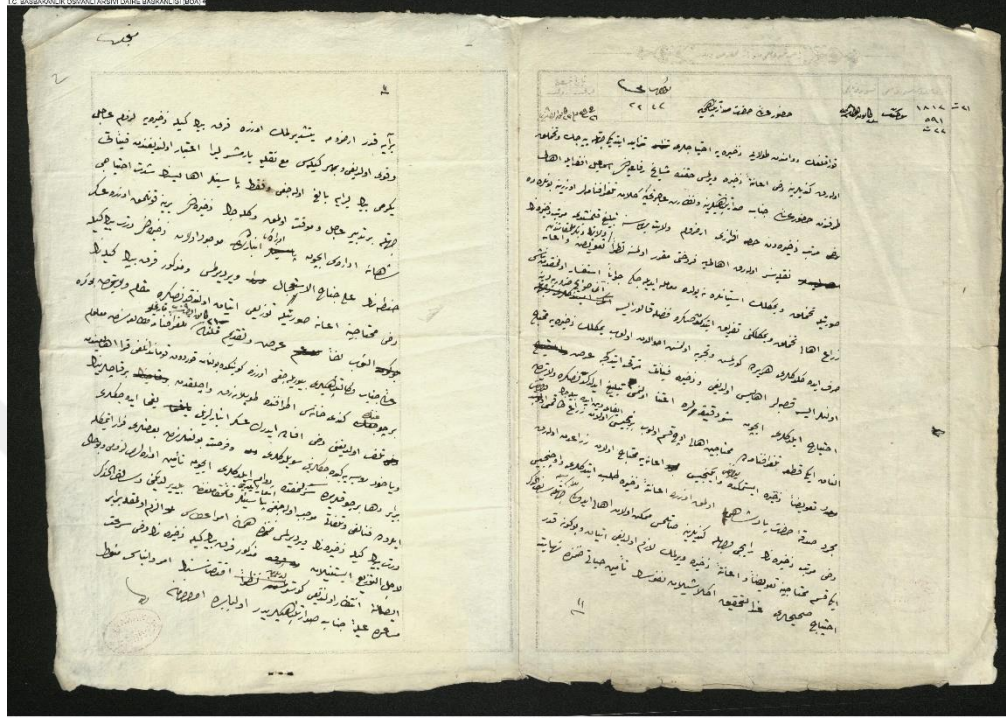
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ◀

DH.MKT.01340.00101.002

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ➔

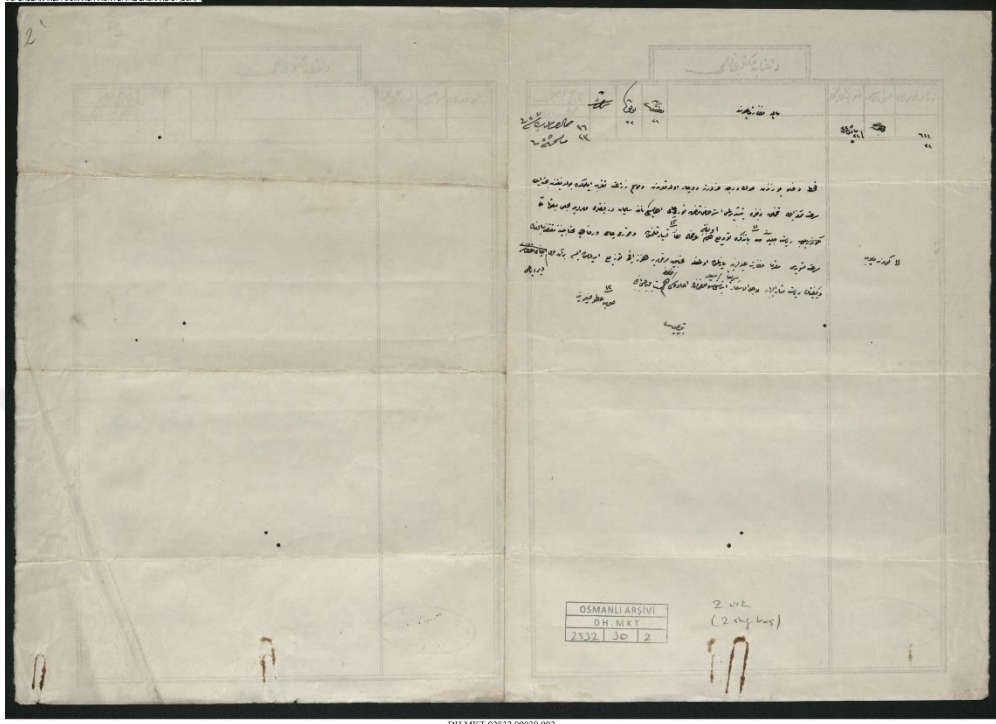
İ.RSM.00029.00013.002

EK 6: Erzurum Vilayeti Ve Kuruçay Kazasındaki Kıtlık Sebebiyle Müretteb Olup Bir Kısmı Gönderilen Zahrenin Kefalet-İ Mütelselsile İle Ta'vizan Değil Bir İane Olarak Verilmesi Talebi.

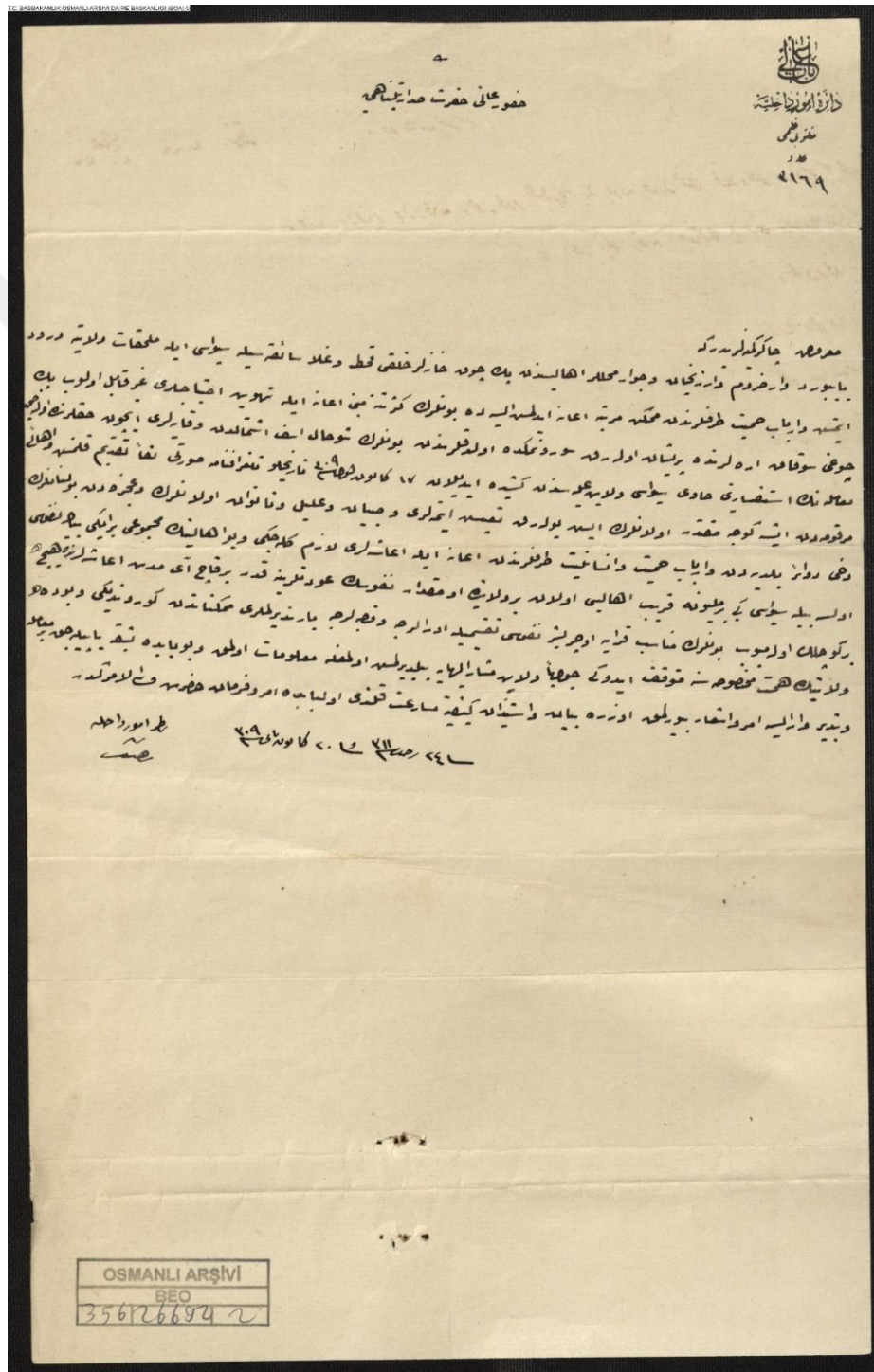
DH.MKT.00192.00058.002

EK 7: Kıtık Ve Pahalılık Yüzünden Zaruret İçerisinde Bulunduklarından Acele Tohumluk Zahire Yetiştirilmesi Talebini Havi Kuruçay Ahalisi Namına Süleyman'ın Arzuhalinin Gönderildiği.

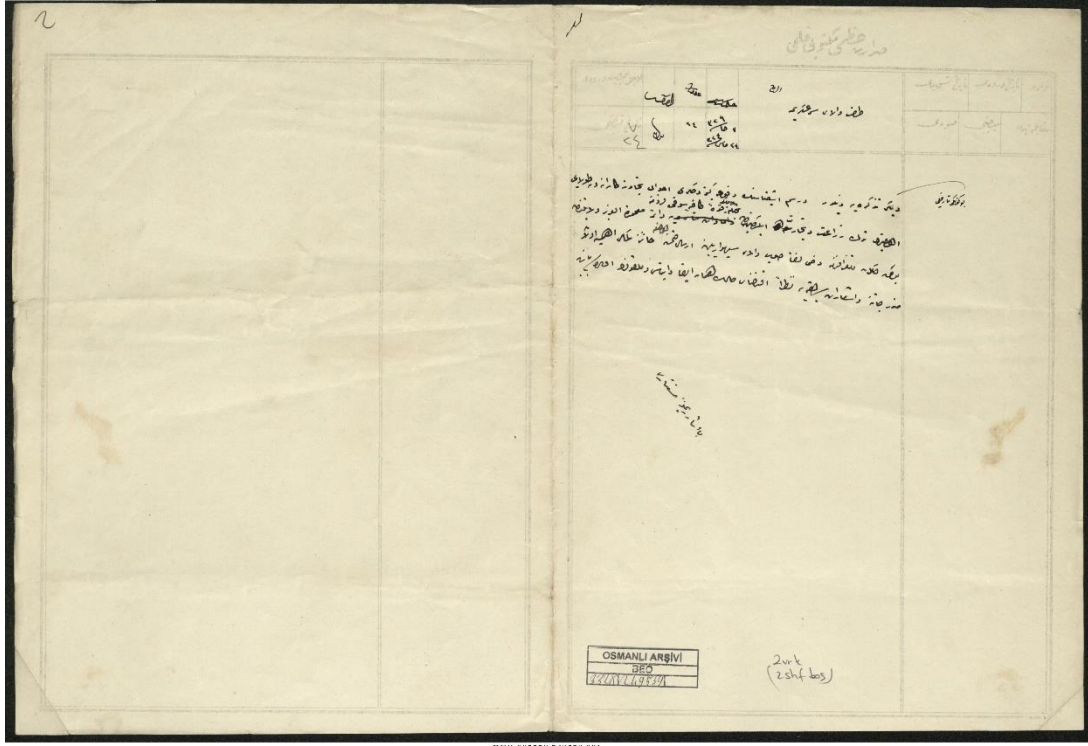

[illegible]

EK 9: Bayburd, Erzurum Ve Erzincan Ve Civar Mahaller Ahalisinden Olup Kaht Ü Gala Hasebiyle Düçar Olan Ahaliden İşe Güce Muktedir Olanları İş Bularak Tayin Etmek Ve Sıbyan Ve Alil Ve Güçsüz Takatsız Olanları Devair-İ Belediteden Ve Ashab-ı Hamiyet Tarafından İane Ve İaşe Edilmeleri İçin Münasip Kur'aya Üçer Beşer Taksiminin Münasip Olduğu.

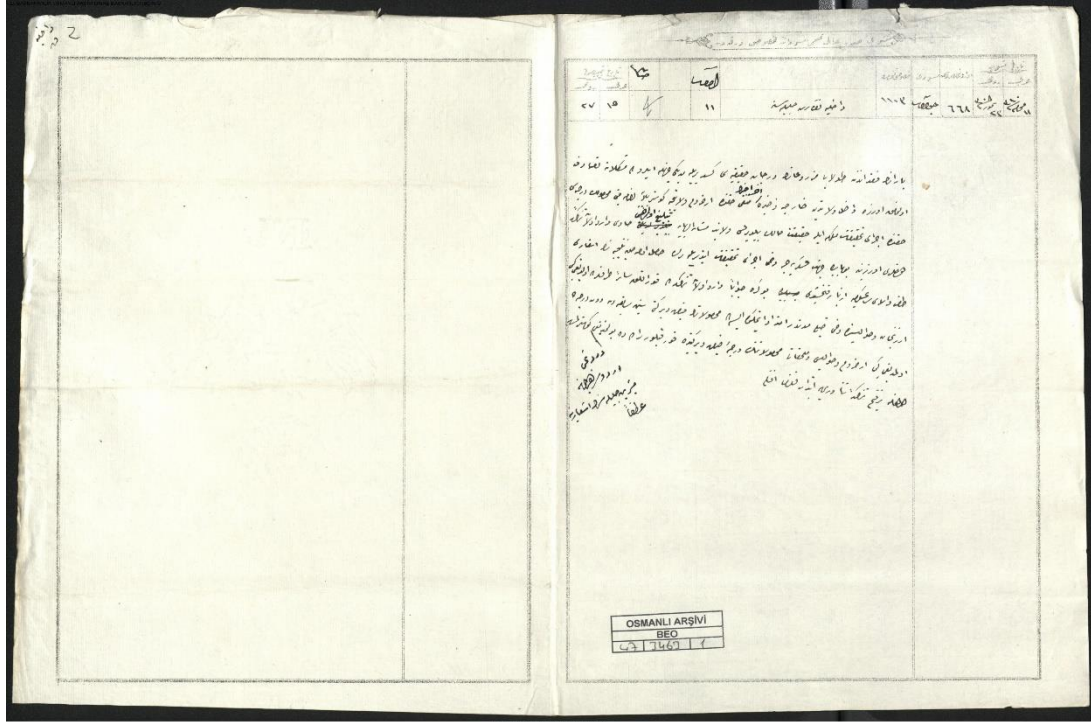

**EK 10: Dersim Eşkîyasının Vukua Getirdikleri Ahval-İ Tecavüzkaranedен Dolayı
Ahalinin Terk-İ Ziraat Ve Ticaret Eylediğinden Bahisle Kuvve-İ Kafiye Sevki
Lüzumuna Dair.**

BFO.003328.249539.001

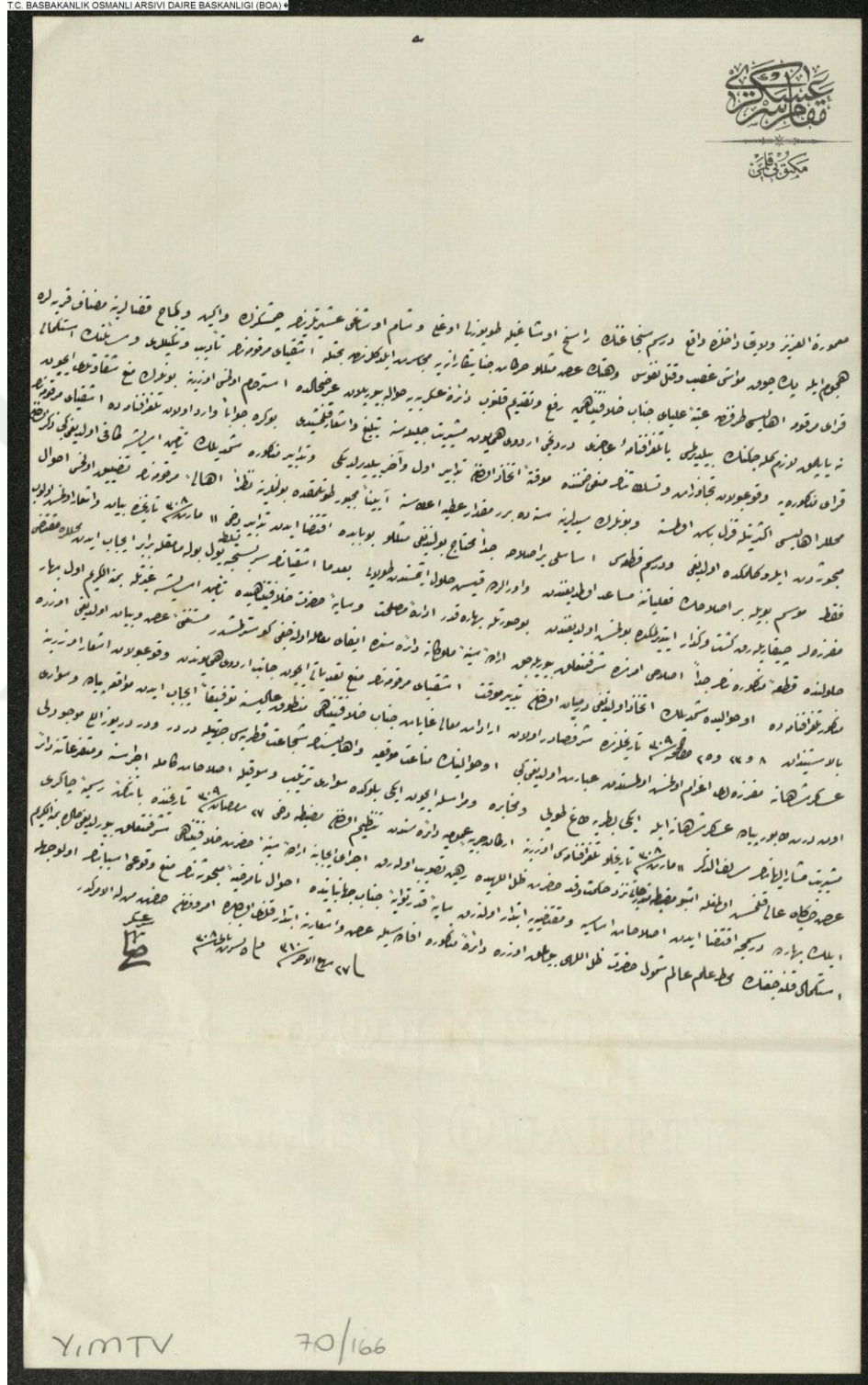
**EK 11: Kuraklığın Erzincan Ve Havalisinde Devam Etmekle Birlikte Mahsulatın Çok
Kötü Derecede Olmadığı.**

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ◆

DH.MKT.01992.00041.001

EK 13: Dersim Sancağında Bazı Aşiretlerin Köylerine Vuku Bulan Taaddiyat Ve Tecavüzatından Bahisle Gerekli Tedbirin Alınması Hususunda Bu Köyler Halkı Tarafından Gönderilen Arzuhal Üzerine Yapılan Muamele.

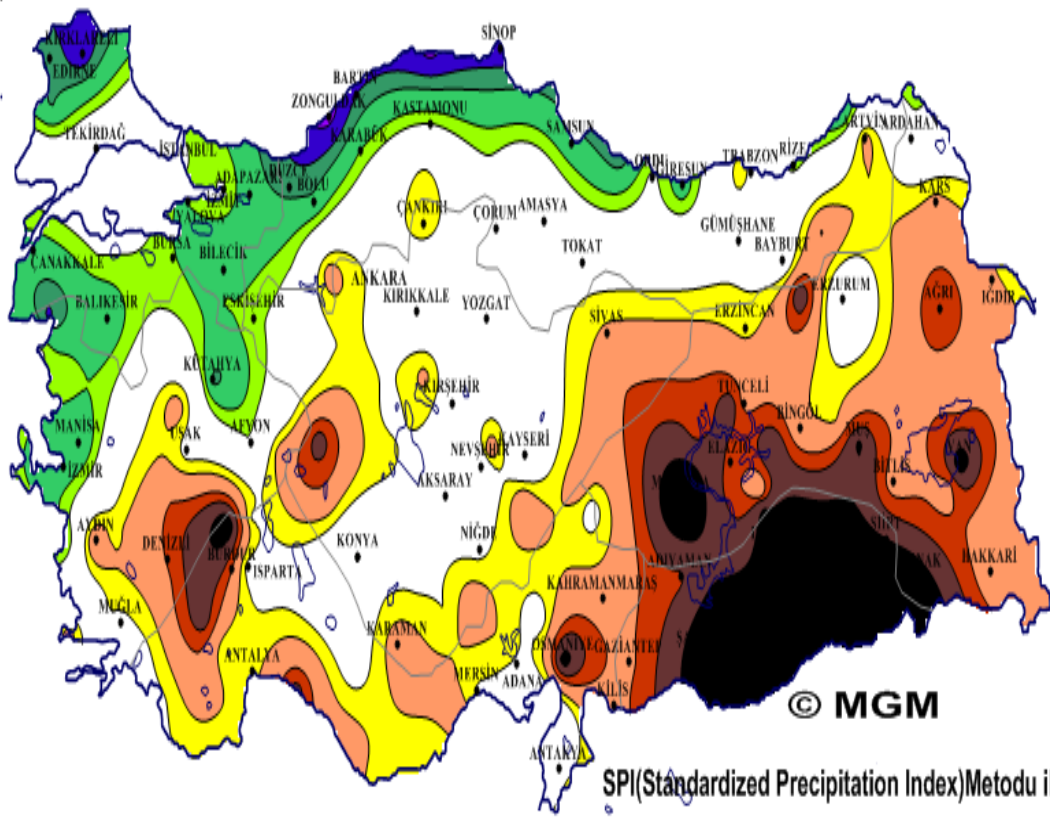
EK 14: Yukarı Fırat Bölgesi Haritası (Erzurum)

Kaynak: <http://tarihvedenedeniyet.org/2009/10/erzurum-vilayeti.html> Erişim Tarihi

(26.04.2023)

EK 15: Meteorolojik Kuraklık Haritası

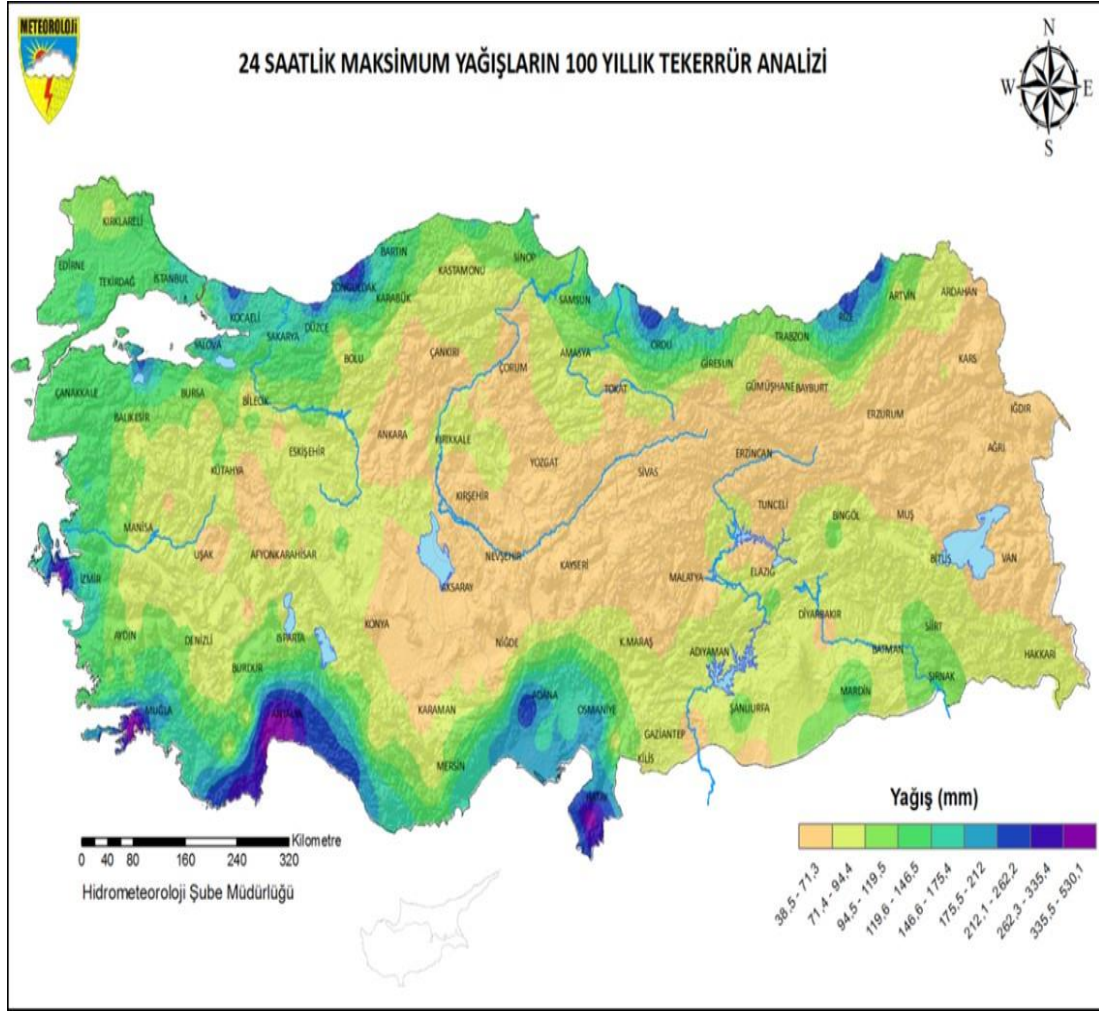

* Bu veriler kalite kontrolünden geçmemiştir.

Kaynak: <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/kuraklik-analizi.aspx?d=yillik> Erişim Tarihi (26.04.2023)

Ek 16: 24 Saatlik Maksimum Yağışların 100 Yıllık Tekerrür Analizi

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Salih COŞKUN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	